

HISTORIA ECCLESIAE

Hermán M. János*

Zwolle

Kuyper Ábrahám egykori látogatása Bukarestben, Budapesten és magyarra fordított műveinek 1962-es elégetése Kolozsváron**

Hollandia hírneves fiának romániai és magyarországi látogatásáról kevesen tudnak. A közbeszédben csupán annyi ismert, hogy a teológiában a professzorságig, a politikában pedig a miniszterelnökségig vitte. Így hát egyháztörténet-írásunk adósságai közé tartozik annak felmérése is, hogy milyen volt Abraham Kuyper teológiai tanításának elterjedése a Kárpát-medencében, s főleg annak a magyar recepciója az első és második világháborút követő időszakban.

A holland egyházi viszonyokra vonatkozó ismereteink alapjait diákkorunkban javarészt Juhász István professzor úr előadásából merítettük, ezt pedig a baráti, esetemben a családi beszélgetések egészítették ki. Az egyháztörténeti összegezésből csupán annyira utalok, hogy a 19. század eleji nemzeti és az ezt követő egyházi ébredés egyrészt megelevenítette a holland gyülekezetek életét, másrészt viszont a bekövetkezett két szakadás nagy változásokat hozott bennük. Kuyper

Abraham Kuyper
(1837–1920)

---

* Dr. Hermán M. János református lelképásztor (Kolozsvár, 1948) a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben szerzett első lelkészképzési oklevelet (1966–1970), és doktorjelöltként végzett tanulmányokat ugyanebben az intézetben (1970–1971), Bukarestben (1971–1973), majd 1980–1981-ben három szemesztert töltött az amszterdami Vrije Universiteit ösztöndíjasaként. Doktori címet a Károli Gáspár Református Teológiai Akadémián szerzett egyháztörténelemből (1992). Kutatási területei a következők: erdélyi diákperegrináció a hollandiai egyetemeken (17–18. század); a moldvai reformáció; Bethlen Miklós teológiai gondolkodása; Johannes Honterus; a Váradi Biblia története; Abraham Kuyper és a neokálmvinizmus hatása Magyarországon.

** Ez a tanulmány annak az előadásnak szerkesztett változata, amely 2015. dec. 3-án hangzott el a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben a D. dr. Juhász István professzor születésének századik évfordulójára szervezett szimpózium alkalmával.

tanúja és hatásos irányítója volt az eseményeknek. Tanulmányom szempontjából releváns, hogy e helyen Abraham Kuyper teológiájából az egyetemes kegyelem tanának lényegét elevenitem fel, amely így hangzik:

„Bárhon áll is az ember, bármit tesz, bárhova helyezze is a kezét, iparban és szellemi téren, tudományban és művészetben, állandóan Isten színe előtt áll, Istennek szolgálatában tevékeny, Istennek kell engedelmeskednie, és mindennekfelett célul Isten dicsőségét kell kitűznie. Ennélfogva a kálvinista ember a vallást az emberek külön körére vagy egyes csoportjára nem is korlátozza.”¹

Ez a felfogás Kálvin tanításában gyökerezik:

„A keresztyénségen kívüli világ sincs kiszolgáltatva a Sátánnak, az elbukott embernek, a véletlennek.”²

Kuypernek ez a megállapítása is közismertté vált:

„Lehetetlen azt gondolni, hogy Isten csak a szívnek és az Egyháznak ura, de kívül áll az életen.”³

Kuyper kegyelemtanra épülő politikai és társadalomelméleti tanításai⁴ szintén megérnének egy előadást, hogy lássuk: valójában miért zavarta a Szekuritátét és a lopott gyümölcsökkel dicsekedő kelet-európai kommunista pártokat a kuyperianus gondolkozás. Lényeges, hogy az egyetemes kegyelem tana túlmutat a titkosszolgálati ellenőrizhetőségen, de még „az egyház és a hit körén” is. Az avatott bírálók véleményét így olvashatjuk Juhász István kurzusában:

„Kuyper »neokálvinizmus« az Evangélium alapján Krisztus uralmának aktuális érvényét hangsúlyozta, bár felismerte azt a veszélyt, hogy a tan az alkalmazásban átalakul protestáns világnézetté.”⁵

Kuyper kegyelemtanának értékelése a legutóbbi időkben is foglalkoztatta a magyar teológusokat.⁶ Magyarra fordított műveinek jegyzéke⁷ és a kiadások idő-

¹ Ld. Kuyper Ábrahám: *A Kálvinizmus lényege*. II. kiadás. Ford. Csűrös József, Czeglédi Sándor és Sebestyén Jenő. H. S. S. Kuyper előszavával. Bethlen Gábor Kiadó, Sylvester Nyomda, Budapest 1922, 51.

² Juhász István: *Jézus Krisztus egyháza. Az egyháztörténet vázlatja*. A szöveget gondozta, a névjegyzéket készítette Juhász Tamás. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kolozsvár 2015, 422.

³ Uo.

⁴ Ld. Aalders, G. Ch.: Dr. Kuyper en de theologie. In: Scholten, L. W. G. – Smeenk, G. – Waterink, J. (szerk.): *Dr. A. Kuyper 1837–1937. Gedenkeboek*. J. H. Kok, Kampen 1937, 72–79.

⁵ Juhász István: *i. m.* 422.

⁶ Ld. pl. Gilicze László: *Az egyetemes kegyelem tana Kuyper Ábrahám és bírálói, továbbkutatói szerrint*. Doktori dolgozat. Debrecen 1989. Kézirat.

⁷ Kuyper Ábrahám: *A Kálvinizmus lényege*. Ford. Csűrös József, Czeglédi Sándor. A fordítást átnézte, és bevezetéssel ellátta Sebestyén Jenő. A Kálvin-szövetség kiadványai. XIV. Nánásy István Könyvnyomdája, Nagybánya 1914, XI., 266. Uő: *A kálvinizmus lényege*. Ford. Csűrös József, Czeglédi Sándor és Sebestyén Jenő. A szerző arcképével és Kuyper Henriette előszavával.

pontja önmagáért beszél. Sebestyén Jenő 1914-ben közölte Kuyper főbb műveinek hatvankét tételes jegyzékét magyar fordításban.⁸

Abraham Kuyper útikönyveit olvasva megismerhetjük azt a sokrétű szemléletmódot, amellyel e zseniális gondolkodó a kisemberekhez és a nagy társadalmi kérdésekhez viszonyult, valamint azt is, ahogyan az újvilági, vagyis amerikai⁹ és európai–ázsiai–afrikai (a mediterrán térség ismert antik világa mentén) folytatott utazásai alkalmával vizsgálta az általa felkeresett országok sajátosságait. Utazásainak kutatói megjegyzik, hogy miközben a világot járta, nagyjából kilencven levelet írt a családtagjainak, főleg a három leányának, akik közül Henriette oroszországi utazást tett 1903-ban, és erről egy könyvet adott ki.¹⁰

Egy politikai, pontosabban egy választási vereséget követően (1905 júniusa) Abraham Kuypernek mint volt holland miniszterelnöknek egy régóta dédelgett vágya teljesült: kilenc hónapig tartó utazásra indult 1905 októberében. Utazása közben jegyzeteket készített, és ezek alapján írta meg több mint ezer oldalas útikönyvét.¹¹ Bibliikus látásmóddal és néhol elfogultan rögzítette a vallástörténeti érdekességeket, sikerült közelről megismernie a cigányokat, a mohamedánokat, és kereste a maga módján az iszlám rendkívüli hódító erejének a titkát. Ázsiai veszélyt, nagy veszedelmet látott az iszlámban. Már diákkorában tanult arabul, arámul, és utazása során héberül beszélt a romániai és jeruzsálemi zsidókkal. Ezen tizenhat országon keresztül vezető útja¹² alkalmával találkozott közvetlen közelről a keleti keresztyénséggel és a görögkatolikusokkal. Mint hét gyermek özvegy édesapja, utazását csak egyszer, 1906 februárjában, Henriette nevű leánya betegsége miatt szakította meg másfél hónapra Carthágóban, de azután ismét visszatért Észak-Afrikába.¹³

Második kiadás. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részv.-Társaság, Budapest 1922, 245. Uő: *A kálvinizmus politikai jelentősége*. Ford. Miklós Ödön. Holland–Magyar Református Bizottság, Budapest 1923. Uő: *A biblia nőalakjai*. Ford. Nagy Zsigmond. Holland–Magyar Kálvinista Könyvtár, IV. kötet. Szerk. Sebestyén Jenő. Budapest 1923. Uő: *Kálvinizmus és modernség. Hat előadás (Princetoni Egyetem, 1898)*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2001. Uő: *Jézusban bunyt el*. Ford. Gilicze László. Kézirat. (109 old.)

⁸ Sebestyén Jenő: Dr. Kuyper Ábrahám. In: Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*, III–XI. [A II. kiadásban (Budapest 1922) VII–XV.]

⁹ Kuyper, Abraham: *Varia Americana*. Pretoria en Amsterdam 1899.

¹⁰ Kuyper, Henriette Sophia Suzanna: *Brieven uit Rusland*. H. Tulp, Zwolle 1905.

¹¹ Egy takarítás alkalmával Kuyper inasa kitette a kéziratot és a feljegyzéseket tartalmazó borítékokat, mert úgy gondolta, hogy gazdája selejtezésre ítélte a papírköteget. Nagy nehézségek árán tudta rekonstruálni, és csak háromnegyed részben sikerült visszaszereznie az elveszett anyagot. Az általam használt két kötetes mű címe: *Om de oude Wereldzee. I–II*. Derde onveranderde druk. Van Hoekema & Warendorf, Amsterdam 1907/1908.

¹² Németország, Ausztria, Magyarország, Románia, (Ukrajna), Oroszország, Törökország, Szíria, Palesztina–Libanon–Izrael, Egyiptom, Szudán, Görögország, Itália, Tunézia, Marokkó, Spanyolország, Portugália.

¹³ Koch, Jeroen: *Abraham Kuyper. Een Biografie*. Uitgeverij Boom, Amsterdam 2006, 496.

Kuyper nagyszabású utazásáról újabban filmet is készítettek,¹⁴ és bemutatták nyolc részben a holland televízió képernyőjén. A film rendezése során kiemelték Kuyper prófétai meglátásait, és rámutattak azon aggodalmára is, amellyel a keresztényiséget féltette a reájuk veszélyt jelentő népektől és az iszlámtól.

Dolgozatom ezen bevezető sorai után elsőként Kuyper romániai utazásáról írok, ezt követően az 1916-os rövid magyarországi látogatásáról, végül pedig műveinek Kolozsváron 1962-ben történt állami elégetéséről.

Kuyper műveinek tanulmányozása és tanításának felelevenítése ma már feltelezhetően senkit sem zavar. Nevezetesen a püspök nélküli egyház szervezeti felépítéséről szóló történelmi háttérnek, a nyugat-európai reformáció tanításának és gyakorlatának a területére gondolunk, nem is beszélve az újkori, a kommunista államvezetés ellenséges magatartásáról az egyház és az állam egymáshoz való viszonyulásának kuyperiánus felfogását illetően.

Tanulmányom célja az emlékezés ébren tartása és az enciklopédikus teológiai ismereteink gazdagítása. A *Melléletek* cím alatt olvasható közlések közül Sebestyén Jenő 1916-os holland levele, a kampeni teológián 1955-ig tanult magyar diákok névsora és Horváth László előszava a Leendert Oranje általt készített Nehémiás-kommentárhoz¹⁵ először jelenik meg nyomtatásban.

1. Kuyper Romániában

Az ó-világ körül. Így fordította Sebestyén Jenő magyarra az *Om de oude Wereldzee* címet,¹⁶ amelynek tartalomjegyzéke is mutatja,¹⁷ hogy Kuyper egy nagy történelmi, valójában egy Földközi-tenger körüli utazást tett a három kontinensen. Az előszóban elmondja, hogy miután Vilma királynőtől felmentését kérte miniszterelnökségi tisztségéből, elindult a nagy utazásra, amelynek földrajzi vonalát nagyjából az Ogyessza-Khartum és Tanger háromszög képezte. Leírja, hogy a 15. századig a Földközi-tenger volt az a hatalmasnak számító világtenger, amelynek vizein és partjainál folytak le a világtörténelem nagy és napjainkig tartó küzdelmei. Úgy látja, hogy Európa elsősorban vallási ellentétek miatt fog szembekeverülni nemsokára Ázsiával, amelynek az országai közül egyeseket máris a vi-

¹⁴ Az egyik narrátor George Harinck, az amszterdami Vrije Universiteit professzora, aki nagy szakértelemmel látta el feladatát. Az előkészítésről és a filmezés munkálatairól könyvet is írt: Harinck, George: *Aan het roer staat het hart. Reis om de oude wereldzee in het voetspoor van Abraham Kuyper.* Tweede druk. Amsterdam 2015.

¹⁵ Oranje, Leendert Czn.: *Nehemia, de held Gods.* Naamlose Vennootschap W. D. Meinema, Delft 1930. Második kiadás: 1931; 271 old.

¹⁶ Az 500 példányban megjelent első kiadás hamar elfogyott, és a siker láttán francia nyelvre is lefordították. (Ellenfelei azt terjesztették, hogy német és angol nyelven is megjelenik az útleírása, és hogy ezért 60 000 guldent fizetnek neki. Kuyper megcáfolta a híresztelést, nem kapott pénzt, és nem volt szerződése.)

¹⁷ *Het Aziatisch gevaar; Rumenië; Rusland; De Zigeuners; Het Joodsche Probleem; Constantinopel; Klein Azië; Syrië; Het heilige land; Het raadsel van den Islam; Het land der Pharao's – Soedan; De Hellenen; Sicilië; Het protectoraat van Tunis; De Algerijnse kolonie; Marokko; Spanje; Portugal.*

lág nagyhatalmai közé kell számítani. Ezért is nyitja könyvét az ázsiai veszedelméről és az iszlám elemzését tartalmazó fejezettel.

A másodrangúnak számító államok közül Romániát tartja a legérdekesebbnek, hiszen ahhoz képest, hogy a 19. században kis államoknak egész sora tűnt el, Románia ragyogóan fejlődik, és messze maga mögött hagyta Montenegrót, Bulgáriát és Szerbiát. Jelzi, hogy kimerítően kíván írni a nehéz oroszországi és romániai kérdésekről, vagyis a cigányokról és a zsidókról, annál is inkább, mert az itt tapasztalható antiszemitizmus a nyugatiak számára éppen a távolság és az álcázottsága miatt áttekinthetetlen. Az 1907. szeptember 15-én keltezett előszóban azt is jelzi, hogy nem tér ki a romániai parasztfelkelésre (Jacquarie), mivel az jóval az utazása után történt. A kiadó arra kérte, hogy útikönyvét illusztrációkkal lássák el. Ő el is fogadta ezt, s így került a Romániáról szóló hatvanoldalas¹⁸ fejezet lapjai közé a román királynő, a Carmen Sylva dolgozószobájáról készült felvétel, amely a pompás sinaiai Peleş-kastély díszé.

Románia fejlődésének leírásához összehasonlítási alapot keres, és úgy véli, hogy amíg Hollandiát Svájjal lehetne egybevetni, addig Romániát inkább Belgiumhoz lehetne viszonyítani, ugyanis a függetlenedett Belgiumban 1830-tól, Romániában¹⁹ pedig Havasalföld és Moldva egyesülése óta történtek rohamos változások. (Kuyper itt az 1857-es dátumot írja az egyesülés évének.²⁰) Kuyper különben igen jó érzékkel von többször is párhuzamot Románia és Belgium között, de érdekes módon nem hozták tudomására, hogy az 1866 nyarán életbe léptetett román alkotmány az 1835-ös belga alkotmány szinte szó szerinti változata, és hogy az 1866 decemberében elfogadott polgári törvénykönyv a korabeli franciaországi *Code Civil* törvénycikkelyeinek a teljes átvétele. Szerencsésnek mondja mindkét országot azért, hogy német származású uralkodókat hívtak meg a trónra, a Sakszen-Coburg, illetve a Hohenzollern–Sigmaringen család leszármazottait.

A Hollandiánál akkor négyszer nagyobb területű Románia akkori területén kívül is éltek románok: Erdély vonatkozásában mintegy 1 500 000-ról beszéltek; 800 000 román élt az orosz fennhatóságú Besszarábiában; 800 000 Máramarosban és a Kőrösök vidékén, 600 000 Bánságban és 250 000 Bukovinában. Románok éltek még Macedóniában, Albániában, Epirusban, Thesszáliában, Morvaországban, Galíciában és Sziléziában, összesen mintegy milliós nagyságrendben. Kuyper a Hunfalvy Pál által készített statisztikára²¹ hi-

¹⁸ A Romániáról szóló rész oldalszámjai: 43–101.

¹⁹ A *Románia* elnevezés először 1816-ban jelent meg nyomtatásban újjörög nyelven. Az első román nyelvű említés éve: 1838. Ld. *Román Királyság*, https://hu.wikipedia.org/wiki/Rom%C3%A1n_Kir%C3%A1lys%C3%A1g (2015. nov. 21.)

²⁰ A párizsi konvenció 1856-ban arra kényszerítette az Oszmán Birodalmat, hogy egyesült fejedelemségként ismerje el az országot. Ez azonban csak 1859-ben jött létre ténylegesen, amikor mindkét román fejedelemség Alexandru Ioan Cuzát választotta meg fejedelemnek.

²¹ Hunfalvy, Paul: *Etnographie Ungarns*. Franklin-Verein, Budapest 1877, 361. (Az adatokat nem állt módomban ellenőrizni.)

vatkozik, amely szerint Magyarország területén a románság létszáma 2 647 000-ről 3 030 000-re nőtt.

Kuyper egymás után többször is kiemeli, hogy a románság a magas létszáma ellenére még nem követeli az egységállamot, de az igazi román erről álmodik, és kivonatosan közli a vendéglátóitól szerzett információkat. A budapesti parlamentben a románoknak csak 14 képviselőjük van a magyarok önzése miatt, pedig magasabb szám illetné őket. Megjegyzi, hogy folyik az úgynevezett arománok és a kutzo-valachok elgörögösítése, ugyanis Görögország a görög pátriárcha fennhatósága alá vonta őket, és erőszakkal tiltja a konstantinápolyi pátriárchátus alá való tartozásukat. Az orosz cár kemény kézzel oroszosítja a területéhez csatolt románságot, és a magyarosítás is folyik. Az erdélyi románok már 1892-ben elkezdték kérvényezni a jogaik érvényesítését, de a császár nem fogadta őket. 1894-ben börtönre ítélték a *Memorandum* román előterjesztőit, amely ellen még Londonban, Párizsban és Lipcsében is tiltakoztak. Az erdélyi Andrei Mureșanu („Andreas Muresiano”) által írt nemzeti dal két sorát is lefordítja hollandra.²² Megemlíti a románok dák származását, a nyelvükben végbement változást, amely latin eredetű, és erős szláv hatást mutat, és közli, hogy a keresztyénségre Cyrillus térítői útja nyomán tértek át, és hogy a nemzetté alakulásuk a római gyarmatosítással kezdődött, de majd csak az 1821 utáni francia hatás kiteljesedésével valósult meg, viszont a kialakult nép a legmélyebb jellemvonásait a dákoktól örökölte.²³

Kuypernek tudomása van a Titu Maiorescu vezette Junimea irodalmi mozgalom jelentőségéről, a szláv nyelvi hatások ellensúlyozásáról a latinitás hangsúlyozásával. Az ország nagy, termékeny, a lakosság létszáma évente 100 000-rel nő, a jólét szempontjából Románia az első helyen áll a volt török vazallus államok közül. Oldalakon keresztül sorolja fel az ország gazdasági és más statisztikai mutatóit, amelyek jó fényt vetnek az országra.

Számunkra a legérdekesebb útikönyvi oldalak a királyi családdal történő találkozáshoz kapcsolódnak. Szívélyes kapcsolat alakul ki közöttük. Károly király naponta vezetett német nyelvű naplójában dicséretes sorokat találunk Kuyper látogatásáról. Szakemberek véleményére volna szükség, hogy kiderüljön: vajon Kuyper valamilyen könyvben olvasott-e arról, vagy magától Károly királytól hallotta-e, hogy e korábban porosz katonatiszt milyen kalandos úton érkezett annakidején a román fejedelemségbe. Ugyanis annyira szemléletesen írja le, hogy az az érzésünk, hogy itt eredeti és első kézből származó közlést olvasha-

²² Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 49.: „Rumeen, ontwaak, schud af den slaap der dooden.” (Fordítása: *Ébredj román, Rázd le a halálos álmot.* A *Deșteaptă-te, române* szövege 1848-ban keletkezett.)

²³ „Als diepste grondtrek vertoont zich hierbij de dappere zin en de doodsverachting, de veerkracht en de doorzettendheid der oude Daciens.” (Emellett legmélyebb jellemvonásukként az ősi dákok bátorsága és halált megvető magatartása, ellenállóképessége és kitartása mutatkozik meg.) Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 52.

tunk.²⁴ A látogatás 1905 októberében történt a Peleş-kastélyban, ahol a király elmondta a plevnai csata²⁵ történetét, az ebéd után pedig megmutatta a hadi trófeákat. Kuyper szimpatikus és népét szerető, művelt és kedélyes uralkodónak találta a 66 éves Károly királyt, aki fesztelenül beszélgetett a 68 éves volt holland miniszterelnökkel.

Kuyper több mint egy órát társalgott a 62 éves királynéval,²⁶ aki elbűvölte őt a műveltségével²⁷ és költői tehetségével.²⁸ Még a naplóját is versben írta. Járt Hollandiában gyógykezelésen, többször megfordult Scheveningenben és Amszterdamban.²⁹ Carmen Sylvában az ország anyját tiszteli, útleírásába felveszi három német nyelvű versét, és méltatja az új hazáját egyszerre szolgáló és vigasztaló asszonyt. Részletesen leírja az általa alapított jótékonyági intézményeket.

²⁴ Károly király miután engedélyt kapott a porosz királytól a román királyi tisztség betöltésére, Svájcba ment, és ott útlevelet szerzett. Karel von Hettingen név alatt utazott Mayenfisch báró kísérelőjeként, levágatta a szakállát, kék színű napszemüveget viselt, és így elkerülhette a felismerést Ausztriában. Átutazott Bécsen, és Turnu Severinnél lépett az országba. 1866. máj. 20-án tett esküt az alkotmányra a bukaresti katedrálisban. Nemsokára a török szultánhoz utazott tisztelgő látogatásra, aki elfogadta a személyét. Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 55.

²⁵ Ebben a háborúban a magyar közvélemény a törökökkel szimpatizált, mivel 1849-ben az orosz seregek verték le a magyar szabadságharcot. Plevna ostroma az 1877–78-as orosz–török háború egyik legfontosabb eseménye volt, amelyhez négy hatalmas csata kapcsolódik. Károly román király először 50 000, másodszor 35 000 katonával kelt az oroszok segítségére. 1877 szeptemberében ő vette át a parancsnokságot az orosz seregek fölött is, s ekkor foglalták el a törökök által megszállt Grivicát. A város körüli megerődített állásokat védő Oszmán pasa vezette törökök csaknem öt hónapig tartották fel Oroszország és Románia túlerőben lévő egyesült seregeinek dél irányú előrenyomulását Bulgáriában, de végül meg kellett adniuk magukat 1878. dec. 10-én. Ld. *A plevnai csata jul. 31-én*. A csata színtere <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=052804> (2015. nov. 25.).

²⁶ Elisabeth Pauline Ottilie Luise (Neuwied, 1843. dec. 29. – Curtea de Argeş, 1916. márc. 2.) magyar kapcsolatairól ld. Török Zsuzsa: *Korona és lant. Carmen Sylva és a szerzőség modern létmódja a 19. századi magyar sajtóban*. https://www.academia.edu/11969010/Korona_%C3%A9s_lant_Carmen_Sylva_%C3%A9s_a_szerz%C5%91s%C3%A9g_modern_l%C3%A9tm%C3%B3dja_a_19_sz%C3%A1zadi_magyar_sajt%C3%B3ban (2015. nov. 19.).

²⁷ A Rajna partján született, protestáns hercegi családból származó Elizabeth húszéves korában egy *Erdő és dal* című könyvet olvasott, s ez inspirálta, hogy felvegye a latin Carmen Sylva nevet. Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 57.

²⁸ „Erzsébet királyné mint író, világszerte ismeretes. Egész kis könyvtár már az, aminél nagyobb német nyelven, Carmen Sylva írói név alatt kiadott. Különösen érdekesek azon munkái, melyekben a román népköltészetet dolgozta fel, mint pl. »Peles meséi«, »Kárpáti regék« s a »Neaga« című opera. Művei közül igen sok, a legtöbb európai nyelvre, magyarra is le van fordítva. A költő-királyné műveit leginkább a magyar határhoz igen közel eső színajai kastélyban írja, hol gyakran és szívesen fogad írókat és művészeket is. Rendkívül nyájas, egyénisége szinte elbűvölő erővel bír mindazokra, a kik a fejedelem költőnővel érintkezhetnek. Amerre megfordul, nyomában mindenütt felébred az iránta való tisztelet és rokonszenv érzése, amint ezt budapesti látogatása alkalmával is tapasztaltuk.” Ld. *Vasárnapi Újság*, 1897. okt. 3.

²⁹ Dr. Mezger volt a kezelőorvosa, aki Ferenc József osztrák császárt és magyar király feleségét, Erzsébet királynét is gyógyította. Carmen Sylva és Sisi szoros kapcsolatban álltak egymással, Sisi többször is járt Sinaian.

De fontosnak tartja közölni azt a versszakaszt is, amelyet annakidején Carmen Sylva a konfirmációját követően énekelt.³⁰

A királynő édesapjáról, Herman hercegről azt írja Kuyper, hogy kiváló teológus, amit *Az ismeretlen élet és az isteni kijelentés címe* műve is igazol. Fontosnak tartja az olvasó tudomására hozni, hogy a királyi pár esküvőjét Neuwiedben tartották, és dr. Lohmann, az udvari lelképásztor eskette őket.³¹

A Peleş-kastély építése, környezete,³² a flamand–holland festészet³³ ott őrzött remekei sem kerültek el Kuyper figyelmét. Hosszasan lehetne írni arról, hogy Kuyper mekkora jelentőséget tulajdonít a királyi párnak az ország felvirágoztatásában.

Nem mulasztja el Bukarest leírását sem, amelyből itt az egyházi kimutatás adatait emelem ki. Az orthodox egyháznak Bukarestben 200 000 tagja van, egyéb keresztény egyházaknak 40 000 hívük van. A zsidók lélekszáma 50 000, imaházaiknak a száma 24. Bukarestben 119 orthodox templom épült, emellett van még 5 katolikus és 2 protestáns. A vallásgyakorlásban a nép nem jeleskedik, prédikálás alig van, és jóllehet a szimbolikus ceremóniák igen pompásak, inkább csak a gépies művellet benyomását keltik, mintsem lelki élményt.³⁴ Az országos egyházi statisztika³⁵ leírásakor megjegyzi, hogy az egyházellenességnek még a nyoma sem létezik.

A Romániáról szóló leírást 1907. jan. 1-jén fejezi be, miután tíz fontos román állami hivatalnoknak mond köszönetet név szerint. Általánosságban fejezi ki a háláját az általa meglátogatott iskolák férfi és női igazgatóinak, a kórházak igazgatóinak, az egyházi intézmények vezetői közül pedig a metropolitának, aki

³⁰ „Ich will Ihm danken, den Vater des Lebens, / Ich will Ihm folgen, voll edlen Strebens, / Ich will Ihn suchen den Vater des Lichts, / Ich will Ihn lieben, ohn' Ihn bin ich nichts.” Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 60.

³¹ Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 57.

³² Azon a helyen Mihail Cantacuzino (1640–1716) emeltetett egy kolostort a Peleş-patak közelében a Sínai-hegyen álló kolostor mintájára, és ezért kapta a vidék a Sinaia nevet.

³³ Kuyper a Peleş-kastélyban Van Dijck, Breughel, Rembrandt, Rusdael, Hobbema egy-egy képét és két Teniers által készített festményt látott. Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee I.*, 62.

³⁴ Ld. Uo. 65.

³⁵ A 6 000 000 lakosú országban az ortodoxok lélekszáma 5 408 743, és 7000 templomuk van országsszerte, 8000 pappal, akik 3665 parókia keretében működnek. Egyházuk autokefál, legfőbb egyházkormányzati szervük a Szent Szinódus, két metropolitával és nyolc püspökkel. 60 kolostoruk van, a férfi szerzetesek száma 1700, az apácáké 2700. A római katolikusok lélekszáma 130 000, és 130 templomuk van. A protestánsoknak 18 templomuk van, és 30 000 ezer a lélekszámuk. A zsidók lélekszáma 300 000 és 305 imaházuk van. A mohamedánok 200 mecsettel rendelkeznek, lélekszámuk 44 000. A lipovánoknak 28 templomuk van. Az örmények lélekszáma 7000 és 16 templomuk van. A cigányok lélekszámáról úgy tudja, hogy mintegy 250 000. Az állam 1893 óta segítyezi az egyházakat, évente 6 500 000 lejt osztanak szét a felekezetek között. A görög ortodox egyház cezaropapisztikus beállítottságú, írja Kuyper, és az állam szigorú ellenőrzést gyakorol az egyházi ügyek és a papnevelés dolgában. Ld. uo. 96–97.

őt nagy vendégszeretettel fogadta. Távozásakor a király francia nyelvű táviratban köszöntötte, és reménykedett a viszontlátásban.³⁶

Kétségtelen, hogy a Brassón keresztül Bukarestbe érkezett, onnan Sinaiát felkereső, majd Bukarestből elutazva Jászvásár érintésével Ungheni határállomáson Oroszországba távozó Abraham Kuyper nagyon megszerette Romániát. A családjának írt levelei is erről tanúskodnak. Úgy látta, hogy ez a fiatal nép magában hordozza egy szép jövőnek a proféciáját.

A Kuyper által közölt adatok ellenőrzésére nem vállalkozhattam, de mindenképpen hasznos a leírása a viszonyítási alapok szempontjából, nem is beszélve a román lelkiség rokonszenves megörökítéséért. Érdekes, hogy a román egyháztörténet-írás és az állami propagandagépezet egyaránt elhallgatta e kordokumentum létezését, amely a 19. század egyik legkiválóbb protestáns teológusának a látásával készült gyors átutazási felvétel egy ortodox államról.

2. Kuyper Magyarországon

Sebestyén Jenő személye kulcsszerepet játszik Kuyper magyarországi látogatásában. 1916-ban rögtön értesítette a volt holland miniszterelnököt a románok 1916 augusztusában történt erdélyi betöréséről.³⁷ Azt is feladatának tartotta, hogy idejében figyelmeztesse a holland népet a kommunista veszélyre, annak igazi arculatára.³⁸ Ő a magyar–holland gyermekmentő akció egyik keresztszülője.

Sebestyén Jenő és munkatársai mindent megtettek azért, hogy a háborús állapotok ellenére is fenntartsa a semleges Hollandia lakosságának barátságát és a holland–magyar egyházi kapcsolatok folyamatosságát. Abraham Kuyper leányai 1915 decemberében indultak el a sebesült magyar katonák ápolására. A nővéreket Bavinck professzor búcsúztatta az állomáson:

„A kereszt a bűnről és a kegyelemről szól, a nyomorúságról és az irgalmasságról. Térjen vissza a mentőszolgálat – majdan, nem a Vörös Kereszt, hanem a Béke Fehér Keresztjének jégében.”³⁹

Henriette és Johanna a Sebestyén Jenő tanácsára jelentkeztek budapesti hadikórházi szolgálatra, fogadásukra Tisza István miniszterelnöki hivatalának képviselője is megjelent.⁴⁰ Johanna már 1912-ben, a balkáni háború idején is ápolott török sebesülteket Konstantinápolyban a Holland Vöröskereszt által kiküldött egység keretében.

³⁶ Ld. Kuyper, Abraham: *Om de oude Wereldzee* I., 100–101.

³⁷ Az Abraham Kuypernek hollandul írt levelét az Amsterdami Vrije Universiteit levéltárában, az ún. Kuyper-archívumban őrzik.

³⁸ Sebestyén Jenő: *Het communisme en zijn ware gedaante. Herinneringen aan het communistisch schrikbewind in Hongarije*. J. H. Kok, Kampen 1925.

³⁹ Bavinck, H.: *Christendom, Oorlog, Volkenbond*. G. J. A. Ruys, Utrecht 1920, 22–23.

⁴⁰ Kuyper, H. S. S.: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw*. Tweede druk. E. J. Bosch Jbzn, Baarn 1919, 24–25. és 49.

Amikor a hetvennyolc éves Abraham Kuyper 1916 áprilisában Budapestre utazott, természetesen felkereste a Mexikói úti hadikórházat és a leányait. Többen is a világ sorsának alakulása felől kérdezték, és ő azt válaszolta, hogy a béke még soha nem volt olyan közel, mint most.

Húsvét negyedik napján, 1916. április 26-án Kuyper ebédre volt hivatalos lányai társaságában a Tisza István budai rezidenciájára.⁴¹ Hadd idézzünk néhány részletet Henriette leírásából.

„Ebben a fejedelmi lakásban nyoma sincs a hivalkodásnak és a pompának, és ezt váránk el legkevésbé, főleg a magyarok fővárosában. A szobában, ahol és ahogyan Tisza gróf fogadott a családjával, az egyszerűség volt a benyomásunk. A puritán egyszerűség. Tisza gróf egy régi kálvinista nemzetség leszármazottja. És akárcsak a mi országunkban, Angliában, Skóciában vagy Amerikában, a kálvinizmus Magyarországon is erősen elpecsételte a puritán családi életet, amely a nemzedékeken keresztül hagyománnyá vált. Említésre méltó, hogy Európának ebben a távoli sarkában az ugyanazon okoknak hasonlóan ható következményei vannak. Ebben a szobában és ennek a családnak a lelki atmoszférájában olyasmit érzünk, amitől egyből otthon vagyunk. Itt nem világi, hanem kálvinista előkelőséggel találkozunk. [...]

Tisza István napjaink világküzdelmének egyik legnagyobb alakja. Nemcsak Magyarország, hanem Európa sorsa is kezében nyugszik. Amikor Európa már majdnem összedőlt romjaiból egy új támad, akkor a Tisza István neve egyaránt elválaszthatatlan lesz attól – úgy a lebontásától, mint a felépítésétől. [...]

És ha Tisza Istvánnak már egyetlen barátja sem maradna, ő az álláspontját, az ítéletét és a véleményét akkor sem változtatná meg. Magától tudja, erős körvonalazással, éles fényben látja a dolgokat. Látja a saját útját, és járja a maga útját. De nem azért, hogy uralkodjon, hanem azért, hogy szolgáljon. Ennek a nagyszerű férfinak is küldetése van, egy nagy életküldetés: ő a hazájának él, az ő szeretett Magyarországnak.⁴²

A délutáni kávézás alkalmával Tisza gróf az európai politikáról tárgyalt vendégével. Henriette azt írja a Magyarországról írt könyvében, hogy Tisza István és Kuyper beszélgetését olyan nagy figyelemmel hallgatta, hogy szemét sem tudta levenni kettejükéről. Igencsak szerette volna lefényképezni a két kálvinista gondolkodót. Volt miről beszélgetniük: hitről, politikáról, társadalomról, egyházzal. Miniszterelnöki szolgálatuk szinte egy időre esett: Kuyper 1901–1905 között, Tisza István 1903–1905 között volt először miniszterelnök. Kuyper később felváltva, a felső- és az alsóház tagja, 1908-tól haláláig pedig Hollandia államminisztere is volt.

Kuyper prófétai ajkáról már 1913-ban elhangzott a szomorú jövendölés. Látomása így szólt: „Európa felett vihar tornyosul, amelynek kitörése rettenetes

⁴¹ Hermán M. János: Tisza István emlékezete Hollandiában (1.). Az öntudatos kálvinista államférfi. In: *Harangszó* XXII. évf. (2011/14), 4.

⁴² Kuyper, H. S. S.: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw*, 191–192.

lesz.⁴³ Bárcsak az a megérzése is beteljesült volna 1916 tavaszán, aminek Budapesten adott hangot, hogy elközelgetett a béke. Kuyper rövid magyarországi látogatásának egy szerény, de annál meghatóbb emléke is fennmaradt az általa írt albumbejegyzés formájában, amelynek Barth Lajos utazó volt a tulajdonosa. A holland himnuszából vett idézet így hangzik prózai fordításban magyarul:

„»A hazához hűséges
maradok halálomig«.

Dr. A. Kuyper, Budapest, 1916 áprilisa.⁴⁴

Henriette Kuyper később annak kapcsán, hogy Tisza Istvánt a háború kirobantásának a vádjával ölték meg, ezt írta:

„Bizonyítottunk tekinthetjük, hogy Tisza gróf mindent megtett, amit csak megtehetett a háború kirobbanásának megakadályozás érdekében.”⁴⁵

Az első világháborút követő évtized folyamán Hollandiában komoly háttérre volt a magyar református hittestvérekkel kiépített kapcsolat ápolásának és ki szélesítésének.⁴⁶

3. Kuyper művei a kolozsvári máglyán (1962)

Tragikus történet következik. Abraham Kuyper késői tanítványának és magyar fordítójának, áldott emlékü Horváth László nevének említésekor kegyelettel és elismeréssel teszik hozzá Erdélyben: ő Isten Igéjének rendíthetetlen szolgálója volt. Jézus Krisztus jó vitézeként folyamatosan harcolta a nemes harcot, de futásának befejezésében erőszakosan megakadályozták. Minderre fényt derít Sógor Csaba *A kisebbségi lét dimenziói egy református lelkész esetében. Horváth László (1901–1961)* című tanulmánya.⁴⁷ A politikai elitéltek adattárában ezt olvashatjuk róla:

⁴³ Rullmann, J. C.: *Abraham Kuyper. Een levensschets*. Kok, Kampen 1928, 222.

⁴⁴ „»Het vaderlandt gethrouwe / Blijf ick tot in den dood.« Dr. A. Kuyper. Budapest, April 1916.” Kuyper, H. S. S.: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw*, 317.

⁴⁵ Kuyper, H. H.: *Gedenksboek Dr. A. Kuyper. Ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper*. Standaard Serie deel V. W. ten Have, Amsterdam 1921, 263, 1. láb.

⁴⁶ Mast, H. A. van der: *Beelden en schetsen uit de kerkgeschiedenis*. H. A. van Bottenburg, Amsterdam 1924, 553–555.

⁴⁷ Hálásan köszönöm Sógor Csabának, hogy 2012. okt. 25-én megküldte számomra dolgozatát: Sógor Csaba: *A kisebbségi lét dimenziói egy református lelkész esetében. Horváth László (1901–1961)*. Kézirat. Kolozsvár 2009. Véleményünk szerint eddig ez a legátfogóbb, kéziratos tanulmány, amely Horváth László életútjával foglalkozott. A kézirat tartalomjegyzéke: *Bevezetés* (3.); *Szászrégen (1945–1958)* (4.); *Az első periódus: 1945–1952.* (5.); *Politikai aktivitás* (5.); *Oktatói szerepvállalás* (8.); *További adatok Horváth László 1949–1952 közötti tevékenységéről* (10.); *A második periódus: az 1953–1958 közötti időszak eseményei.* (12.); *Szülőgyásámon (1958. november – 1960. augusztus)* (17.); *Szék (1960. augusztus – 1961. április)* (28.); *A per* (31.); *Letartóztatás és házkutatás* (31.); *Vizsgálati fogságban* (33.); *Az elhalálozás körülményei* (42.); *Ítélet* (43); *Mellékletek: 1. számú melléklet: a*

„Született Kolozsváron 1901. május 15-én. Letartóztatásakor, 1960 augusztusában Széken⁴⁸ volt lelkész. A kolozsvári Securitatén, a tárgyalása napján halt meg egy reggel, ez 1961 februárjában volt.”⁴⁹

Állítólag előre eldöntötték, hogy hosszú börtönbüntetésre fogják ítélni. Elhantolásának helyét is titokban tartották.⁵⁰

Mi családilag és emberileg is közel álltunk Horváth László özvegyéhez. 1976-ban, amikor somkeréki lelkész voltam, mintegy ötven darabot vásároltam meg Horváth László könyveinek azon maradékából, amit nem vitt el a Szekuritáté.⁵¹ Előadásomban azt a képet igyekszem megrajzolni róla, amely a könyvtári és levéltári kutatások nyomán előkerült bizonyítékok tanulmányozása alapján bontható ki: Horváth Lászlót lelképásztori órállása és kuyperiánus–kálvinista következetessége miatt üldözték.

Az áll a nemrég előkerült vádiratban, hogy Abraham Kuyper fordítójaként ellességes teológiai propagandát terjesztett, és pedig azért, hogy terjesztette e hol-

szakértői jelentés (45.); 2. *számú melléklet: adatok Horváth László vizsgálati fogsága alatt végzett orvosi kezeléséről* (54.); *Laborvizsgálatok* (54.); *Felhasznált források* (57.); *Levéltári anyag* (57.).

⁴⁸ Ld. Horváth László lelképásztor kinevezése a Széki Egyházközségbe. In: *Református Szemle* 1960, 267.

⁴⁹ Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2006. A 182. oldalon közölt adatok javításra szorulnak: „A letartóztatás 1961. április 14-én volt Széken, és valóban a tárgyalására kitűzött napon hunyt el 1961. november 23-án Kolozsváron. Titokban temették el a kerekdombi rabtemetőbe.” Ld. a Molnár János-féle lexikális adatokat is: „Horváth László Kolozsváron született 1901. május 15-én. 1918-ban elhagyta Erdélyt, és 1923-ig Magyarországon élt. Ekkor Hollandiába ment tanulni. Egy év után visszatért Magyarországra, majd 1926 és 1933 közt Amszterdamban tanult teológiát. 1936-ig a magyarországi Páprándon szolgált, majd visszatért Romániába bukaresti lelkésznek. 1940-ben megbetegedett, és 1943-ig budapesti, kolozsvári és marosvásárhelyi klinikákon gyógyult. Rövid nyírestői és pókai lelkészkedés után Szászrégenben szolgált 1944 és 1958 közt. Innen Szilágysámszónra helyezték, ahol felfüggesztették állásából, állítólagos rendszerellenes prédikációk miatt, amit Kémeren vendéglelkészként mondott. Majd áthelyezték Székre.” Molnár János: *Az 1962-es kolozsvári püspökavasztás és a Szekuritáté*. Ld. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm> (2015. nov. 23.).

⁵⁰ Dr. Dobri János lelképásztor tudta meg, hogy az általa is nagyrabecsült Horváth Lászlót a kolozsvári kerekdombi rabtemetőbe földelték el. Azt, hogy azonosították-e a sírját vagy sem, talán örök titok marad. Ma senki nem tudja megmutatni a sírhelyet. A közbeszéd szerint agyvérzés érte a börtönben, de mindenki arra gondolt, hogy kínzás és gonosz bánásmód miatt hunyt el. Bartos Gáborék otthon úgy hallották, hogy talán öngyilkos lett, vagy kidobták az emeleti ablakból. Mindenesetre Újvári Ferenc ügyvéd még látta őt azon a végzetes napon, és állítólag közölte vele, hogy tíz év börtönbüntetésre számíthat. Utóbbi adat Bartos Gábortól származik. Horváth Lászlóné unokaöccse, Bartos Gábor mezőbergyenyi egyháztag volt, ő költöztette Horváth Lászlónét Székéről a szentkirályi házba. Bartos Gábor – id. Adorján Kálmán: A tárgyalás elmaradt (Horváth László). In: Miklós László (szerk.): *Akik imádkoztak üldözőikért. I. Börtönvallomások, emlékezések*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996, 118.

⁵¹ Özv. Horváth Lászlóné közlése szerint a férje könyvtárának alapos átvizsgálását és az úgynevezett értékes anyagok elszállítását Gálfy Zoltán volt püspöki titkár végezte el, és fontos lenne az ő beszámolójának ismertetése vagy annak a jelezhetősége is, hogyha valamilyen oknál fogva ez esetben nem jelentett volna.

land teológiai tanár és miniszterelnök tanítását. Ennek a tanításnak az a lényege, hogy ellenzi a püspökös egyházszervezetet. Bizonyára egyéb „bűneit” is kutatták, de a társadalmi viszonyokat bíráló Horváth Lászlót szókimondása és teológiai nézetei miatt 1961-ben végül a kolozsvári katonai törvényszékre hurcolták, és a „társadalmi rend felforgatásával” vádolták. A vizsgálati jegyzőkönyv tanúsága szerint utólag – szégyenszemre – még a vallatását is bő szekuritátés gyászmagyarokra osztották ki. Esetében, amikor a kolozsvári katonai törvényszékre került, Fényes Ferenc százados volt a vizsgálótiszt és Nagy Károly főhadnagy volt a katonai ügyész.

Nemrégiben egy róla szóló ismertető került a kezembe, ahol azt olvastam, hogy egyszer prédikált valahol, nem volt „delegációja”, s ezt valakik jelentették, a Szekuritáté különítménye pedig valósággal lerángatta a szószelekből.⁵² A helyet és az időpontot nem közölték, de ismerve az akkori idők könyörtelen bánásmódját, el tudjuk képzelni, hogy valóban úgy is történt. Sógor Csaba kutatásainak köszönhetően kiderült, hogy ez az eset a szilágysámsoni lelkészkedése⁵³ idején történt, az ominózus hely pedig Kémer volt, és valóságos regényt lehetne írni mindarról, aminek kiváltó oka a 1959. november 24–25. napjain elmondott két kémeri prédikációja volt.⁵⁴

Írásai miatt végig figyelték. Ha Horváth László könyveiből vagy fordításai-ból ajándékozott valakinek egy példányt, és ha azt az illető nem jelentette a román titkosrendőrségnek, az már politikai véteknek számított. Emiatt több lelkípásztort kértek számon, még Dávid Gyula főjegyzőt is.⁵⁵

Magyarrégeni papsága idején Horváth László titkos ellensége és feljelentője egy „Zöldi” fedőnevű besúgó volt, aki nem volt más, mint Szócs Endre esperes,⁵⁶ korábban bukaresti kultuszdepartamenti inspektor. Régeni lelkész szeretett volna lenni, és el akarta mozdíttatni Horváth Lászlót a presbitérium, a Magyar Népi Szövetség, a milícia, a Szekuritáté és a református püspökség segítségével. Horváth László erre túl későn jött rá, akkor, amikor már Szilágysámsonban volt, ahova úgy került, hogy Tatár Mihály lelkésszel cserélt helyet. Állítólag akkor mondta Szócsról egy klerikusnak:

⁵² Papp Vilmos: 50 éve halt mártírhalált Dr. Horváth László lelkípásztor (1901–1961). In: *Lelkészegetés* 58. évf., új folyam (2012/3), 12.

⁵³ „Horváth László volt magyarrégeni lelkípásztort beiktatták a szilágysámsoni egyházközség (zilahi eme.) lelkészi állásába. A délutáni ünnepélnyel egybekapcsolt beiktató szolgálatot Tőkés István előadó-tanácsos látta el.” Ld. Horváth László lelkípásztor áthelyezése a Szilágysámsoni Egyházközségbe. In: *Református Szemle* 1959, 81.

⁵⁴ Sógor Csaba: *i. m.* 18–20.

⁵⁵ Ld. Molnár János: *Az 1962-es kolozsvári püspökérválasztás és a szekuritáté*. <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm> (2015. nov. 23.).

⁵⁶ Szócs Endrét 1959. nov. 15-én nevezték ki Bukarestből az ószövetségi katedrara dr. Nagy András helyére, akit nyugdíjba kényszerítettek.

„Szeretnék visszatérni Szászrégen rajonba, de amíg ez a vörös gazember itt van, nem jövök vissza, mert likvidál.”⁵⁷

A klerikus pedig besúgó volt, s ezt gyorsan jelentette is.

Megrendezett perében az 1920-ban elhunyt Abraham Kuyper a román állam potenciális ellenségének számított, és ezzel az ügy teológiatörténetivé válik olyan értelemben, hogy esetében kifordították az állam és az egyház egymáshoz való viszonyulásának magyarázatát, és hamis ideológiai frázisokat ácsoltak az ítéletbe a vádlott rovására.

Valósággal földbe gyökerezik az ember lába a döbbenettől, hogy milyen okfejtéssel próbálták elítélni. Ez az általa elismert vád abban a tényállásban valósult meg, hogy főleg Kuyper-től fordított műveket, s azok előszavában nem általában a református egyházra, hanem a „magyar református egyházra” utalt, és ezzel beismerte, hogy úgymond „nacionalista-soviniszta eszmét propagált”. Horváth László a börtönben nem tudott védekezni a kolozsvári lelkész érveivel szemben, aki a jelentéséért nem harminc, hanem háromszáz lejt kapott,⁵⁸ és beismerte:

„[...] mivel Kuyper nyomán ő bírálta a püspöki rendszert, lényegében a román államrendet megsértette, mert az püspöki rendszerben élő református egyházat ismert el.”⁵⁹

Egy Onac nevű, magyar egyházakra szakosodott szekus nem átalotta azt javasolni, hogy két magyar marxista tanár és egy kolozsvári lelképásztor olvassa át a Horváth László összes műveit, és annak alapján fogalmazzák meg a véleményüket arról, hogy Horváth László a népi demokrácia és Románia ellensége-e, vagy pedig nem az.

A mellékletben közölt hosszabb idézetet már nem olvastál fel a kolozsvári hadbírószágon, ezt a CNSAS levéltára őrizte meg az utókornak. Döbbenettel olvassuk, hogy a püspökös egyházszervezet kritizálásával és fordításainak terjesztésével akart lázadást elindítani az egyházban, és ezt a hangulatot államellenességbe akarta átfordítani, főleg azzal az 1956-ban írott előszavával, amelyet az Leendert Oranje holland lelkész *Nehémiás* című könyvéhez fűzött, és amelynek Szabó József volt a magyar fordítója.

A tárgyalás reggelén Horváth László tragikusan elhunyt,⁶⁰ de a perrendtartási és törvényességi látszat kedvéért az 1961. november 24-i ítéletet megfellebbezték

⁵⁷ Sógör Csaba: *i. m.* 23.

⁵⁸ Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium. II. kötet.* Partium Kiadó, Nagyvárad 2010, 23–24.

⁵⁹ Molnár János: *Az 1962-es kolozsvári püspökérválasztás és a szekuritáté.* Ld. <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm> (2015. nov. 23.).

⁶⁰ „TRIBUNALUL ÎN NUMELE POPORULUI HOTĂRĂȘTE cu unanimitate de voturi, făcînd aplicațiunea art. 4 teza II C. Pr. Pen., comb. cu art. 163 C. P., încetează urmărirea pornită împotriva înculpatului HORVATH LADISLAU, pentru delictul de uneltire contra ordinii

1962. január 23-án, mivel korábban nem rendelkeztek a bűnjelek sorsáról. Hogy a peres eljárás teljes legyen, az ügyész megfellebbezte a november 24-i ítéletet.

„A katonai ügyész beszédében a különböző tiltott publikációkból álló bűnjelek elkobzását és elégetés révén való megsemmisítésüket javasolta. A Katonai Törvényszék határozatában, nemcsak a bűnjelek további sorsáról, hanem Horváth elkobzott írógépéről is rendelkezett. Az ügyész óhajának megfelelően, a publikációk elégetése mellett, elrendelte az írógép átadását a kolozsvári Városi Néptanács számára, hogy az állam érdekében értékesítse, közhaszonként felhasználja.”⁶¹

Kuyper művei közül tűzre tették a Szekuritáté által lefoglalt és a cenzorok által inkvizicionált holland könyveket és magyar nyelvű gépiratos fordításokat. Horváth László könyveiből és füzeteiből ma már alig lehet példányokat találni. Írásainak java részét az érdeklődők a budapesti Ráday Könyvtárban vehetik kézbe, mert a magánszorgalmúak folyamatosan száműzték kiadványait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárából.⁶² (Erre az óvatosságra már jelzés lehetett Horváth László több hónapos fogvatartása a pitești börtönben, 1947-ben.)⁶³

Íme az elkobzott könyvek csoportosított jegyzéke. A házkutatók 1961. április 14-én ennél többet vittek el, jegyzőkönyvben viszont csak az alábbiakat rögzítették, és azokat elégették a törvényszéki végzés nyomán. Az alábbi jegyzői idézet forrásértékű, amelyet itt fordításban közlünk.

„7 (hét) helyiséget kutattunk át. A házkutatás f. é. április 14-én 21.30-kor kezdődött és f.é. április 15-én ___ órakor fejeződött be. A házkutatáskor a következőket fedeztük fel és foglaltuk le:

1. Dr. Kuyper Ábrahám 13 kötetnyi munkáját, amelyeket Horváth László magyar nyelvre fordított, címük: *Megigazulás – Jószelekedetek, Megváltás – Szentlélek, A Szent Egyház, A megváltás, Tövis helyett mirtusz, A megváltás szentlélek, A bűn nyomorúságáról, Tégy hitvallást, A szent úrvacsora, A bűn nyomorúságáról, Az imádságról.*

---

sociala prev. și pen. de art. 209 pct. 2 lit. a C. P., acțiunea penală fiind stinsă prin moartea acestuia.” Ld. Sógor Csaba: *i. m.* 44.

⁶¹ Ld. Sógor Csaba: *i. m.* 44.

⁶² Kurta József főkönyvtáros 2012. okt. 25-i közlése szerint 1990–2005 között semmit sem katalogizáltak a Horváth László művei közül.

⁶³ Özv. Horváth Lászlóné 1991. okt. 8-án, Marosvásárhely, Rodnei utca 81. szám alatt kelt és hozzánk intézett leveléből idézem az alábbi tudósítást: „Kedves Jánoskáék! A tegnap hallottam, hogy érdeklődsz a L. bátyád egyes dolgai felől. Ő nem volt börtönben Zsilaván soha. Viszont Pitești-en 1947-ben több hónapig elit román társaságban igen. Ott ügyvédek, orvosok, tanárok, operaénekesek stb. voltak. Azok különböző politikai pártok tagjai voltak, amíg szabadon voltak. Úgy hallottam akkor, hogy minden 50 román után egy magyart is odazártak. Rá azt fogták, hogy keresztyén szocialista párttag. Ő soha sem volt semmi pártban, de az iratartóján úgy szerepelt, mint keresztyén szociális párttag. Azt kérdezed, hogy ki járt közben, hogy kiszabaduljon. Én nem tudok ilyen közbenjáróról, ő sem tudott ilyenről. Lehet, hogy volt, de lehet, hogy egyszerű amnesztia folytán szabadultak ki.”

2. Nevezett Horváth László 36 kötetnyi munkáját, címük: *A kálvinizmus és a dogma*, az *Önmagunkra találás* két példány, a *Karácsonyi evangélium* 3 példány, *Jézus tanítványokat nevel* 6 példányban, az *Ige és szakramentum* 3 példány, *Szentlélek*, *Az anyaszentegyházról*, *Nehémiás*, *Messiás*, *Szentlélek*, *Újjászületés*, *A gyülekezet angyaláról*, *Jelenések könyve*, *A pátriárkák*, a *Feltámadott* két példány, *Ige a Kereszten*, az *Értékes szenvedés* két példány.

3. Négy fordításkötet, Dr. Abraham Kuyper munkáiról, *Az Úr törvénye* (3 példány) és *Az ember nyomorúságáról*.

4. A következő című könyveket: *A végezet ellen*, *Protestáns Szemle* (2 példány), *Igebirdető* (2 példány), *Népi magyarság*, *A magyar világnézet*, *Református naptár 1944*, *Comenius Schola Ludusa*, *A kívándorlás*, *Mezőbánd helynevei*, *A magyar pap és tanító[?]*, *Magog fiai*, *Mécs László összes versei*, *Az egész látóhatár*, *Levente testnevelés kézikönyve*, *Calendar sáptáminal 1960*.

5. A *Húsvét* című vers 1 példány.

6. A *Fel a fejjel* című vers 1 példány.⁶⁴

Az utóbbi, az 5. és 6. szám alatti verseket nem ismerjük, talán mindkettő Horváth László szerzeménye.

Hitvесе emlékezése szerint a széki parókiára egy „duba”, azaz kisebb méretű zárt tehergépkocsi is érkezett, és

„A házkutatást olyan buzgalommal végezték, annyira keresték a bűnjeleket, hogy még a paplant és a párnákat is letették a földre, és úgy taposták, hogy még találjanak titkos iratokat.”⁶⁵

Mégsem tudtak mindent összegyűjteni és megsemmisíteni, mert pár éve került elő és jelent meg a Tavasz Sándor halálára (1951. decemeber 8.) írott verse, amelyet a mellékletben olvashatunk.

4. Következtetések és tanulságok keresése. Exkurzus hat pontban

Ez a tanulmány a sokoldalú Abraham Kuyper életének és munkásságának több olyan, aprónak tűnő vonatkozására vetett fényt, amelyeknek az ismeretében közelebbről, vagy legalábbis jobban érthetjük meg a közelmúlt teológiai és politikai összefüggéseit.

4.1. Kuyper a magyar teológiai érdeklődés horizontján

Kuyper korán feltűnik a magyar teológiai érdeklődés horizontján. A holland könyvek Csehszlovákiában toronyrejtekhelyen vészelték át az időket. Számos magyar tanítványa közül a Sebestyén Jenő és a Horváth László nevét említet-

⁶⁴ Sógör Csaba: *i. m.* 32.

⁶⁵ Bartos Gábor – id. Adorján Kálmán: *A tárgyalás elmaradt (Horváth László)*, 118.

tük. Közülük csak Sebestyén Jenő⁶⁶ munkássága közismert.⁶⁷ A komáromi Galambos Zoltán⁶⁸ és a kolozsvári születésű Horváth László⁶⁹ tevékenységének kutatása éppen a mostani, viszonylag szabad emberöltőben kezd lehetővé válni.

Galambos Zoltán teológiai munkássága azért volt jelentős, mert a Sebestyén Jenő-féle *Hongaarsche Heraut* egyik szerkesztőjeként a helyszínen szerezte tapasztalatait. A holland református életről írt füzeteivel⁷⁰ és a kuyperiánus vonalat képviselő teológiai művek fordításával nagy tekintélyt szerzett a korabeli Csehszlovákiában. Galambos Zoltán megérezte valamit abból, hogy a kommunizmus elhatalmasodásával mi vár a könyvszerető és különösen a közéleti szerepet is vállaló holland teológusok műveinek az olvasóira. A második világháború végén több száz holland könyvet, közöttük a Kuyper műveit is felhordta a komáromi templom tornyába, ott deszkával zárta le a rejtékhelyet, és csak egy évtizede kerültek elő a guanóréteg alól. Galambos Zoltán már 1922-ben is külön figyelmet fordított arra, hogy megvédje Kuyper a magyar közbeszédben elterjedt egykori elitélő véleményről, miszerint ő lett volna az 1866-os amszterdami templomfoglalás megveszekedett vezére.⁷¹ A magyar világban különben Kenessey Béla⁷² tollából származik az 1866-os holland templomfoglalásról szó-

⁶⁶ A Stipendium Bernardinum ösztöndíjaként Sebestyén Jenő 1907 őszétől 1910 októberéig tanult Utrechtben. Ld. Bérczes Tibor: A magyar Kuyper. Sebestyén Jenő tevékenysége a magyar-holland református kapcsolatok építésében (1910–1920-as évek). In: *Confessio*, XIV. évf. (1987/4), (3–11) 3.

⁶⁷ Ladányi Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1986. [A kötetet Juhász András juttatta el hozzám Owsterhaule falujába. Juhász András könyvtáralapító szolgálatáról ld. Hermán M. János: In memoriam Juhász András. Az Istennel járó lelkipásztor (Kolozsvár, 1941. november 28. – Budapest, 1993. január 5.) In: *Üzenet*, XXIV. évf. (2013/3., febr. 1.), 8.]

⁶⁸ Fazekas Zsuzsánna (szerk.): „Rész szerint...” *Galambos Zoltán lelkipásztor írásai, előadásai és igehirdetései születésének 120. és halálának 40. évfordulója alkalmából*. Szlovákiai Református Egyház, Komáromi Egyházközség, Komárom 2014.

⁶⁹ Hermán M. János: Dr. Horváth László (Kolozsvár, 1901. május 15. – Kolozsvár, 1961. november 23.) mártír lelkipásztor. Az újkálvinista teológia erdélyi képviselője, Kuyper fordítója, akinek 1962-ben a szekuritátesok elégették a könyveit. In: Baráth Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral. Tanulmánykötet a 60 éves Hörvák Richárd születésnapjára*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 8. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015, 167–188.

⁷⁰ Galambos Zoltán (1894–1972) is az utrechti Stipendium Bernardinum ösztöndíjosa volt 1917-ben. Megismeri a kampeni szellemi kört és az amszterdami Vrije Universiteit világát. W. Heyns amerikai professzor dogmatikáját 1925-ben fordította le, és a Holland–Magyar Református Bizottság adta ki. Több kiadást ért meg a Heidelbergi Káté fordítása.

⁷¹ Fazekas Zsuzsánna (szerk.): *i. m.* 32.

⁷² Kenessey Béla (szül. 1858-ban Szegeden) 1895-től a Kolozsvári Ev.-Református Teológiai Fakultás igazgatója, 1908-tól erdélyi református püspök 1918. jan. 8-án bekövetkezett haláláig. Első hollandiai tárgyú cikke 1882-ben jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1882-es évfolyamában: *Egy látogatás a Nederlandsche Zendingsvereeniging rotterdami misszionárius-képzőintézetben*. A magyar teológusok között elsőként mondta ki 1914-ben a *Háború és vallás* című előadásában, hogy az első világháború kirobbanásáért nem is annyira a szerbek, hanem a romlott erkölcsű európai társadalom a felelős. Ld. László Lóránt: *Az Erdélyi Református Egyházkerület az első világháború alatt*. <http://utibon.transindex.ro/?cikk=24259> (2015. nov. 24.).

ló híradás. Ő egy német lap tudósításából vette át ezt.⁷³ A lelkileg sivárnak tartott 19. század végi egyházi életben Kenessey személyes érdeklődést tanúsított a belmisszió és a német, illetve a holland teológiai fejlődés irányában. A hollandiai református egyházak diakóniai szolgálatáról Barát József⁷⁴ írt kitűnő ismertetést 1921-ben, majd 1922-ben Galambos Zoltán⁷⁵ adott ki egy tanulmányt a hollandiai egyházi állapotokról. Az erdélyiek közül Fülöp Ferenc⁷⁶ tűnik fel a Kuyper életrajzával. A holland szigorú református egyház gyülekezeti életének alapos bemutatását később Jakos Lajos⁷⁷ vállalta fel egy máig is gyakran idézett könyv keretében.

Ezen a helyen hívjuk fel a figyelmet az erdélyi Barabás Samu teológiai és politikai munkásságára, és egyetértek Juhász Ábel fejtegetésével a Kuyper és a Barabás Samu hasonló súlypontú életpályája között.⁷⁸

4.2. A keresztyének szuverenitása és a totalitárius diktatúra

A keresztyének szuverenitásáról szóló tanítás zavarja a totalitárius diktatúra karhatalmi szerveit. Úgy látszik, hogy állandó időszerűségénél fogva, továbbá a magyar történelmi kálvinizmus híveinek munkássága nyomán a magyar teológiai irodalomban is közismertté vált Kuyper *Szuverenitás a saját körünkben* című beszéde, amely 1880-ban hangzott el az amszterdami Vrije Universiteit felavatása alkalmával.⁷⁹ Kuyper szerint egy társadalomnak akkor jó a szerkezete, hogyha vannak dolgok, amelyeket az állampolgárok nem akarnak feltétlenül az államra bízni,

⁷³ Kenessey Béla: Hollandiából. A „Protestantische Kirchenzeitung” (Berlin) után. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 29. évf. (1886), 153–154.

⁷⁴ Barát József: *A holland református egyházak szociális munkái*. Theologiai magántanári értekezés a gyakorlati theologia köréből. Tata 1921.

⁷⁵ Galambos Zoltán *Hollandiai reformátusok egyházi élete* című munkáskáját a Holland–Magyar Református Bizottság adta ki 1922-ben, és német nyelvű fordításban még azon esztendőben kiadták Jugoszláviában is.

⁷⁶ E helyen kívánjuk felhívni a figyelmet a másik derék kuyperianus teológus, Fülöp Ferenc (szül. 1903. ápr. 1., Parajd) erdőszentgyörgyi lelkész és esperes életére és munkásságára, aki szintén üldözések közepette fejezte be életét. Letartóztatásakor az ő hollandiai könyveit is elkobozták, és kuyperianizmussal is vádolták. Felszentelt lelkészként Utrechtben volt bernardista ösztöndíjas 1927-től 1929 nyaráig. 1952. aug. 15-én tartóztatták le, súlyos agyvérzés után szabadul 1954. jún. 17-én, és meghalt 1959. márc. 1-jén. Fizetését nem folyósították, felesége nyugdíj nélkül maradt. Nekrológiát ld. Török Ernő: Fülöp Ferenc (1903–1959). In: *Református Szemle* 1959, 101–105. Tárgyunk vonatkozásában meg kell említenünk Fülöp Ferenc Kuyperről írt munkáját: Fülöp Ferenc: *Krisztus királyságáért. Kuyper Ábrahám élete és munkássága*. Ifjú Erdély, Cluj [Kolozsvár], 1939, 54. old.

⁷⁷ Jakos Lajos: *A holland szigorú református egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*. Budapest 1942.

⁷⁸ Juhász Ábel: A közjó szolgálatában. In: *Református Szemle* 2008/3, 262–267.

⁷⁹ Kolffhaus Vilmos: *Dr. Kuyper Ábrahám*. Németből fordította Czeglédy Sándorné Kósa Margit. A fordítást dr. Victor János revideálta. Dr. Ravasz László és Kuyper Katalin előszavával. Kiadja a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség Szövetség Kiadóvállalata, Budapest 1926, 127–153.

sőt kifejezetten saját hatáskörben akarnak tartani, és az állam csak azzal törődjék, ami a feladata, vagyis a szabadság garantálásával és a különböző életkorok harmonizálásával. A próféták vagy az apostolok tiltakozása az erőszak és mindenfajta iga ellen a mindenhatónak tűnő államok fölötti hatalomtól ered, és nem is kell megkísérelni, hogy a saját körben érvényesíthető szuverenitást az állam tekintélyéből vezessük le. A saját körben érvényesített szuverenitás elvét a sáfárságról szóló tanításból lehet kikövetkeztetni. A sáfár a Teremtő nevében végzi gazdasági teendőit. A sáfár küzd a szegénység ellen, és szolidáris a gyengékkel. Bátran el lehet mondani: az Abraham Kuyper által kidolgozott fogalomkör az igazságosság szolgálatára irányult a 19. század végén. Ez a megosztott felelősségről szól, és a keresztyén gondolkodás részévé tette a szolidaritás és a saját körben érvényesített szuverenitás egymást kiegészítő elemeit.⁸⁰ Hegel államtanával szemben, hogy tudniillik az állam olyan, mint egy „jelen lévő isten”, Kuyper arra hívta fel a figyelmet, hogy a család, az egyház, a tudomány, a művészet, az egész gazdaság és a társadalom szuverenitása Krisztustól származik, a szuverenitás pedig az irányában tanúsítandó engedelmisségben alakul ki. A népek szeretetközösségének távlatát a Jézus Krisztussal ápoltságban gyökerezik. Próbáljuk meg elképzelni a kommunista pártok által kormányozott hajdani üdvállamok reagálását ezekre a teológiai fogantatású kuyperiánus tézisekre.

Felmerül az a kérdés is, hogy mennyire volt ismert Horváth László munkássága Romániában, és mekkora lehetett a szimpatizánsainak a köre? A besúgóok táborából a „Zöldi” fedőnevű besúgó azt jelentette, hogy a romániai lelkészek ötven százaléka birtokolja írásait és fordításait, továbbá azt, hogy még a püspökség is vásárolt tőle gépelt iratokat ezer lej értékben, s emellett Dávid Gyula és Szász Tibor esperesek. 1960-ban az állam megtiltotta Horváth Lászlónak az iratterjesztést, de ő mégis folytatta ezt a tevékenységet. Egy másik feljelentésből, amely Peuker Leo temesvári református esperestől származik, az tűnik ki, hogy Horváth László magyar nyelvre akarta lefordítani Kuypernek mind az ötezer meditációját.⁸¹

Kétségtelen, hogy a Horváth László „kiiktatása” után a láthatatlan, de érezhető tiltás bizonyos mértékig Kuyper teológiáját és teljes életművének az ismeretetését is érintette. Juhász István professzor ennek ellenére sem törölte a kurzusából a holland teológus munkásságáról szóló fejezetet. Természetesen nem

⁸⁰ Albeda, W.: Solidariteit en soevereiniteit in-eigen-kring. In: *Beweging84* (1984/21–22).

⁸¹ Peuker Leo feljelentése a következőket tartalmazta: „Hollandiában tagja volt a nemzetközi misszióknak, és így 13 országban prédikált. Többször zárandokolt Svájcba, Bazelbe, egy Welti nevű asszonyság lakására, aki az erdélyi diákokat támogatta, így ismerte meg Molnár Károly aradi református esperest és Nagy Istvánt Lugosról.” Kifejtette, hogy nagy csodálójá Kuyper teológiai munkásságának, akinek 5000 meditációját birtokolja, és ezeket szeretné lefordítani magyar nyelvre. Beszámolt teológiai munkásságáról is, hogy néhány munkáját „Búthi Sándor tanácsosnak adta, aki nagy csodálattal és teljes elismeréssel beszélt a kéziratokban megjelent tanulmányokról”. Dávid Gyula kolozsvári püspökhelyettes pedig az egyik zilahi lelkészertekezleten azt nyilatkozta Horváth Lászlóról, hogy „a legnagyobb szolgálatot az erdélyi protestantizmus számára az idegen nyelvekből való fordításai nyújtották”. Ld. Sógor Csaba: *i. m.* 26.

szerepelt benne olyan fejvesztésre alkalmas adat, hogy Kuyper 1879-ben megalapította Hollandiában a forradalomellenes pártot. Még csak ez az információ hiányzott volna az egyház ellenségeinek a falcs érveléshez!

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc romániai megtorlásának utóműveleti stratégiájához teljesen hozzátartozik egy ilyen Horváth László-féle per, amelynek folyamányaként egy Kuyper-fordítás birtoklása már elégséges bűnjelnek bizonyul a letartóztatáshoz.

Szabó József lelkipásztor⁸² emiatt történő üldöztetése és sorstársainak a névsora még feltárára vár. Napjainkra nézve örömmel jelezzük, hogy Juhász Ábel⁸³ doktorjelölt kutató munkája nyomán nemsokára összefoglaló művet olvashatunk Kuyper teológiai tanításának elterjedéséről a magyar református egyházban.

4.3. Kuyper a korabeli magyar és román politikai törekvések erőterében

Szükséges kiemelnünk Kuyper politikai próféciaiba menő meglátásainak aktualitását is. Romániába a háború előtt, Magyarországra a háború kellős közepén látogatott. Mint már láthattuk, Romániáról sok vonatkozásban festett kedvező képet, és jöllehet nem írta le szó szerint, de majdnem jelezte, hogy Románia erdélyi területszerzést is fontolhatna, ugyanis a statisztika feljogosíthatná arra. Bukaresti tartózkodása idején felkereste a mitropolitát is, de erről csak egy fél mondatot ír, és az a feltűnő, hogy nem nevezi nevén a főpapot, jöllehet számos román tisztviselő nevét megörökíti. Nem kevés fáradozásba került annak a kinyomozása, hogy ki is volt tulajdonképpen a bukaresti mitropolita 1905-ben. Iosif Gheorghian franciául is beszélő és író főpapról lehet szó, akit másodszer is visszaválasztottak a „mitropolit-primat” tisztségébe.⁸⁴ Kuyper

---

⁸² „Lacinak az volt egyik kedves szokása, hogy hollandra tanította jó barátait. Egyiknél jó eredményt ért el. Például lefordították L. Oranje: *Nehemia* c. művét magyarra. E könyvről dr. Grossheide professzora azt írta lapjában, hogy: »Ez a mű egy reformációs könyv. Az Úr egyházának a Szentírás szerinti reformációját szolgálja.« L. Oranje az amszterdami egyetemen tanuló-társa és barátja volt Lacinak. Szabó József barátja, kollegája, négy gyermek apja, hetente esőben, sárban, izzó nyári napban jött be faluról gyalog hollandul tanulni, fordítani. A legépel, bekötött könyv fedelén ez áll: Fordította Szabó József. Fordítást átnézte és előszót írt Horváth László”. Részlet Horváth Lászlóné 1991. ápr. 22-én kelt leveléből.

⁸³ Kuyper műveinek Horváth László által magyarra fordított gépelt példányait 2015. jún. 18-án adta át Juhász Ábelnek Zwollében.

⁸⁴ Gherghian vagy Gheorghian mitropolitát 1893-ban mondatták le, miután tiltakozott az oktatási törvény egyházra kényszerítése miatt. A választási előírás szerint utódjának, Ghenadie Petrescunak eleget kellett volna tennie azon 1872-es zsinati törvénynek, hogy a mitropolitának doktorátussal kell rendelkeznie. Mivel nem doktorált, beavatkozott a politika, és törölték e kötelező passzust az egyházi törvényből, csakhogy mitropolita lehessen a saját jelöltjük. Petrescut különböző egyházi vétségek miatt állították félre, de az orosz cár és a nép kérésére virtuálisan ismét megadták neki a mitropolitai címet, majd a Căldărușani kolostorba száműzték. 1896 decemberétől 1909-ig Gheorghian Josif a metropolita, és a Román Akadémia tagja lett 1901-ben. Ld. *Ghenadie Petrescu*. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ghenadie_Petrescu (2015. nov. 25.).

szinte virágnyelven írja meg, hogy a román állam erőteljesen ellenőrzi az egyházi oktatást, és elképzelhetjük, hogy ezt magától a mitropolitától hallotta.

Míg a román állami hivatalnokok megnyerően buzgólkodtak Kuyper fogadásán és kalauzolásán, addig a bukaresti holland konzulnak nem volt ideje foglalkozni az ő személyével, a nagykövet pedig szabadságon volt. A holland–román hivatalos diplomáciai kapcsolatok létesítése 1880-ban történt, amint erről a Hágában őrzött levéltári anyag tanúskodik.⁸⁵

Arról, hogy romániai látogatása után Kuyper kivel levelezett az új román ismerősei közül, jelenleg (még) nincs tudomásunk, de lehetetlennek tartjuk, hogy a levéltárakban ennek ne lenne nyoma. Filmező-kutató útja alkalmával George Harinck professzor például kézbe vehette Károly király naplóját, amelyben a román király gondosan feljegyezte a Kuyper Ábrahámmal történt találkozását. Ez is újnak és meglepőnek számító felfedezés volt.

Amikor Kuyper 1916 tavaszán Magyarországra látogatott, tényleg úgy alakult a helyzet, hogy lehetőség látszott a világméretű békekötésre, de Románia feladta a semlegességet, és azzal, hogy 1916-ban betört Erdélybe, megakadályozta ezt. Erre találunk is utalást Sebestyén Jenő tábori lelkész Kuypernek címzett és 1916. szeptember 10-én kelt levelében.⁸⁶ A levélből megtudjuk, hogy Kuyper 1916 nyarára tervezett magyarországi utazása elmaradt, és 1916/1917 telére tervezik a következő látogatását. Bizonyára nem került sor erre az utazásra sem, ugyanis nincsenek reá vonatkozó adatok.

4.4. A Hollandiában tanult magyar diákok szerepe a két világháború közötti holland–magyar egyházi kapcsolattartásban

Trianont követően a holland történeti református egyház és a holland szigorú református egyház híveit az Antal Géza püspök által képviselt népi református szárny és a Sebestyén Jenő professzor mögött felsorakozó történeti kálvi-

---

⁸⁵ „Op het congres van 1878 in Berlijn verwierf Roemenië de internationale erkenning van de al eerder uitgeroepen onafhankelijkheid. De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Roemenië dateren van 1880. Bij Koninklijk Besluit van 26 juni 1899 nummer 51 werd de gezant in Roemenië tevens geaccrediteerd bij het Hof van Servië in Belgrado, een situatie welke officieel tot 1920 en in de praktijk tot 1917 bleef bestaan. Naast het gezantschap te Boekarest waren in 1900 Nederlandse consulaten en vice-consulaten gevestigd te Boekarest, Galatz, Braila, Gurgevo (tot 1922), Constantza en Sulina, en later ook te Roman (1914–1919), Ploesti (vanaf 1919), Campina (vanaf 1919) en Kichinew (vanaf 1921). Na de beëindiging van de Eerste Wereldoorlog werd Roemenië vergroot met Zevenburgen, De Boekowina, Bessarabië (door Rusland betwist gebied!) en een deel van de Banaat. Het archief bevat o.a. stukken betreffende de belangrijkste thema's van de Nederlands-Roemeense betrekkingen, zoals de moeilijkheden voortvloeiend uit het handelsverdrag van 1899; de Balkan-oorlog van 1913; en het belangenconflict inzake Nederlandse belangen in de Roemeense petroleum-industrie in 1914.” I.d. Nationaal Archief Den Haag. <http://www.gabetna.nl/collectie/archief/ead/index/eaid/2.05.28/anchor/descript-context-bioghst> (2015. nov. 26).

⁸⁶ Levél lelőhelye: Historisch Documentatiecentrum Nederlands Protestantisme. Vrije Universiteit Amsterdam. Sign.: Archief dr. A. Kuyper. Archiefnummer: 154. Stuk nr.: 8397.

nisták – mindenik a saját maga ismeretségi körében – a magyar református egyház ügyének akarták megnyerni.

A korabeli segélyezések közül kiemelkedő jelentőségű a 30 000 magyar gyermeket tápláló és felkaroló holland akció. A szigorú egyházak 1936-os amszterdami zsinatja a meglévő holland ösztöndíjak⁸⁷ mellé évi fél perselypénz felajánlásával kívánt ösztöndíjat biztosítani négy magyar diák számára az amszterdami és a kampeni teológián. A 20. század első felében Hollandiában tanult magyar diákok kevés kivétellel a kuyperi teológiai örökséget vitték haza. A Vrije Universiteit⁸⁸ magyar diákjainak létszáma 21 volt 1921 és 1943 között, a kampeni teológiára⁸⁹ pedig 27-én iratkoztak be 1923 és 1955 között. A magyar diákok missziós töltetű felkészítéséről H. A. Munnik⁹⁰ lelkész és zsinati megbízott arról tett jelentést 1939-ben, hogy az eredmény hálaadásra készítet.⁹¹

A hollandiai magyar diákok az egyházi lapokban és az informális csatornákon keresztül tájékoztatták rendszeresen a hollandiai reformátusokat a hazai egyházak helyzetéről és a politikai visszaélések mibenlétéről. A *Hongaarsche Heraut* (1922–1927) a sérelmek valóságos gyűjteményének számít.

Horváth László mint volt ösztöndíjas diák⁹² meghívást kapott⁹³ az 1880-ban alapított Vrije Universiteit 75 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepekek-

⁸⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület 1934. nov. 17. és következő napjain tartott közgyűlésén például a következő kebelükbe tartozó hollandiai ösztöndíjasokat sorolják fel: Czeglédy István (Utrecht), Göbolyös László (Amszterdam), Horváth László (Hollandia), Tóth Endre (Amszterdam). Ld. *Dunamelléki Református Egyházkerület 1934. éve november hó 17. következő napjain tartott rendes közgyűlésének és 1934. évi bírósági üléseinek jegyzőkönyvei*. Dunamelléki Református Egyházkerület hivatalos kiadványa. Budapest 1934, 39. (ld. még *Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyvei (1860–1930) 1934. nov. 17.* http://library.hungaricana.hu/hu/view/Reformatus_Jegyzokonyvek_Egyhazkerulet_Dunamelleki_1934_1936/?pg=38&layout=s (2015. nov. 24.).

⁸⁸ Hermán M. János: *Oost-Europese theologiëstudenten aan de Vrije Universiteit in de jaren 1921–1943*. Kézirat. 1980, 1–2.

⁸⁹ Szabó Dezső: *A Kampeni Theológiai Főiskolán tanultak nevei*. (A kéziratot Ónódi Szabó Lajos ajándékozta nekem 1985. febr. 2-án, amelyért e helyen is köszönetet mondok.)

⁹⁰ Az ösztöndíjas magyar diákok hollandiai tanulmányait elősegítő és felügyelő bizottság tagjai a következő küldöttekből (deputaten) állott a Gereformeerde Kerken zsinatában: C. van Bos, dr. F. W. Grosheide, ds. A. Hoeneveld, dr. A. G. Honig és ds. H. A. Munnik, jr.

⁹¹ „Hoewel in het algemeen de studenten, die te Kampen en Amsterdam studeerden, het in Hongarije niet gemakkelijck hebben en geen volle vrijheid vonden om hun overtuiging in eigen land publiek te maken, mag met grote dankbaarheid geconstateerd worden, dat velen hunner, in eigen land terugkeerd in praktijck trachten te brengen wat ze hier hebben opgedaan. Kommen ze uit Boedapest, dan hebben ze een goed gefundeerde gereformeerde opvatting, dank zij het onderwijs van de professoren Sebestyén en Csekey; uit Pápa en Debrecen komende, zijn ze van goeden wille, maar leeren hier eigenlijk voor het eerst de scherp belijnde opvattingen kennen omtrent de inspiratie der Heilige Schrift en de gereformeerde dogmatiek in het algemeen. En het is verblijdend, dat ze meestal van hier gaan in volkomen overtuiging van het hier gevondene.” Ld. Hermán M. János: *Oost-Europese theologiëstudenten aan de Vrije Universiteit*, 1.

⁹² Horváth László 1923. okt. 15. és 1924. jún. 15 között volt az amszterdami Vrije Universiteit ösztöndíjas hallgatója, majd 1926. okt. 31. és 1931. márc. 27. között ugyanezen az egyetemen volt doktorandus hallgató. Záróvizsgát 1931. márc. 27-én tett Amszterdamban. (Valójá-

re, de nem kapott útlevelet. A román hatóságok neki is, feleségének is többször terveztek olyan hamis, törbeejtő vádat, hogy nyelvismeretük nyomán holland, német vagy francia kémek.

A Horváth László ellen szóló és időről időre visszatérő vádpontjai között rendszeresen szerepelt, hogy magyar nacionalista, és hogy a református egyház feladatai közé sorolja azt is, hogy annak a magyar nép megtartójának kell lennie. Ebben a vonatkozásban a kiváló királyhágómelléki teológus, Orth Győző véleményét idézzük, amelyet mérvadónak tekintünk a kortársai részéről:

„Dr. Horváth László, a București Keleti egyházrész lelkésze írta meg jelen füzetünket, aki hatesztendei hollandiai tartózkodás után tért vissza hozzánk, hogy azt a tudását, melyet a tiszta kálvinizmusnak abban a boldog országában a kálvinista egyetemeken és gyülekezetekben sajátított el, népe javára fordítsa.”⁹⁴

Nem tehetjük, hogy ne említsük meg a Horváth László lelkiségének és szellemiségének a formálódásában oly fontos szerepet játszó Soli Deo Gloria (SDG) szerepét. Az SDG megalakítására, elsősorban a kálvinizmus ideáljainak megvalósítása érdekében⁹⁵ került sor Siófokon, 1921. július 6–10. között. Az alapítók között találjuk Horváth Lászlót is Töltéssy Zoltán, Hegyi Sándor, Komáromi János, Szőke Imre, Halasi Miklós, Balogh Vilmos, Nagy Sándor Béla, Ecsedy Aladár és Szabó Zoltán társaságában.⁹⁶ Tudomásunk szerint ez alkalommal Horváth László a *Református keresztényiség és a magyarság* című előadását mondta el. Az SDG első téli konferenciáját 1923. január 15-én tartották Budapesten, és Horváth László ekkor *Hollandia titkáról* címmel tartott előadást. Az SDG tisztikarában a következő atyafiakat találjuk jegyzőkként: Balogh Vilmos teológus, Horváth László segédlelkész és Ecsedy Aladár. Az alapszabályban az olvashatjuk, hogy a tagok a következőképpen tesznek vallást:

---

ban a szokásos „doctoraal” vizsgáról van szó, nem a hagyományos teológiai doktori cím megszerzéséről. H. M. J.)

⁹³ Drs. Juhász Ábel írásbeli közlése alapján az amszterdami Vrije Universiteit levéltára 19 levelet őriz, amelyet Horváth László 1927 és 1956 között írt F. W. Grosheide professzornak. Juhász Ábel 2015. nov. 26-i szíves közlését e helyen is tisztelettel köszönöm.

⁹⁴ Horváth László: *Ha a halottak közül... Református András párbeszéde Kereső Tamással a szellem-idézésről*. Oradea [Nagyvárad] 1938, 6.

⁹⁵ „Református dogmatikai és etikai elveken épülő, szigorúan konfesszionalista, történelmi gyökerekből táplálkozó hitébredést akart és erre épülő egyházi és társadalmi megújulást, a kálvinista öntudat kialakítását és a dogmák etikai konzekvenciáinak érvényesítését. Tetteiben megnyilvánuló vallásosságot hirdetett, amelyben a hívő Isten munkatársa, aki Isten iránti hálából és nem saját dicsőségére cselekszik.” Ld. Csohány János: *Magyar protestáns egyháztörténet 1849–1918*. Sokszorosított kompendium. Debrecen 1973, 116. Ld. még Rácz Lajos: *A Soli Deo Gloria Szövetség és a történelmi kálvinizmus*. In: *Theológiai Szemle* 2000/2, 115–120.

⁹⁶ Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre az egyházépítő professzor, különös tekintettel dunántúli szolgálataira*. Teológiai disszertáció. Vásárosnamény 1996. <http://mek.oszk.hu/02400/02489/02489.rtf> (2015. szept. 7.).

„Isten különös kegyelmét dicsérem abban a tényben, hogy engem, szegény bűnöst, Uram, Jézus Krisztus drága vérének megváltott és dicsőséges szolgálatára elhívott.”

Az SDG tagjai fogadalmat tettek arra, hogy református egyházukat missziói lélekkel szolgálják, a református teológiát művelik, annak diadalra jutásáért dolgoznak, és Isten felségjogát életük minden területén elfogadják.

4.5. Hozadékok a Kuyper világutazását bemutató film dokumentációjából

Elsőként George Harinck művéből keressük ki a bennünket érdeklő hivatkozásokat a Kuyper romániai utazására nézve, jelezve, hogy a filmet előkészítő kutatók alapos háttérdokumentáció birtokában segítették elő a szöveg környezetének az értelmezését és időbeli tájolását, ugyanis Kuyper – véleményünk szerint tudatosan – nem közölt naplószerű dátumokat a könyvében. Maxis megtudjuk, hogy 1905. okt. 10-én szállt vonatra Budapesten,⁹⁷ október 11-én érkezett Bukarestbe, és okt. 23-án Ungheni határállomáson hagyta el az országot, tehát Kuyper körülbelül tíz napot töltött Romániában.⁹⁸

Bukarestbe való megérkezésekor lovas fiáker várta (románul „birja”; olvasd: birza), amelynek lipován tulajdonosa volt. (Az orosz származású lipovánokról Kuyper azt jegyezte fel, hogy nem isznak, nem káromkodnak, méltóságteljesen viselkednek, óritusú ortodoxok. Más nevük: raszkolnyiki.)⁹⁹ Kuyper vendéglátója valójában Dimitrie Sturdza liberális miniszterelnök volt. Kuypernek az volt a véleménye, hogy ők Sturdzával rokon lelkek, néha azonban terhére volt a túlzott udvariaskodás.¹⁰⁰ Harinck feltételezi, hogy Kuyper és Sturdza már korábban is találkozhatott egymással. Arra is utal, hogy amikor Erzsébet királyné (Carmen Sylva) 1880 és 1890 között kezelésre járt Johann Georg Mezger orvoshoz, akkor őt Károly király többször is felkereste Hollandiában, és Kuyper talán már akkor megismerkedett a királyi házaspárral.¹⁰¹

Sinaián 1905. október 16-án és 17-én tartózkodott, és a király feljegyezte német nyelvű naplójába: azt tanácsolta Abraham Kuypernek, hogy Hollandia kössön szerződést Japánnal és Amerikával a hátsó-indiai gyarmatainak megtartása és védelme érdekében. A dokumentációs filmben lehetett látni Károly király naplóját is, amelyet a bukaresti állami levéltárban őriznek.

⁹⁷ Az utazásáról készített táblázatból kitűnik, hogy 1905. szept. 30-án érkezett Bécsbe. Tehát néhány napig Ausztriában és Magyarországon tartózkodott. Ld. Harinck, George: *i. m.* 253.

⁹⁸ Uo. 26. és 39.

⁹⁹ Harinck, George: *i. m.* 38.

¹⁰⁰ Uo. 27.

¹⁰¹ Uo. 31.

4.6. Kuyper teológiájának helye a 20. századi magyar teológia és a magyar református egyház lelkiségi mozgalmainak történetében

Ez a kérdés valójában még nem került (eléggé) a maga helyére. A köztudatban a „neokálvinizmus” vagy a „történelmi kálvinizmus” fogalmát jobbik esetben teológiai-politikai kikötőként vagy teológiai-világnézeti állomásként tartják nyilván. Egyesek szerint az újreformátori teológia tanítása mellett bátran megmaradhat a Sebestyén Jenő dogmatikája is, mások szerint pedig a kálvinista gondolkodás senkinek se áll az útjában Barth tanításának sodrában. A kortársak közül a „hagyományos” kálvinizmus időszerű-eszméletű szerepére Tavaszy Sándor és a Makkai Sándor írásaiban találjuk a meggyőző érveket. Tény, hogy Kuyper kálvinizmusa napjainkra már átértéklődött.

Összehasonlítóképpen vessünk egy pillantást a háború utáni Hollandiára. Teológiai tanulmányai idején Kornelis Heiko Miskotte (1894–1976) sokat foglalkozott Herman Bavinck (1854–1921) és Abraham Kuyper teológiai műveinek tanulmányozásával, és azon is gondolkozott, hogy Hermann Friedrich Kohlbrügge (1803–1875) teológiájából doktoráljon. Kortgenei lelkészsége idején (1921–1925) kerül a kezébe Karl Barth *Der Römerbrief* kommentárja, és ettől kezdve nagy hatással lesz rá Barth tanítása. Ez az az időpont, amikor Barth híre és nevezett műve az erdélyi teológusokhoz is eljut. Ezzel párhuzamosan a magyar kegyességi mozgalmak képviselői a belmisszió beindításán és a lelki élet felvirágoztatásán fáradoztak a háború után. Mások az egyházas és a történelmi kálvinizmus nyomán fordultak ismét a református hitvallási iratokhoz és természetesen Kálvinhoz. Az angolszász világban sok mintára leltek, ezekre most nem térünk ki. Hollandiában a Groen van Prinsterer- (1801–1876) és Kuyper-féle eszmét azok karolták fel, akik találkoztak azzal az irányzattal, hogy kívánatos volna az egész társadalmi és politikai életet keresztyén hittel átítani.

Mindenki előtt ismert, hogy az 1886–1892-es alapítású hollandiai Gereformeerde Kerk(en) 2004-ben egyesült¹⁰² azzal a történelmi református egyházzal (Hervormde Kerk), amelyből hívei egykor kiváltak. Isten ideje meghozta a megbékélést, amely által félre lehetett tenni az igazabb, a haladóbb vagy a tökéletesebb keresztyén egyház képének látszatát. Kuyper, Miskotte, Karl Barth, valamint Sebestyén Jenő, Horváth László, Tavaszy Sándor és Juhász István ma – képletesen és feltehetőleg – szívesen ülne egymás mellett, például egy lutheránus templomban tartott istentiszteleten. Abban is egyetérthetünk, hogy egy politikai-társadalmi berendezkedés nem foghatja be a teológusok száját, az igazság melletti kiállás fokozatainak az értelmezése pedig a teológusok örök kötelessége. Ez Horváth László esetében nyilvánvaló, és arról sem szabad elfeledkezni, hogy Erdélyben Tavaszy Sándor volt a példaképe.

¹⁰² Hermán M. János: Samen op weg. Együtt az úton. A holland református egyházak közzeledése és egyesülése. In: *Confessio*, XI. évf. (1987/4), 32–36.

Sebestyén Jenővel szemben néha elhangzik, hogy a holland gyakorlatot akarta lemásolni, de Hörömpő Gergely¹⁰³ szerint erre senki sem tud példákat felhozni. Szerinte nincs is másféle kálvinizmus, mint az úgynevezett történelmi, és az a nézetem, hogy Horváth László is csak a kálvinista tudományt és kegyességet szerette volna átültetni a maga korába.

A történelmi kálvinizmus 1920 után nem terjedt el különösképpen az erdélyi egyházban, de a létjogosultságért nem is kellett harcolnia. Karl Barth 1936-os kolozsvári jelenléte meggyőzően bizonyította, hogy a reformátori hitvallások és a kálvinista tanítások nem szenvednek csorbát. Tavasz Sándor az etikai kérdésekben is a kálvinizmust tekintette zsinórmértékének.¹⁰⁴ *A kálvinizmus, mint az erkölcsi komolyság vallása* című írásában azt fejtí ki, hogy a Kálvin által megformált, Krisztusból táplálkozó ekölcsi rend szigorúságából semmit sem engedhetünk. Hiszen csak ezen erkölcsi komolyság által, amelyben Isten akarata nyer megfogalmazást, szabad bármiféle világnézeti kérdést vizsgálni, és ezt vallja:

„A kálvinizmus erkölcsi komolyságának követelésére vagyok humanista, amikor az Isten képeire teremtett emberi lélek megbecsüléséről van szó; vagyok radikális, mikor a bűn ellen kell harcolnom, mert a bűn csak radikális kiirtást érdemel; vagyok evolucionista, mikor a magasabbrendűség elismerése követeli; vagyok demokrata, mikor népem felemeléséről van szó; vagyok progresszív, amikor az Isten szívéből kipattant eszményeim csak megállás nélkül haladást parancsolnak reám; vagyok konzervatív, amikor új, de silány értékjegyek devalválni igyekeznek régi, de maradandó becsű javakat.”¹⁰⁵

Juhász István professzorunk születésének centenáriuma jeles alkalom volt arra, hogy egykoron tiltott és elhallgatott teológusok maradandó munkásságáról értekezzünk. A Kuyper műveit 1961–1962 fordulóján megbélyegző és elítélő ateista erőszakszervek kolozsvári végrehajtói akkor bizonyára nem gondoltak arra, hogy kereken ötven év múlva éppen Kolozsváron fordítják le angol nyelvből, és adják ki Kuyper hat amerikai előadásának a szövegét.¹⁰⁶ Horváth László felbujtott magyarrégeni ellenfelei sem képzelték el annakidején, hogy a templomkertben szobrot állítanak az elűzött lelkipásztornak.¹⁰⁷ Horváth László törvényszéki rehabilitására azonban eddig nem került sor, és ez elgondolkoztató. Kuyper teológiai tanításaiból viszont – mai tudásunk szerint – csak annyi került román fordításra, mint amennyi a Szekuritáté levéltárában maradt fenn.

¹⁰³ Hörömpő Gergely, id.: *Történelmi kálvinizmus*. Iránytű Kiadó, Budapest-Gödöllő 1996, 8–9.

¹⁰⁴ Juhász Ábel: A történelmi kálvinizmus nyomai Erdélyben. In: *Teológiai Szemle* 2015/1, 15–20.

¹⁰⁵ Tavasz Sándor: A kálvinizmus mint az erkölcsi komolyság vallása. In: *Református Szemle* 1925, 141–143. (Juhász Ábel által kiválasztott idézet.)

¹⁰⁶ Kuyper, Abraham: *Kálvinizmus és modernség. Hat előadás (Princetoni Egyetem, 1898)*, Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2001.

¹⁰⁷ Régenben 1998-ban szobrot állítottak Horváth László emlékére. Id. Jorga Ferenc régeni művész alkotása.

Utolsó mellékletként a Horváth László tollából származó inkriminált előszót közöljük a Leendert Oranje-féle¹⁰⁸ Nehémiás-fordításhoz.¹⁰⁹

A tanulmányt Abraham Kuyper világotudásával kezdtük, és hazatérési jelentésének a felidézésével zárjuk: a királynőnek egy olajfaágacskát hozott az Olajfák hegyéről,¹¹⁰ amelynek a lemetzéséhez még engedélyt is kért Jeruzsálemben. Wilhelmina elfogadta a klenódiumot, és ezzel szent volt a béke a két személyiség között. Horváth László sírhelyének egy vésett olajfaággal történő megjelölése az egyház üldözésének befejezését jelképezhetné Romániában, a hivatalos gyűlölet hullámainak visszahúzódását követően.

5. Mellékletek

5.1. Kenessey Béla: *Hollandiából*. 1886.

A berlini *Protestantische Kirchenzeitung* után.

Az a holland reformált egyházat már 20 év óta fenyegető forradalom és szakadás, melyet többször sikerült lecsendesíteni és megorvosolni, most végre tényleg kitört. A forradalom a confessionalis-kálvinista részről fenyegetett. A kálvinisták azt az uralkodó egyházat, mely félig mérsékelt ortodox, félig pedig közvetítő-reformer vezetés alatt állott, akarják lerontani, hogy ennek romjain aztán egy tiszta kálvinista egyházat építsenek fel, melynek alapjául az 1618-as dordrecht-i zsinat kánonjait tennék. Most végre a kálvinisták csalás (sic!) és nyilvános erőszak alkalmazásával Amsterdam legelőkelőbb református templomát hatalmukba kerítették. Mintha csak a 16. vagy 17. század történeteit olvasnók! Pedig hát a 19-ikiben történt. Így ír a fentebb nevezett lap levelezője.

Elég érdekesen tünteti fel ez eset a hollandiai teológiai és egyházi viszonyokat, s most midőn figyelmünk újból Hollandia felé irányoztatott, talán olvasóinkat is érdekelní fogják e mozgalmak. A most bekövetkezett esemény így történt:

Az amszterdami kálvinista egyházi elöljáróság vonakodott az egyház érvényben levő törvényeinek engedelmeskedni, abból indulva ki, hogy „Isten szavának inkább kell engedni, mint emberi törvényeknek”. Ekkor a jogosult magasabb egyházi hatóság – mely véletlenül ekkor majdnem egészen szigorú ortodoxokból állott, – a törvények értelmében az elöljáróságot suspendálta. A „klassikaal bestuur”-nek vagyis a megyei synodus elöljáróságának kellett volna most a gyülekezeti elöljáróság teendőit átvenni. De mi történik? A felfüggesztett elöljáróság, mintha csak semmi sem történt volna, be akart menni az új

¹⁰⁸ Leendert Oranje lelkész 1901-ben született C. Oranje lelkész fiaként, segédlelkész Alphen a.d. Rijn (1926-1927) gereformeerde gyülekezetében. Önálló lelkész Laren, N. H. (1927), Groningen (1932), 's-Gravenhage-West (1937) egyházközségeiben. Ismét Laren N. H. lelkipásztora, majd Svájcba nyer kiküldetést az ottani holland gereformeerde hívek lelkigondozására. Elhunyt 1961-ben.

¹⁰⁹ Juhász Ábelnek köszönöm a Horváth László előszavának a küldését.

¹¹⁰ Koch, Jeroen: *Abraham Kuyper. Een Biografie*, 506.

templom sekrestyéjébe (kerkekamer), hol közönségesen gyűléseit tartotta. A klassikaal bestuur ezt bizonyára előre megtudta, mert az elnök Westhof lelkész már ott volt, s őket távozásra hívta fel; midőn a tiltakozás dacára be akartak menni, ez rendőrséget hívott segítségül. Erre a kálvinisták eltávoztak. Ez történt f. é. január 5-én. Másnap, szerdán jan. 6-án reggel 8 órakor néhányan a kálvinista urak közül, munkásoktól kísértetve, a kerkekamer őreit hazugsággal kicsalták helyiségeikből s a zárnak erőszakos feltörése és a falaknak átfűrészelése által biztosították a maguk számára a különböző helyiségekbe való belépést, és így tartják az épületet és a templomot elfoglalva. Ágyakat vittek be nekik, és kosarakban hordták be az élelmiszereket számukra. Azután nehéz gerendákat, deszkákat vitettek be, és minden ajtó, a mely az utcára kivezet, a szó teljes értelmében ezekkel van eltorlaszolva. A jogosult egyházi előjáróknak még jan. 8-án estéig nem lehetett oda behatolniok. Nem is gyanítható, hogy ez állapot meddig fog tartani, amennyiben nem remélhető, hogy a klassikaal bestuur a kálvinisták emez erőszakoskodásától megrettenve engedményeket leendő kész tenni.

Ez erőszakoskodás vezetője dr. Kuyper (Keuper) Ábrahám volt az amszterdami ún. Vrije Universiteit rectora s tanára, egy szenvedélyes, politikai és egyházi hitvallásában egyaránt türelmetlen, a confessio betűhöz ragaszkodó, civódó ember; de telve ismeretekkel, bámulatos munkaerővel, mely lankadást nem ismer, s a kálvini jellemből még az sem hiányzik nála, hogy ha tehetné, máglyát gyújtana ma is kora Servetjei alá. Társai voltak br. de Savornin Lohnmann és dr. Rutgers ugyancsak egyetemi tanár.

Olvasva a holland lapokban folyton folyó küzdelmet a kuyperiánusok és a ref. egyház között, azt a türelmetlen és szeretet nélküli eszmeharcot, mely bevitetett már a társadalomba, a politikába s a politikai pártok is emez egyháziak szerint alakulnak, igazán önkénytelenül az jut eszünkbe, mintha e férfiak az 1618-ban lejátszott nagy tragédiának utójátékát akarnák színre hozni, azt a harcot feleleveníteni, amely a kálvinisták és a remonstransok között vívatott meg, s amelynek áldozatául esett a nagy Oldenbarnevelt. Úgy tetszik, mintha a majdnem három század óta nyugvó akkori türelmetlenek kísérteti árnyai kelnének ki a megmohosodott sírokból, hogy felzaklassák a modern világtudatban megszelídült kedélyeket. Csakhogy – mondja egyik holland barátunk – feledik ez urak, hogy 1618 óta a keresztyén szellem sokkal mélyebben behatolt nemzetünkbe, mintsem az akkori jelenetek ismétlése nagyobb mérvűvé válhatnék körünkben.

De micsoda ennek az egész templomostromnak célja? Semmi egyéb, mint az, hogy az amszterdami gyülekezet archívumát s ebben annak értékpapírjait, melyek tekintélyes összeget képviselnek, hatalmukba kerítsék. E gyülekezet körülbelül 180 000 lélekből áll s 29 papja van. Az egész levéltár, pénztár stb. a templom melletti épületekben volt már régóta elhelyezve. Miután a templomok Hollandiában tisztán magántársulatoké, most a két párt között, a mely egymásra nézve vitássá tette a tulajdon birtoklását, a bíróságoknak kell az ügyet eldönteni. De míg ez megtörténhetik ez erőszak következtében, a kálvinisták vannak a papírok és az archívum tényleges birtokában s tetszésök szerint bánhatnak el

ezekkel, és több, mint bizonyos, hogy ők addig nem engednek, míg munkájukat be nem végezték.

A sajnálatraméltó tény most egyelőre annyi, hogy egy confessionalis kálvinista párttöredék dr. Kuyper vezetése alatt fényes nappal 1886-ban erőszakkal elfoglalt egy templomot, nem talán az ország félreeső zugában, hanem magában a fővárosban, a királyi palota közvetlen közelében, azt a templomot, melyben Hollandia legnagyobb embereinek, pl. Ruyternek is, büszke síremlékei vannak, s amelyben a királyok esküdtek fel a nemzeti jog és törvény megtartására.

Egy január 14-ről kelt tudósítás szerint a kálvinisták még mindig elfoglalva tartják az épületet. Vasárnap, január 10-én a synodalis párthoz tartozó lelkészeket, kiknek predikálniuk kellett, egy polgári rendőr kísérte a szószékhez s az utcán is a rendőrség fedezete alatt járnak, nehogy bántalmaztassanak. A január 11-én tartott presbyteri gyűlést is durva lármázás zavarta meg, a kálvinisták az elnök imája alatt fenntartották kalapjukat s közbe kiabáltak. Mindkét párt a közvetítésre ügyvédeket nevezett ki. Érdeklélünk az ügy tovább fejlődését.

*Kenessey Béla írása*¹¹¹

5.2. Sebestyén Jenő levele Abraham Kuyperhez 1916-ban

Budapest, 1916. szept. 10-én

Excellenciás Úr!

Szíves köszönettel vettem a Weisser Hirschben feladott levelét. Sajnálattal vettük tudomásul, hogy a nyár folyamán nem jöhet hozzánk. Be kell látnunk, hogy jobbnak és gyümölcsözőbbnek tűnik az a terv, miszerint a télen látogat hozzánk. Amióta Önt a körünkben üdvözölhettük, sok minden történt.

A románok alattomos betörése fájdalmas ütés volt számunkra, minket, reformátusokat pedig különösen érintett. Amit Excellenciád feltehetőleg már úgy is tud, ezen most elvesztett területeket magyarok és reformátusok lakják. Így számtalan református lelkész, tanító, tanítónő, valamint négy református gimnázium tanári kara vált hajléktalanná. Mi azonban az Úrba vetett teljes bizalommal hordozzuk el ezeket a nehéz állapotokat, mivel tudjuk, hogy az ellenséget hamarosan visszaszorítjuk a határok mögé.

Csupán a nyomorult menekültek sorsa sajnálatos, mert ruházat, pénz, állás és élelmezés nélkül tengődnek. A határmenti tartományok kiürítése olyan borzasztóan gyorsan történt, hogy az ott élők szó szerint felöltő nélkül menekültek és semmit, abszolút semmit sem menthettek meg.

Az ellenség prédájává vált a reformátusok régi és híres nagyenyedi főiskolájának a könyvtára, és hasonló sorsra jutottak az erdélyi főnemesi családok kastélyai. Az ezekben található szép könyvtárak is a legnagyobb veszélybe kerültek.

A nép azonban rendületlenül bizakodik és reménykedik. Érdekes, hogy minnekutána éppen a románok betörése zúzta szét a béke beköszöntésének a lehe-

---

¹¹¹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 29. évf. (1886), 153–154.

tőségét, másrészt éppen ez váltotta ki a fellángoló harci kedvet. A nép kitartási ereje ezennel százszázalékosan megsokszorozódott, az optimizmus nagy, a hanguit pedig bizakodó.

Ami bennünket, személyeinket illet, szívből köszönjük Excellenciádnak a jókívánságait. Feleségemmel együtt mindig a legnagyobb szeretettel gondolunk Önre, és a kedves leányaira és reméljük, hogy gyakrabban láthatjuk egymást az életben. Fokozott várakozással készülünk az Ön téli fogadására. Az összes újságok és folyóiratok az Ön jöveteléről beszélnek.

Kérjük az Urat, a mi Istenünket, hogy áldja meg Önt és a kedves leányait!
Teljes szívvel várjuk Excellenciádat.

Az Ön iránti alázatos tisztelettel,
dr. Sebestyén Jenő¹¹²

Fordította Téglásyné Hermán Rebeka

¹¹² Sebestyén Jenő holland nyelven írt és fentebb fordításban közölt levelének forrása: Historisch Documentatiecentrum Nederlands Protestantisme. Vrije Universiteit Amsterdam. Sign.: Archief dr. A. Kuiper. Archiefnummer: 154. Stuk nr.: 8397.

Budapest 10 sept. 1916

Excellentie!

Met hartelijken dank ontving ik Uwen uit Weisser Hirsch opgegeven brief. Met spijt vernamen wij daaruit, dat U in den loop des zomers niet komen kan. Maar wij moeten het inzien, dat Uw plan om in de winter te komen, veel beter is en veel meer vruchten belooft. Sinds de tijd, dat wij de eere hadden, om U in ons midden te mogen groeten is er veel wat gebeurd!

De sliuwe inbreuk der Roemenen was een pijnend slag voor ons. In bijzonder voor ons Gereformeerden. Omdat, zoo als Uwe Excellentie overigens ook weet, het tot nu toe verloren gebied is grootendeels door race-Hongaren en bijzonders juist door Gereformeerden bewoond, zoo, dat tal van geref. Predikanten, onderwijzers en onderwijzeressen en verder professoren van 4 gereformeerde gymnasia en leraressen van meisjesscholen zijn hierdoor dakloos geworden.

Maar met volle vertrouwen in den Heere dragen wij de zware toestanden, omdat wij weten, dat wij den vijand spoedig over den grenzen jagen zullen.

Betreuenswaardig is alleen de toestand der armen vluchtelingen, dewelke hier zonder kleding, geld, betrekking en voeding staan. De evacuatie der grens-provincies is zoo vreselijk snel gebeurd, dat zij letterlijk zonder overjas vluchten moesten, en zoo niets, absoluut niets redden konden.

De beroemde oude en rijke bibliotheek van de vroegere beroemde Hoogeschool der Gereformeerden in Nagyenyed is ook prooi des vijands geworden. En ook de mooie oude kasteelen der grootsten Gereformeerde adellijke familien in Zevenburgen. Vele mooie bibliotheken zijn ook in dezen kasteelen in 't grootste gevaar gekomen.

Maar het volk staat vast in zijn hoop. En 't is interessant, hoe juist de inbreuk der Roemenen de nijgingen tot vrede opeens vernietigd heeft en juist den grootsten krijgslust weer opwekte.

De uithoudingskracht des volks is hierdoor met 100% grooter geworden. 't Optimisme is sterk, de stemming is verder vertrouwend.

Wat ons nu persoonlijk betreft, wij danken U, Excellentie, hartelijk, voor Uwe felicitatie. Mijne vrouw en ik denken altijd met de grootste liefde aan U en Uwe lieve dochters, en wij hopen 't, dat wij U nog dikwijls in ons leven zien zullen. En wij verwachten U in den loop van den winter met dubbele belangstelling. Alle couranten en dagbladen spraken over uw komst.

Moge de Heere, ons God U en Uwe lieve dochters zegenen!

Met ganschen hart verwacht U, Excellentie, Uw dem

dr. Eugen Sebestyén"

5.3. Sógor Csaba: A kisebbségi lét dimenziói egy református lelkész esetében. Horváth László (1901–1961) Kézirat. Kolozsvár 2009, 52–53.¹¹³

Összefoglalva, a szakvizsgálat ideje alatt tanulmányozott anyag alapján kijelenthetjük, hogy mind a megtartott prédikációk, mind a fordítások izgató, viszálykeltő jellegűek, kitűnően használhatóak az osztályellenség fegyvereként avégett, hogy népi demokratikus rendszerünket megdöntsék, és a magyar nacionalizmust és sovinizmust felbujtsák. A hívek és lelkészek, akik hallottak [róluk], vagy felhasználták ezeket az anyagokat, hatásukra átváltozhattak becsületes állampolgárokból népi demokratikus rendszerünk elkeseredett ellenségeivé, a román nép ellenségeivé, olyan emberekké, akik a határok revíziójáról szönek álmokat. A tanulmányozott anyag teljes világossággal megerősíti azt a tényt, hogy HORVÁTH LÁSZLÓ lelkész felhasználta ezt az előre megfontolt eljárást és a református egyház episzkopális szervezetének következetes elítélése, becsmérlése révén, a hívek és lelkészek tudatába az elégedetlenséget akarta beültetni, hogy [majd] felhasználja ezt az elégedetlen hangulatot reakciós, államellenes céljai számára.

Különösen súlyosnak találjuk azt a tényt, hogy L. Oranje *Nebémiás* című művének fordítása és „átdolgozása”, HORVÁTH LÁSZLÓ eredeti előszavával 1956 nyarán jelent meg, amikor a magyarországi ellenforradalom előkészítése ideológiai és politikai téren folyamatban volt. Ezek az ellenforradalmi eszmék a sajtón, a rádión és más eszközökön keresztül hozzánk is eljutottak az országba, HORVÁTH LÁSZLÓ ellenséges tevékenysége pedig hozzájárult még nagyobb mértékű terjesztésükhöz.

Úgy véljük tehát, hogy HORVÁTH LÁSZLÓ, népi demokratikus rendszerünk egy elkeseredett ellensége.

Meg kell jegyeznünk azt a tényt is, hogy SZABÓ JÓZSEF, aki L. Oranje *Nebémiás* című művét lefordította, szintén bűnös ezért a tettért és HORVÁTH LÁSZLÓ cinkostársának tartjuk.

Csatoljuk az ellenséges tartalmú részek lefordított szövegeit.

GALL IOAN sk. Gáll Ioan

CSUTAK CSABA sk. Csutak Csaba

SZEKELY IOSIF sk. I. Székely

---

¹¹³ Részlet a háromtagú szakbizottság Horváth Lászlóról írott jelentéséből a kolozsvári hadbírótság számára 1961. jún. 1-jén. Lelőhely: Bukarest, CNSAS, Bűnügyi fond, dos. P013350, 1. köt. ff. 115–125.

5.4. Horváth László által írt és gondozott kiadványok¹¹⁴

Horváth László: *A kálvinizmus és a politika*. In: *Órálló (1925–1928)*.¹¹⁵

Ds. L. Horváth: „*Alzoo lief heeft God de wereld gehad...*” *10 meditaties uit het Hongaarsch*. Druk H. J. Bronsema, Leek (Gron.) é. n. 39 old.¹¹⁶

Kerstfeest op zee. 1929.¹¹⁷

Horváth László: *Úton a Lélek által...* Fébé-nyomda Budapest [é. n.] 16 old.¹¹⁸

Horváth László: *A kálvinizmus és a dogma*. Törekvés Nyomda, Hódmezővásárhely 1931, 152 old.¹¹⁹

Horváth László: *Het Hongaarse Calvinisme*. Rotterdammer 1933.¹²⁰

Horváth László: *Nyugalom*. Újvidék–Kolozsvár 1934.

Horváth László: *Nyugalom*. Második kiadás. Cluj [Kolozsvár], 1934. 16 old.

Horváth László: *Csend*. Mohács 1935.

Kuyper Ábrahám: *Szeresd az Urat*. Ford. Horváth László. Felelős kiadó: Gyenis János református lelkész, Drávapalkonya. Nyomatott Bagó Mihály könyvnyomdájában, Dombóváron 1935, 70 old.¹²¹

Horváth László: *Úton a Lélek által*. Budapest 1936.

Horváth László: A szigeten. In: *Egyházi Újság*.¹²²

Horváth László. *Nyugalom...* Ötödik kiadás. Tiparnița Kny., București 1938.¹²³

¹¹⁴ Az általam megjelenési sorrendben összeállított és nem teljes mutatójegyzék alapul szolgálhat egy teljesebb bibliográfia elkészítéséhez. Utolsó nyomtatott munkája 1949-ben jelent meg. Úgy tűnik, hogy 1950-től kezdve többé nem engedték publikálni.

¹¹⁵ Az írás folytatásokban jelent meg az *Órálló* folyóiratban.

¹¹⁶ A kiadvány címe a Jn 3,16 első szavait idézi (*Úgy szerette Isten ezt a világot...*), és valószínűleg 1928-ban jelent meg. Horváth László Budapesten és Hollandiában elmondott igemagyarázatait tartalmazza. Az amszterdami Vrije Universiteit könyvtárában őrzött példányban sajátkezű ajánlását olvassuk: „Met eerbied en dankbaarheid van L. Horváth.”

¹¹⁷ E Horváth László által gondozott holland nyelvű evangéliumi irat, amely a *Karácsony a tengeren* címet viseli, törzskönyvi lapjának felsorolásában áll. Az iratot még nem sikerült meglegnem.

¹¹⁸ Egy kertészcsalád története két önállóval, amely valószínűleg 1929-ben jelent meg.

¹¹⁹ Az *Utószót* 1930 karácsonyán keltezte Hollandiában, és megköszöni Falábu Dezső hódmezővásárhelyi gimnáziumi tanárnak a kötet sajtó alá rendezését. (Ezt a kötetet dr. Kozma Zsolt ajándékozta nekem.) Horváth László így dedikált egy példányt a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának: „Tisztelettel s szeretettel: a szerző. Régen, 1949 jan. 1-én. Márk 16:15.” Kurta József főkönyvtáros szerint ez a valamikor katalogizált példány hiányzik a könyvtárból, mert a „H” (hiányzik) megjelölést lehet látni a régi cédulán. Eltávolították.

¹²⁰ Nem sikerült beazonosítani. A cím törzskönyvi lapján szerepel.

¹²¹ Az előszót 1935 adventjében írta hozzá a Baranya megyei Kémes egyházközségben. Ennek a kiadványnak az anyagát Horváth László a Kuyper *Nabij God te zijjn* (Isten közelében lenni) című kötetének a meditációi közül válogatta. Pédányja megtalálható az amszterdami Vrije Universiteit könyvtárában.

¹²² A Nagy Sándor által szerkesztett *Egyházi Újság* Bukarestben jelent meg 1929 és 1941 között. Horváth László 1936. okt. 1. és 1941. ápr. 30. között szolgált Bukarestben. Cikkének megjelenési idejét eddig nem sikerült beazonosítanunk. Ezt az írást említi Bántó István: *Magyar közművelődés a román fővárosban*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2012.

¹²³ Ld. „Horváth László. *Nyugalom...* Ötödik kiadás. București. (1938) Tiparnița. (NB. Az előző kiadások közül csak az évi 2. kiadás jelent meg Romániában.)” Ld. Valentiny Antal: *Ro-*

Horváth László: *Elfeledkezhetik-e?* [București 1938.]

Horváth László: *Ha a halottak közül... Református András párbeszéde Kereső Tamással a szellemidézésről.* Református Könyvtár 48. Kálvin nyomda, Oradea [Nagyvárad é. n.], 76 old.¹²⁴

Horváth László: *Csendes ünnepély. A marosvásárhelyi árvaház javára rendezik az Úr Jézus református gyülekezetei.* [h. és é. n.]

Horváth László: *A mi igaz édesanyánk. János apostolnak a „Mennyei jelenések”-ről írott könyve XII-ik fejezetének református hitvallású magyarázata.* Tiparnița Kny., Bukarest 1939, 23 old.¹²⁵

Horváth László: *Isten – a nemzetek és a magyarság.* Turul könyvnyomda, Marosvásárhely 1946, 42 old.

Horváth László: *Krisztusnak a poklokra való szállásáról.* In: *Református Szemle* 1949, 429–431.¹²⁶

5.5. Horváth László kéziratban maradt fordításai és saját munkái

A kézirat sokszorosítás Romániában súlyos bűnténynek számított, ezért a Horváth László ellen emelt vádiratban a vétkes gépirók neveit is olvashatjuk:

„Horváth felsorolta azokat a személyeket is, akik segítettek neki a felsorolt munkák – általában 5 példányban – írógéppel való sokszorosításában. A kolozsvári Czira Bálint feleségét, a Magyar Színház alkalmazottját (Donogán Júlia); a marosvásárhelyi evangélikus lelkész apósát, Béli Gergelyt; Pongrácz László református lelkészt, a saját feleségét, Horváth Olgát; Klohocza Júliát Szászrégenből, valamint a már elítélt Bissinger Erzsébet grófnőt nevezi meg segítő társaiként.”¹²⁷

A Horváth Lászlóhoz közel álló személyek úgy tudták, hogy feleségének házőrökségét is mind a kéziratok gépeltetésére költötte.¹²⁸

---

mánia Magyar Irodalmának Bibliográfiája. Erdélyi Tudományos Füzetek 112. Az E. M. E. Kiadása. Cluj-Kolozsvár 1939, 14.

¹²⁴ A kiadvány előszavát Orth Győző belmissziói titkár írta 1938 júniusában.

¹²⁵ Az első számozatlan oldalon ez a szöveg olvasható: „A Keleten élő hittestvéreknek ajánlja a svájci reformátusok szeretetteljes üdvözlétével a Pfenninger-Bodmer Munka-közösség. Gruss der Brüder aus der Schweiz an die Glaubensgeschwister im Osten durch das Pfenninger-Bodmer-Werk.”

¹²⁶ E rövid íráshoz hozzászolt Geréb Pál, László Dezső és Kiss Béla. Ld. Geréb Pál: Referátum Krisztus poklokra való szállásának kérdéséhez. In: *Református Szemle* 1949, 431–433. László Dezső: Nyílt levél... Horváth Lászlóhoz és Geréb Pálhoz. In: *Református Szemle* 1949, 493–498. Kiss Béla, id.: Hozzászólás a Sinka-dr. Horváth vitához evangélikus részről. *Református Szemle* 1949, 498–500.

¹²⁷ Sógor Csaba: *i. m.* 34.

¹²⁸ Bartos Gábor – id. Adorján Kálmán: *A tárgyalás elmaradt (Horváth László)*, 120.

A Szentlélek Istenről: H. Káté, XX. úrnappja. [Írta:] dr. Kuyper Ábrahám. [Ford. Horváth László.] 1954. Marosvásárhely: [s. n.], 1954. 23 f.; 32 cm. Református Hitvallásunk. Gépelt kézirat. [1.], „*A Szentlélek közössége mindnyájatokkal.*” [2.] *A Lélek harcba indít.* [3.] *Vigasztaló ajándékok: Zsolt. 68:19.* – Dosszié.
Horváth László (ford.): *Református hitvallásunk.* „*A Szentlélek közössége mindnyájatokkal.*”

Horváth László: *A Lélek harcba indít. Vigasztaló ajándékok.*

Az Úr törvénye: Heidelbergi Káté XXXIX–XL–XLI–XLII–XLIII–XLIV. Írta: dr. Kuyper Ábrahám. [Ford.: Horváth László.] 1955. Marosvásárhely: [s. n.], 1955, 29 old.

Az imádságról és a miatyánkeről: Heidelbergi Káté. XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI. Írta: Dr. Kuyper Ábrahám, ford. Horváth László. 1955. Marosvásárhely: [s. n.], 1955. 252, LXXVII f.; 19 cm (*Református hitvallásunk; IX.*) Gépelt kézirat.

Így hala meg Mózes. [Írta:] Wielinga B.; [ford. dr. Horváth László]. In: *Homiletikai szöveggyűjtemény: a homiletikai előadások történeti részével kapcsolatosan tanulmányozandó prédikációk.* Kiadta dr. Borbáth Dániel theol. tanár. Gépelt kézirat. I. kötet. Kézirat református teológiai hallgatók részére intézeti használatra. Kolozsvár, 1955–1956, 91 oldal.¹²⁹

Közös kegyelem. Írta dr. Kuyper Ábrahám. Fordította Horváth László. Kézirat gyanánt. Régen, 1956.¹³⁰

Horváth L.: *Csak szenvedőknek.* Magyarrégen, 1957. aug. 12. Kézirat, 17 old.¹³¹

Horváth Lászlóné 1991-ben így emlékezett annak a mentéséről, ami a férje impozáns könyvtárából még menthető volt:

„Azt írta a börtönből, hogy küldjem a Theológiának ajándékba. Köztük volt Kálvin Intitutiója is hollandul és sok más. Tizenkét láda könyvet (többnyire holland) küldtem a Teológiának ajándékba,ládája 10–12 kg.”

Megkérdezésünkre a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában possesszori bejegyzés alapján ma öt olyan könyvet tartanak számon, amely Horváth Lászlótól származik.¹³²

¹²⁹ A tizennyolc prédikációt tartalmazó gyűjteményben a tizenhatodikat Horváth László fordította. A Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában található.

¹³⁰ Ezzel a fordítással Sebestyén Jenő emléke előtt tiszteleg. A sűrű gépeléssel készült kézirat 505 oldalt tesz ki, emellett pedig 57 oldal terjedelmű az előszó. Az Adorján Kálmánnak dedikált példány szövege a következő: „Kálmánnak tisztelettel és szeretettel és a Titus 2:7,8, 11–15 gondolataival, Laci bácsitól. Magyar Régen, 1956. április 19-én.” Kevesen múltott, hogy ezt a fordítást 1990-ben nem jelentették meg Hollandiában. Birdaard községben erre akkor ezer guldent gyűjtöttek. Drs. P. Dijkstra megszerezte a kézirat első felét, a második rész a Vrije Universiteit könyvtárában volt letéve. Ld. Hongaarse vertaling Kuyper. In: *Friesch Dagblad*, Leeuwarden, zaterdag, 3. Febr. 1990, 2.

¹³¹ Ezt a példányt Horváth László így dedikálta Hermán István Pál keresztapámnak: „Pista barátomnak szeretettel bergenyei beiktatása alkalmából. Szeretettel: a szerző. Mezőbergenye, 1957. szept. 22-én. Csak Óréa nézzél egyedül.”

5.6. Horváth László költeménye dr. Tavaszy Sándor professzor emlékére

Emlékezzünk dr. Tavaszy Sándorra

Meghalt Tavaszy! Jaj! Szép Erdélyünk gyászban.
Az Úristen jött el érette a halálban,
S vitte hű követét, ki az Igét szórta
Elárvult magyarnak, míg a szíve bírta.

Földi vándor, ne kérdezd, ki volt Tavaszy?
Hisz úgysem tud erre megfelelni senki!
Nézz az égre fel, választ, óh, csak onnan várj:
Ingyen kegyelemről beszél a napsugár.

A hitvalló élte: áldozat és hála
„Hazaköltözés”: a számadó halála
S kinek e földön a szíve-kincse: Isten
Tárt karral várják azt fenn a magos mennyben.

Reá is Krisztus várt. Ő él örök üdvben
Munkája: áldás az egyházban s szívünkben.
S ameddig kék lesz az ég és fehér a hó,
Lesz nekünk örök jel, eszünkbejuttató:
Tavaszy fehér lelke, szent világban járt
S ím most végleg Krisztusban nyugalmat talált.

Kolozsvár¹³³

---

¹³² Kurta József 2012. okt. 25-i szíves közlése szerint a következő művekről lehet biztosan tudni, hogy Horváth Lászlótól származnak: 1. *Kálvin János kisebb művei a rendszeres teológia köréből*, 1912. 2. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere 1559, 1909–1910*. 3. Ravasz László: *Alfa és omega*, 1932. 4. Warga Lajos: *A keresztyén egyház történelme*, 1906–1908. 5. Weszely Ödön: *Népiskolai oktatásban: nevelésben, tanításban és módszertan elemi, népiskolai, tanító- és tanítónőképző intézetek számára*, 1917.

¹³³ A közlés helye: Tonk Istvánné (szerk.): *Erdélyi Református Naptár a 2011. évre*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2010, 166.

5.7. A Kampeni Teológiai Főiskola magyar diákjainak névsora
1956-ig. Összeállította Szabó Dezső
kálózi lelkipásztor¹³⁴

- 1923–24. Antal Gyula Léváról.
1924–25. Antal Gyula Léváról.
1925–26. Szabó Zsigmond. Ignác László Erdélyből. Keresztúri László Csehszlovákiából.
1926–27. Keresztúri László, tarcali lelkész volt, 1966 jan. 1-től nyugdíjas. Szabó Dezső.
1927–28. Szabó Dezső, kálózi lelkész volt, meghalt. Szakáll János Csehszlovákiából.
1928–29. Szakáll János. Kolláth Pál.
1929–30. Szabó Zoltán Szentjóni. (Meghalt.)
1930–31. Sípos Károly Erdélyből, lakhelye: Korlát. Papp Gyula.
1931–32. Antal Gyula Balatonőszödről, meghalt. Fejes Sándor dr. (Fejes Sándor a gyülekezetünkben él. Tőle való a füzet.)
1932–33. Fejes Sándor. Antal Gábor, lp. Somogyszob.
1933–34. Antal Gábor. Pais Sándor: Barabásszeg és Fehérvárurgó.
1934–35. Pais Sándor. Hatvani Lajos, címe: Kecskemét, Szabadság tér, 6.
1935–36. Hatvani Lajos. Pomóthy Dezső. (Ma is aktív, Nagykanizsa, Kölcsey utca, 22.)
1936–37. Pomóthy Dezső. Gál Miklós, mátészalkai lelkipásztor.
1937–38. Varga István, mezőcsokonyai lp.
1938–39. Varga István.
1939–40. Pethe Kálmán. (Meghalt.)
1940–41. Kosár András. Csehszlovákiából.
1946–47. Imre Ernő. Szentesi lp., Kis Bálint u. 2.
1947–48. Enyedi Irén. Férjhez ment az USA-ba.
1950–51. Kövy Attila. Jelenleg tanár Harderwijkben. Testvére a pápai gyűjtemények igazgatója. Teológus társam volt.
1950–55. Komjáthy Aladár. Amerikában lelkész. Most jelent meg itthon *A kitértorgott egyház* c. könyve.
1951–52. Záborszky Gyula. Két év után otthagyta a teológiát. Hollandiában él.
1954–55. Paksy János. Hollandiában lelkipásztor.

¹³⁴ A Szabó Dezső által összeállított névsort Ónodi Szabó Lajos lelkipásztor küldte meg számomra 1985. febr. 8-án, és most kerül közlésre első alkalommal.

5.8. Az amszterdami Vrije Universiteit magyar diákjai
1921 és 1951 között dr. Ladányi Sándor
összeállítása nyomán¹³⁵

1921–22	Csekey Sándor
1922–23	Ferenczy Károly
1923–24	Horváth László (Erdély) Kováts Zoltán
1924–25	Nagy János (Losonc, Csehszlovákia) Jakos Lajos
1925–26	Komlósi Ernő
1926–27	Lencz Géza Sándor
1927–28	Németh B. Mihály Pap Ferenc
1928–29	Sebestyén Pál
1929–30	Peti Zoltán Nyáry Pál
1932–33	Joó Sándor, Antal Gyula
1933–34	Tóth Endre
1934–35	Göbölös László
1935–36	Hörömpő Gergely
1936–37	Kara Pál
1938–39	Sárközy László Gilicze László Pethe Kálmán
1939–40	Kulifay Gyula
1947–48	Hideg Loránt Kovács Ilona Végh József
1948–49	Tóth Péter
1949–50	Enyedi Irén Tóth Miklós
1950–51	Jakos Erzsébet.

---

¹³⁵ Forrás: Ladányi Sándor: *A hollandiai neokálvinizmus („kuyperianizmus”) hatása a magyarországi református egyházban. Magyar diákok az Amszterdami Szabad Egyetemen.* Egyetemi jegyzet. A Károli Gáspár Református Egyetem idegen nyelvű lektorátusa kiadása. Károli Református Egyetem, [Budapest 1998], 58–60.

5.9. L. Oranje: *Nehemia – Isten ügyének Hőse*Fordította: Szabó József. A fordítást ellenőrizte: Horváth László¹³⁶

ELŐSZÓ

Oranje L. kedves holland szigorú-református lelkészbarátom, egykori amszterdami tanuló társam *Nehemia* című munkájával először egy holland egyházi lapban találkoztam. A nagynevű holland szigorú-református tudós, dr. Grosheide F. W. professzor, a 17 kötetes újszövetségi református kommentár jeles írója tárgyalta a lapjában e művet az akkor megjelent könyvek ismertetése során.

Nekünk, az amszterdami Vrije Universiteit egykori hallgatóinak az volt a szokásunk az egyetem internátusában, hogy szombatnként és vasárnaponként végigolvastuk az összes egyházi újságot és református hetilapot a naponként megjelenő református politikai lapokon kívül.

Egy ilyen alkalommal ragadta meg figyelmemet Grosheide professzornak az Oranje Nehemia könyvéről írt cikke. Több mint harminc év távlatából, a könyvismertetésből tisztán emlékszem erre a kitételre: „Ez a mű egy reformációs könyv”. Az Úr egyházának a Szentírás szerinti reformációját szolgálja.

Azóta szívemhez nőtt e könyv. A magyar református egyházban való szolgálataim közepette, más-más gyülekezetben négyszer is feldolgoztam prédikációsorozatokban.

Első alkalommal Pestszentlőrincen, ahol a Nehemia-templom építéséről egy egész éven át szóló igehirdetést a mindenható Úristen felhasználta arra, hogy a már megkezdett, hatalmas református templomot külső és belső berendezésével együtt elkészíthesse nem sok idő múlva a lelkes és az Igének engedelmessé váló református gyülekezet.

A második alkalommal Bukarest keleti városrészében prédikáltam Nehémiás könyve alapján, s a prédikáció nyomán felébredt és akkor alakult gyülekezet a Szentlélek Isten kegyelméből megépítette a templom-imaház-iskoláját és a református papi lakot.¹³⁷

¹³⁶ A fordítás alapjául szolgáló könyv szerzőjének teljes nevét és művének a címét könyvtári katalógusban sikerült felfedezni: Oranje, Leendert Czn.: *Nehemia, de held Gods*. Naamlose Vennootschap W. D. Meinema, 16x21cm, 271 pag., ill. van Jac Eriks Noot. Delft, 1930. Második kiadás: 1931.

A kifakult és nehezen olvasható gépirásos előszószöveg begépeléséért Pap Judithnak tartozom köszönettel. A jelzett időpont szerint az előszó kelte 1956 októberére esik. A szerző nem használta következetesen a *Nehémia*, illetve *Nehémiás* névváltozatot. A kéziratot követve változtatlanul hagytuk Horváth László szövegét.

¹³⁷ Az 1930-as években megszaporodott a bukaresti református magyarok lélekszáma, és Nagy Sándor bukaresti vezetőlelkész irányításával nagyjából háromszáz lelkes parókiaköröket alakítottak ki. Kányádi Béla volt a másodlelkész. A keleti parókiakörben Horváth László, az északiban Gudor Lajos, a déliben Szigethy Béla, majd Hamar Béla lelkipásztorok szolgáltak. A leányegylet vezetésével és a nőegylettel Bereczky Klára, a központi parókiális kör segédlelkésze foglalkozott. A második bécsi döntést követően még az 1940. nov. 10-i földrendezés is okozott károkat a regáti magyarság körében, amikor lakhatatlanná váltak a parókiák. Ld. Szárazajtai

A Maros megyei Nyárádtőn ugyancsak sokat segített a Nehémiáról szóló igehirdetés abban, hogy a gyülekezet rádöbbsen a Nehémia életében és szolgálatában önmagát oly hatalmasan megmutató Szentlélek Isten akarátára, s így befejezte a már előbb megkezdett szép kicsi templomát.

A Maros megyei Pókán abban, hogy a jelenlegi lelkipásztor és presbitérium és az egész gyülekezet erőteljes tevékenysége által olyan gyorsan és olyan hatalmas, egyéni és családonkénti áldozatokkal felépülhetett a magyar erdélyi stílusú szép református templom a Mezőség kapujában, mint az őrálló Sion messzeszemű, mentő szimbóluma, nem kis része volt a Szentlélek ama munkájának, amely a nehémiási templomépítésről szóló igehirdetésben mutatta a gyülekezetnek a szent feladat útjait. Az Ige értelmezésében ott is Oranje *Nehemia* című művében adott vezérfonalat használtam. Hiszen minden templomépítést meg kell előznie a gyülekezet lelkében az Igével való fundamentumvetésnek és építésnek. Ezt az igehirdetést egy fiatal lelkipásztor utódom így jellemezte: „Nehéz szántás, alapos talajtörés történt itt elődöm alatt az igehirdetés által, s így a templom kőben és téglában való megépítéséhez jól megmunkált talaj várt a mi további fáradozásainkra.”

Már ezekből a visszaemlékezésekből is kiviláglik, hogy a gyülekezet- és a templomépítést illetően a magyar reformátusok gyakorlati életében milyen szentlelkos mozgatóerő segítséget adott az a sok szép és mély igés gondolat és hitvallásosan református öntudatébresztés, amit nyerhettünk személyileg és gyülekezetileg a Szentírásból Oranje *Nehemia* című munkája nyomán.

Szolgáljon ez a könyv, a magyar fordításban is, a mi hön szeretett lelki édesanyánknak, a magyar s közelebbiről az erdélyi református egyházunknak az Isten Igéje szerinti állandó reformálódására. Hívó meggyőződésünk, hogy nekünk egyenként, családonként és gyülekezetenként erre nagy szükségünk van az Isten dicsőségének, a mi megváltó Krisztus Urunknak igazabb, őszintébb és egyetemesebb érvényű szolgálataért.

De... ehhez vegyük szívünkre az Isten ügye hősének, Nehemiásnak példás hitvallását, amelyben az első megragadó vonás az egyéni és családi személyes büntudat és bűnvallás népünknek és egyházunknak bukásáért és gyalázatáért. „Ó, legyen figyelmes a te füled és szemeid legyenek nyitva, hogy meghallgassad a te szolgádnak könyörgését, mellyel én könyörgök most nappal és éjjel, Izrael fiaiért, szolgálidért és vallást teszek az Izrael fiainak bűneiről, amelyekkel vétkeztünk te ellened, én is és az én atyámnak háza vétkeztünk!” (1,6)

A második megható vonás a nehémiási hitvallásban az, hogy az ő bűnbánó és a kegyelmes Isten előtt való bűnt valló megnyilatkozásában belefogódzik az Isten kegyelmébe, vagyis a szövetséges Isten igés szent ígéreteibe: „Kérlek Uram, mennynek Istene, nagy és rettenetes Isten, ki megtartja szövetségét és irgalmasságát az őt szeretők és az ő parancsolatait megtartók iránt.” (1,5)

Nagy Csaba írását az édesapjáról: Szárazajtai Nagy Csaba: Nagy Sándor (1896–1954). In: Nagy Sándor: *A regáli magyarság*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Sz. Nagy Csaba, Demény Lajos utószavával. Kalota, Kolozsvár – Zé Könyvkiadó, Sopron 2000, 12.

A harmadik szívet megragadó vonás az ebben a történetben, hogy Krisztusért az ő népéhez aláhajló kegyelmes Isten Igéjére megmozdul, és alkotó munkába lendül a hívő nép a szent Sion megépítésére e vallomással: „Keljünk fel és építsük meg!” (2,18)

Adja a mindenható Úristen, hogy e könyv ilyen hatással legyen a mi magyar református népünkre is. A magyar református anyaszentegyház jelenlegi állapotára tekintve, hadd szóljon minden igeszerint hívő és Krisztusát megvalló református ember az Úrban atyafiaihoz ekként: „Jertek, építsük meg, Jeruzsálem kőfalát és ne legyünk többé gyalázatul.” (2,17)

Hadd álljon rólunk is, e nehéz századi és tragikus, nagyfeszültségű és robbanású, szenvedésteljes történelmi időkben élő reformátusokról egy későbbi hitvalló nemzedék boldog megállapítása: „És megerősíték kezeiket a jóra.” (2,18)

Hadd érezze a későbbi nemzedék is, hogy e nehéz időkben, óriási világfeszültségek közepette, nem voltunk érzéktelenek „a mennyei látás” iránt. Mi is megismertük, mint Nehemia, az önmagát kijelentő Istent, a bűnt gyűlölő, és a bűnöhöz Krisztusában kegyelemben lehajló szent Úristent. Isten kegyelméből mi is kaptunk olyan igaz hitet, amelyikkel a kijelentése szent ígéreteibe belefogóztunk. Miképpen Nehemia e szent, isteni ígéretekre egészen rátette az életét, az Istenében való igaz hitével s vállalta a küldetését az Isten ótestamentumi egyháza és népe szolgálatában, úgy tesszük rá mi is az Isten ígéretére a Krisztusba való igaz hitünkkel az életünket és vállaljuk küldetésünket a Krisztus egyházáért és népéért ebben a világban. Mert jól mondja nagy reformátorunk, Kálvin, hogy az Isten előtti igazi alázatnak és bűnbánatnak éppen az az ismertető jele, hogy engedelmeskedni kezd az Isten Igéjének a hívő szív, és az ő vezérlete mellett kész odamenni, ahova az Úr hívja őt. (*Inst.* II. 13,5)

Hadd érezze egy későbbi nemzedék, hogy mi is, a XX-ik században élő reformátusok igyekeztünk egész szívvel az Istenünk szent ügyét szolgálni, mert jól mondotta a nagy Kálvinunk, hogy: „Az, akinek csak közepes jártassága van is a Szentírásban, önmagától, másnak útbaigazítása nélkül is belátja, hogy midőn Istennel van dolgunk, semmit sem tudunk végezni, hacsak szívünk belső indulatából nem fogunk dolgozni.” (*Inst.* III. 3,16)

Az igazi bűnbánatnak Kálvin szerint is az az ismertető vonása, hogy a bűnbánó ember fölfedezi, hogy Isten tulajdonává lett: „... az ember nem törekedhetik komolyan bűnbánatra, hanem csak úgy, ha megismeri, hogy ő Istené. Csak az lehet azonban igazán meggyőződve arról, hogy ő az Istené, aki Istennek kegyelmét megelőzőleg megragadta.” (*Inst.* III. 3,2) Miként Nehemia is megragadta a kegyelmet már akkor, amikor perzsiái főpohárnoki állásában vérzett a szíve az Úr egyházának és népének bús állapotán. Már akkor, amikor le tudott mondani a fényes állásával járó fényről és pompáról s a királyi udvar örömeiről, hogy hazájába visszatérhessen, s ott böjtöléssel és imádkozással könyörögjön a Jeruzsálem falaiért, a templom megépítéséért és népe bűneinek megbocsátásáért az Úristen színe előtt. Mert szépen mondja Kálvin: „A lesújtott léleknek sajátsága, hogy gyászban, sóhajtásban, könnyhullatás közt legyen s a fényt a

mindenféle pompát kerülje, és minden gyönyörről mondjon le.” ... Aki jól meggondolja, hogy mily borzasztó dolog Isten igazságosságát megsérteni, az nem képes addig nyugodni, míg alázatosságában meg nem adta Istennek a dicsőséget.” (*Inst.* II. 13,16)

Nehemia egyéniségét valóban az Úristen formálta Igéjével és Szentlelkével. Ő tette képessé az Ige akaratának felfogására és helyes értelmezésére, az Isten kívánsága szerinti helyes lelki gondozásra, a lelkekkel igazán bánni tudásra, pásztori szívre és fegyelmező vasakaratra. Ő tette képessé arra az éles látásra, amellyel meg tudta ítélni a történelmi idők tényeinek és lehetőségeinek a súlyát és saját népe jellemének és sorsának valóságmérését. Isten segítette őt arra, hogy az Isten ügye ellenségeinek veséjébe és májába láthasson, s ott kiolvashassa az alacsony lelkületnek, a hóhér renegátságnak s az idegen rosszindulatnak szándékait s akaratát, az Isten szent ügyével szemben.

Isten tette képessé az éberségre testileg és lelkileg megerősítve őt s egyben a kitartásra a vállalt feladat elvégzésében, a külső és belső akadályok tapintatos vagy keménykezű elhárítására és legyőzésére.

Az Úr tette képessé a munka szakismeretére, a lelki és katonai hadviselésre és minden fölött az igaz hitnek arra az alázatos tettére, hogy mindezekben és mindezekben keresztül az Isten kijelentett akaratához szabja magát és az Úrnak adja meg az egyedül őneki járó dicsőséget mindenkiben.

Reformátorunk, Kálvin, szép gondolatai jutnak eszünkbe, ha Nehemiára gondolunk: „...egy értelemben övezzük fel magunkat engedelmességre és minden szolgálatunkat a legnagyobb szerénységgel szabjuk az ő akaratához.” (*Inst.* II. 15,5)

De mindezeknek a titka: AZ IMÁDSÁG. Helyesen jegyzi meg Oranje e szép könyvében, hogy Nehemia élete és szolgálata imádsággal kezdődik, és imádsággal végződik, mert az imádság magyar református kegyes atyáink szép meghatározása szerint „a Szentlélektől, igaz hitből és Isten ismeréséből vagy szeretetéből származott kérelem, amellyel habozás nélkül kérjük az örök idvesség és a jelen életre szükséges dolgokat, hogy a választottak az Istennek hálákat adjanak és imádják őt lélekben és igazságban.” (*Debreceni hitvallás.* Kiss Áron: *A XVI-ik században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest, 1881, 263–264.)

Nehemia ajkán igaz hitből az Isten és az ő szent ügye iránti égő szeretetből fakadt föl az Isten színe előtti alázatos imádság, miképpen az igazi imádságnak mibenlétét a Második Helvét Hitvallás is ebben állapítja meg: „A hívők minden imádsága egyedül Krisztus közbenjárása által, egyedül Istenhez szálljon fel, hitből és szeretetből.” (*Második Helvét Hitvallás,* 23. rész. Erdős József, Kvár 1932, 72.)

Vagy amint kegyes magyar atyáink megállapították az imádkozás kívánalmait abban, hogy az legyen: „az Isten kegyelmével, a Krisztus érdemével és a Szentlélek segédelmével, igaz hittel és az Isten ismeretével. Mert a Krisztus nevében habozás nélkül és az Isten törvénye szerint kell imádkozni” (*Debreceni*

Hitvallás. Kiss Áron: *i. m.* 268.), s mert Nehemia igazán tudott imádkozni, nem azt kérte, hogy nyomort és próbát ne szenvedjen ő és a népe, hanem elsősorban is, népe a sajátmaga s családja bűnére bocsánatot s az Isten ügyére s az ezért való munkára, harcra és szenvedésre győzelmet. Éppen úgy, mint atyáink az igazi imádság ilyen vonásaira mutatta rá, amikor szép hitvallásokban a „Mi-atyánkot” magyarázták. (*Debreceni Hitvallás.* Kis Áron: *i. m.* 263–268.)

De ne felejtjük el, hogy Nehemia imádságában nemcsak azt látjuk, hogy ismeri az igaz Istent, akihez imádkozik, és egyben megvallja bűnét és nyomorúságát, úgy a sajátját, mint a családját és az egész népéét, hanem reménységgel imádkozik, mert Istennek a kegyelmi ígéreteibe fogódzik, mert a hit mindig kapcsolatban áll az Isten kegyelmi ígéreteivel, amint XVI. századbéli atyáink megállapították: „A hit csak a kegyelemnek ígéreteit fogadhatta el. Tehát a hit a kegyelem ígéreteivel van, mint egy isteni csatornával összekötve. A szerződések és a szövetségek mindig megelőzik magukat az ígéreteket és a szövetségeknek kötelekei és erősségei az ígéretek.” (*Debreceni Hitvallás.* Kis Áron: *i. m.* 95.) Ezt tudta nagyon jól Nehemia, hogy kérelmének szilárd bázisa az Isten szövetsége és ígérete. (Neh 1,5–9)

Szépen fejezi ki a hitnek az isteni ígérekkel való kapcsolatát a *Második Helvét Hitvallásunk* is, amikor így szól: „A keresztyén hit nem vélemény és emberi elhíttetés, hanem a legszilárdabb bizodalom a nyilvánvaló és állhatatos szívbeli helybenhagyás, általában az Isten igazságába – amely a szent iratokban és az apostoli hitvallásban van előadva – sőt, magának Istennek, a legfőbb jónak és főképpen az isteni ígéretnek és minden ígéret beteljesedésének, azaz Krisztusnak legbizonyosabb elfogadása. (*Második Helvét Hitvallás.* Erdős József. *i. m.* 41.)

Figyelemre méltó az is a nehemiási imádságnál, amire Kálvin hívja fel a figyelmünket, hogy ez az imádkozás böjttel együtt történt, s Kálvin szerint a szent böjt nem hogy ne szilajkodjék, hanem azért is, hogy a könnyörgésekre és szent elmélkedésekre jobban el legyünk készülve, és ezen felül, hogy bizonyosága legyen az Isten színe előtt való megalázkodásunknak, midőn bűnös voltunkat őelőtte akarjuk megvallani.” „Ilyen volt Nehemia böjtje (1,4) – mondja ide vonatkozólag Kálvin –, mikor kitartó buzgalommal kérte Istent népe megszabadításáért”, miként Anna is (Lk 2,37) böjtölésekkel és könnyörgésekkel szolgálta az Urat és böjttel is gyakorolta magát az állhatatos könnyörgéssel. Kálvin megemlíti, hogy Pál és Barnabás is, mikor az egyházak élére szolgálakat állítottak, böjttel szoktak imádkozni (ApCsel 14,13), s a „böjtölésnek e fajában mást nem néztek, csupán hogy a könnyörgésre még serényebbek és alkalmasabbak legyenek.” És ami az elmélkedésre s az imádságra való előkészületet illeti, Kálvin így szól: „az ilyen fajta előkészületre szüksége van úgy az egyetemes egyháznak, mint külön minden egyes hívőnek”, s a böjt harmadik vonásában, ti. az Isten színe előtti megalázkodás bizonyosságával kapcsolatban, Kálvin így szól: „Néha megtörténik, hogy Isten háborúval vagy dőghalállal, vagy valamely más csapással (pl. szétszóródással, a haza elvesztésével stb.) sújt egy nemzetet. Ebben a közös

sanyarúságban szükséges, hogy az egész nép vádolja magát és vallja meg bűnösségét.” (*Inst.* IV. 12,15–17)

Kálvin a Szentírás alapján megállapítja, hogy „Isten a bűntöt magában nem becsüli sokra, hacsak vele együtt nem jár a szív bensőbb érzülete, a bűnnel és önmagunkkal szemben való igazi elégedetlenség, valódi megalázkodás és Isten félelméből eredő igazi bánkódás”. Az Izraelben szokásos bűjt külső jegyeihez: a zsákhoz, a hamuhoz és a síráshoz, Kálvin azt mondja, hogy az Úr színe előtti eme külső bizonyosságokkal való leborulás. „A hamu és a zsák azokhoz az időkhöz talán jobban illettek, de az összehívás és a sírás és a bűjt, s amik ezekhez hasonlók, kétségtelen, hogy a mi korunkra is hasonlóképpen vonatkoznak, valahányszor dolgaink állapota úgy követeli.” (*Inst.* IV. 12,17.) A *Második Helvét Hitvallás* azt mondja: „A bűjt a kegyesek könyörgésének és minden erénynek gyámola” az Isten előtti megalázkodás bizonyossága „ilyen forma bűjtölést ma is kell tartani az egyház „komor körülményei” között. (XXIV, 5–6.)

S vajon, a mi magyar református egyházunk állapota és körülménye nem „komor”-e századunkban és napjainkban? Vajon nagy átlagban el lehet-e mondani a mi református népünkről, hogy „égő szomjúság és emésztő vágy” gyötri a lelkét az Isten szent Igéje után? S vajon elmondhatjuk-e, hogy a lelkipásztoraink egyetemességét jellemzi az „Igével való élés” otthon, családjukban is?

Egy fiatal lelkipásztor templomépités ügyében végigjárt egy egész egyházmegyét, s a lelkipásztori-családi áhítatok kérdésében a vallomása nem hangzott nagyon megindítóan.

Lelkészértekezleteken sokszor az alig nősült lelkipásztoroktól, a fiatal házasoktól is meglepő vallomásokat hallunk, hogy még nem sikerült eljutniok a hitvesükkel közös háziáhitat megtartására, míg a Teológiai Akadémián a Krisztust komolyan vevő theológus barátaikkal le tudtak ülni a Biblia közös tanulmányozására és közös imádságra.

Vajon igazolja-e az élet azt, hogy mi, az Ige református szolgálói igazán igés szempontokkal indulunk el „a jövődöbelinknek” a megkérésére? Vajon „a világi szempontok” teljesen „zavartalanul” hagynak minket, amikor a hitvestárs megválasztásáról van szó?

Összekötetés az egyházi „emelkedéshez”, pénzhez és vagyonhoz jutás, a személyiség alapos ismerete nélküli „fellángolás” már pusztán a külső megjelenésre (az ún. „betyárszerelem”) nem befolyásolják-e még a mi lelkünket is?

Nem látunk-e elég tragikus sorsú lelkipásztor-testvért, aki az Úr közelében való járásra nemhogy segítőtársat nem talált hitvesében, hanem egyenesen az első számú gátlót és cölönköt.

S ha őszintén kellene vallani arról, hogy hány lelkipásztor kezdi a napot és végzi a napi munkát hitvestársával és gyermekeivel együtt tartott közös bibliaolvasással és imádkozással, vajon felemelő volna-e ez a vallomás, vagy pedig lelket szomorító?

A közös imádságbeli „feszélyezettségről” az élet különböző alkalmainál (családi látogatás, lelkipásztori összejövétel, lelkipásztortárs temetése, özvegy,

árva közös vigasztalása, beiktatási alkalmak stb.) szívet megnyugtatóbb, a tapasztalaton nyugvó adatoknak a fel nem sorakoztatása. De hála az Istennek, hogy mindenütt, az egész lelkipásztori karunkban ott található azok is, akiknek lelki vágyuk van erre, akik az Ige alapján egészen „természetesnek” találják annak gyakorlását és az erre való buzdítását a társaiknak.

Es Istent dicsérjük azért, hogy egyre mind nagyobb számban akadnak olyan lelkipásztor családok is, amelyek a világ legtermészetesebb dolgaként megtartják naponta többször is a házi áhítatukat, amelyben a gyermekeik is személyes hit alapján megindító lelki-vallomásokkal járulnak az Úr elé a „szabad”, tehát „nem betanult” imádságaikban, a kötött formájú s minden alkalommal elmondott „Miatyánk”, vagy a zsenge gyermekkorban kötött formában tanult reggeli és esti, s nemkülönben étkezési imák mellett.

A holland szigorú református családok minden étkezésnél, tehát naponta háromszor közös áhítatot tartanak, amelynél a szent Biblia olvasását közös zsoltár vagy dicséreténekelés vezeti és zárja be. E tekintetben nincs különbség a miniszterelnök, kis- vagy nagyiparos, földműves gazda vagy gazdasági cseléd között, mert mindenik családjával együtt naponta háromszor dicséri a szent Úristent énekkel és imával, s a szent Igében való közös elmerüléssel, s ezzel minden napot megszentel az Úr napjának, a vasárnapnak „különösebb” értelmű megszentelése mellett. Az Úr napját falun és városon jellemzi a mélységes csend és nyugalom. A családok a maguk otthonában, a templomba való kétszeri pontos megjelenésen kívül, mintegy „házi szentélyben” ünneplik meg az Úr napját, jó keresztyén irodalom olvasásával, lelki beszélgetésekkel, kátétanulással és oktatással, amelynél a szülők ki szokták kérdezni azt, amit gyermekeik a lelkipásztortól tanultak.

Isten kegyelméből mindenféle társadalmi réteghez tartozó ember vendége lehettem a vasárnaponként az egész országban más-más helyen való prédikálásom által, s így több miniszternek és magának a miniszterelnöknek is szállóvendége lehettem. Ez utóbbinál az ügyvéd fia – épp oly természetesen, mint más családban – ebéd után hozta a bibliatartó állványról a hatalmas családi Bibliát és letette a miniszterelnök apja elé az asztalra, és felcsengett ajkunkról a zsoltárénekelés és dr. Colijn Henrik, Hollandia szigorú református miniszterelnöke olvasta az Igéből az aznapra következő részt az egész családjának.

De ugyanígy olvasta az egyszerű vasúti pályamunkás, vagy gazdasági cseléd házigazdám is, és ugyanígy énekeltük közösen a zsoltárt.

Hol található meg az a református, vagyis naponta a szent Igével élő családi élet a gyülekezeteinkben és a lelkészi hajlékokban? Ritka, mint a fehér holló. Az magától értetődő, hogy a háztartási alkalmazottak és szolgák az ilyen családokban, ahol így élnek naponta az Igével, nem külön asztalnál ülő „alantasabb lények”, hanem „atyafiak”, s mind egy mennyei Atyának gyermekei, mindenütt valóságos családtagoknak számítanak, akik a világ legtermészetesebb rendje szerint közös asztalnál étkeznek, testileg és lelkileg a hívó és hitvalló református

kenyéradójukkal, az Isten dicsőségére a Krisztusban, akiben nincs úr és nincs szolgáló.

Vajon nem a Sionnak romlását igazolja-e az, hogy mi, az Ige hivatalos szolgálói csak akkor rántjuk elő a Bibliát, amikor „a kenyérünkért” keresetre indulunk a katedrára, s ott az Igéből olyan istenes követelményeket, az Igével való naponkénti élés szükségességét hangoztatjuk a gyülekezet tagjai számára, amit magunk sem cselekszünk, s így képmutató módra mással akarjuk bevétetni azt a mennyei orvosságot, amelynek a bevételétől magunk szívbelileg távortartjuk magunkat.

Es nézzük meg a családjaink életét is. Régebben még úgy nőttünk fel a református kegyes gyakorlatot tartó családjainkban, hogy nap nem múlt el zsol-táréneklés nélkül, és egyetlen napon sem hagytuk el reggel, délben és este az imádságokat és bibliaolvasásban is volt részünk úgy, hogy nem múlt el az Úr napja s néha még több nap a hétben is, hogy ne hallottunk volna kegyes jó anyánk vagy kegyes jó atyánk ajkáról bibliaolvasást.

Ó, magyar Sion, nagy a te romlásod!

És a szeretetközösség kérdésében vajon jobban állnánk? És éppen mi, református magyar lelkipásztorok is? Nézzünk jól a keblünkbe. Alig található lelkipásztortárs, akinek szívében az Isten adta különböző talentumok miatt ne élne irigység és szakmabeli féltékenység, és ne őrizné féltékenyen katedráját és Krisztusnak az ő hivatalos szolgálatára bízott nyáját úgy, hogy minden, más prizmán keresztül törő Ige-fényhatást ne zárna el, és ne utasítana vissza, még a közös lelki szükség és gyülekezeti nyomorúság idején is.

Ó, irgalom Istene, ne hagyj el minket. Bűnt gyűlölő és bosszúálló Isten, ó tarts meg Jézusért, felemelve karod, hogy tekinthessük a még nekünk adott idő megtérési lehetőségnek.

Csoda-e, ha Sionnak ilyen belső romlása miatt a szekták nemcsak döngetik az egyházunk kapuját, de már belül is kerültek a szent falakon. Minden évben egy vagy több teljes gyülekezetet kitevő létszámban szakítanak ki sorainkból a különböző szekták (jehovisták, baptisták és pünkösdisták és nem kevésbé az utolsó időben az úgynevezett „szabad keresztyének” vagy szabad „bibliatanulmányozók”), akikkel szemben még hivatalos fórumon mozgó egyházi személyek is „feleslegesnek” tartják a hitbeli küzdelmet, ezzel feladva az Ige tiszta, vagyis református értelmezéséről vallott százados meggyőződésünket. Református magyar atyáink, az Ige tiszta értelmezéséért való küzdelmet még a zsinati végzésekben is szent kötelességünkül szabták s örökségül hagyták reánk s ma már oda jutottunk, hogy még a saját falainkon belül is a szektákkal szembeni hitvalló küzdelmet „szent felekezetközi békemegzavarásnak” tartják és bélyegzik, s a szekták Ige-értelem szempontjából való tévelygése ellen küzdő lelkipásztorok magatartását sokszor nyíltan hangoztatva is elítélik és helytelenítik.

Az Igében parancsolt igés hit védelmének még az egyház hivatalos sajtóorgánumai sem adnak helyet, sőt még az is megtörténik, hogy százados, ősi és igaz hitvallásokban lefektetett és őrzött református álláspontunkat feladják, és

nyílt színen egyik vagy másik kérdésben, saját egyházi lapjainkban a szektáknak adnak igazat. Vezérelv gyanánt tanácsolják a szektákkal kapcsolatban: „kikerülni őket, a velük való harcot eltávoztatni tőlünk, s karonfogva járni velük, csókos atyafiúi szerelemmel”.

A Szentháromság-hívó a Szentháromság-tagadóval és a gyermeket keresztelő a felnőttet keresztelővel, s az Úr rendjét egyház és állam számára vallott és megtartó, mindezen rendet tagadó és felborító lázadóval, hogy annál nagyobb demonstrációja legyen a „felekezeti közti békességnek a különböző hitbeli és vallási áramlatok, mozgalmak és szervezetek között”.

Ó, magyar Sion, nagy a te romlásod. Minden emberi tévelygéssel és szektás vallásossággal szemben, atyáid útját miért nem szívleled meg? XVI. és XVII. századbeli atyáid még a sírban sem tudnának pihenni mai útjaid miatt, ha korhadó csontjaikkal együtt takarná a lelküket is a temető sírhantja!

Ó, Uram, áraszd ki számunkra nagyobb mértékben szemet nyitó kegyelmeidet s lelkünket a szent Igéd akaratának felismerésére segítő világosságodat, igen, tisztán. És határozottan fénylő és biztos utat mutató Szentlelkedet.

Ó, Uram, jöjj és támassz Nehemiásokat közöttünk, hogy felismerhessék Sion romjainál és falainak építésénél a XX. század Samballathjait, Tóbiásait és Gésenjeit, s ezeknek szándékával, templom és falrontásával szemben megvédelmezhessek a Te népedet és felépíthessék Sionnak szent falait a Te dicsőségdre. Hadd hirdessük az Ige szent bizonyágtételét, hogy aki „nem enged a Fiúnak, a Szentírás-kijelentésben önmagát megismertető Istenfiúnak, az Isten haragja marad azon”, s aki enged a Fiúnak, az Isten áldása lesz keze művén, s az Isten jótetszése és kegyelme megláttatik annak fiain és maradékain. S hirdesék, hogy akinek bizodalma az Úr, megáll, mint a Sion hegye, és soha meg nem rendül, s minden munkájában jószerencsés lésson, kezén lesz az Úr áldása és építője lesz a szent falaknak az Úr Sionjában.

Mert Sion megerősödésére vár a mi egész népünk. Hiszen történelmi tényekben is kijelentetett már, hogy a mi népünk, a magyar nép gyalázatul lett a népek előtt. Az utolsó évszázadban, minden európai népnél jobban vert nép az Úristen kezétől, mindenekben a mi népünk. Hona a legkisebbre zsugorodott össze és népe a legjobban szóratott szét minden más népnél, a világ minden égtája felé. A magyarságnak több mint fele a világ különböző részeibe és országaiba szóratott szét, s eszi a kemény verejtékkel megkeresett kenyerét másoktól „kegyelmezten és megtúrten”. S az, aki idegenben evett kenyeret, tudja saját verejtékéről, hogy kemény kenyér az, és nem kell külön orcája verejtékén kívül sóért nyúlnia, hogy kenyerének sós ízét érezze.

Az Istennek van valami célja a mi magyar népünkkel, hogy úgy veri. Nem a mások egyéniségével és erkölcsi életével mér minket, hanem iges követelményeivel. Nem azt kell keresnünk, hogy más népek mennyivel jobbak vagy rosszabbak, igazabbak vagy hamisabbak, tisztább vagy szennyesebb kezűek, és mennyivel kegyetlenebbek vagy kegyesebbek, vérszomjasok vagy nagylelkűek, hanem egyedül csak önkeblünkbe kell tekintenünk, s mint mértékre, a Szent Úr

istennek a Szent Igében élénk írt követelményeire. Pontosan úgy, mint Nehemiás tette, amikor népe és az Úr szentegyháza romlásának, tehát az Isten verésének okait kereste. Nekünk is úgy kell az Isten verésében saját bűneinket meglátunk, mint okokat, és meg kell értenünk a történelmi csapásokban az Istennek megtérésre felhívó szózatát.

Ha széjjelnézünk a mi magyar református népünk istenfélelmén, megdöbbenve kell megállapítanunk az Isten-ellenességünk döbbenetes tényeit. Már egy negyedévszázaddal ezelőtt a nálunk járt amszterdami szigorú református dr. Hepp Valentin professzor, a következőt írja a debreceni látogatásakor való benyomásairól: „nem formailag, hanem ténylegesen mi maradt meg e városban a kálvinizmusról. Ha az ember vasárnap reggel a templomba megy, érzi, hogy így kell felsóhajtania: ó, mennyire elhalványodott itt a hit aránya! A legtöbb s csaknem valamennyi üzlet az Úr napján nyitva van. Budapesten ez kevésbé hat így reám, mert ez a város túlnyomó részben nem református. De Debrecen igen. Ehhez pedig még jött valami, ami e kellemetlen benyomást még bántóbbá tette. Éppen azon a vasárnapon volt a nagyvásár, s ahogy én észrevettem és értesültem, a reformátusok is részt vettek ezen, s ezt rendesen meg lehet látni a templomlátogatásról is. És ha az ember elgondolja, hogy egykoron ebben a városban lakott és dolgozott a bátor kálvinista, az unitarizmus híres támadója, Melius, és ha az ember elgondolja, hogy 1567-ben itt tartották a híres debreceni zsinatot, amelyet a mi dordrechi zsinatunkkal hasonlítanak össze, mely zsinaton a *Heidelbergi Kátét* és a *Második Helvét Hitvallást* fogadták el hitvallásukul, akkor nagyon fájdalmas pillanatokot él át. Amiket mondtam, azokat megszokott jelenségnek tekinthetünk. Ezek a tények nem önmagukban álló tények. Az itteni egész életgyakorlatnak keresztmetszetei ezek.

A kálvinista élet alábukott. A reformátusokat az elvilágiasodás bűne ragadta magával. (Hát ha még a sírban nyugvó professzorom, az Úr 1956-dik esztendejében látná Debrecent a világhoz való szabódása és alakulása bűnében! – Horváth László megjegyzése). A református egyház itt „nép egyház”, de nem ideális értelemben, hanem a szónak legszomorúbb reális értelmében, s mégis nem hagytam el Debrecent pesszimiztikusan, hanem optimiztikusan, mert azt tapasztaltam, hogy megvan a vágyakozás arra, hogy ismét jó kálvinisták legyenek. De ez óriási erőfeszítésbe fog kerülni. Azt még nem lehet előre megmondani, hogy egy nagy, öntudatos református ébredés, nagy gátlásokba fog-e ütközni. Lehet, hogy még elviselhető lesz. Mindenesetre a nehézkes kimozdulás, tehát a lomhaság és a megszokottság egy kálvini ébredésnek talán keményebb ellenségeként fog jelentkezni, mint az elvek szerint mutatkozó nyílt és határozott ellenségeskedés. És ezután különösen: az öntudatlanság. Különösen Debrecenben éreztem nagyon erősen, hogy a református németalföldnek nem szabad a segédnyújtó kezét levennie a magyar reformátusokról. Mert olyan szívesen figyelnek fel az elvi, lényegi (princiális) bizonyágtevésekre. Az arcokról leolvasható, ha nem is szomszóság, de mégis lelki elevenség él a magyar reformátusban, a református igazságok hallatán.

„Mindenkinek a szívére írom, hogy tartsunk élő kapcsolatot a magyar reformátusokkal, keressük meg a központi helyeiken őket és az Isten Igéjének örök igazságaira figyelmeztessük, amint ezt az igazságokat a kálvinizmus vallotta meg és buzdítsuk őket arra, hogy ragaszkodjanak ezekhez az igazságokhoz és tanulmányozzák ezeket. S aki fölkeresi őket, csak úgy keresse fel, ha isteni küldetést érez a számukra. Az ember érzi, hogy a magyar kálvinizmusnak lelki támogatásra van szüksége és ezt nyújtanunk kell a Jézusnak szent akarataért. S végül a magyarokért többet kell tennünk és nagyobb értékeket kell jelentenünk a számukra. Szomorú az én szívem, hogy én (betegsége miatt, csonthártyagyulladás s orvosi tilalma dacára – Horváth László megjegyzése) többet nem gyűjthattam a magyaroknak és éppenséggel Debrecenben. A magyar kálvinizmusnak ügye, sohase hagyjon nyugtot a mi szíveinknek”. (*De Reformatie*, 1928. szept. 14. nr. 50, 360–361.)

Vajon azóta másként néz ki a mi református magyar állapotunk? Vasárnap megszentelés. Az egész Székelyföldön, csekély kivétellel, az Úr napja is olyan „munkanap”, mint a hétköznapi bármelyike. Ha figyelmezteti az ember a vasárnap szántókat, boronálókat, vetőket, szénagyűjtőket, trágyahordókat és a többi munkásokat, nem is beszélve az aratókról és a cséplőkről: „Atyámfia, miért fog be máma, és miért megy a mezőre? Hiszen ez az Úr napja, s várja magát az Isten háza, a szent Úr Jézus az ő szent Igéjével”, azt a feleletet kapja, az indulatba jött atyafitól, hogy „tiszteletes úr, hát nem fizettem meg becsületesen a kepet, s nem fizettem becsületesen az egyház fenntartási díját, hát akkor mit akar tőlem? Elégedjen meg a sorsával, s ne zaklassa az embernek a lelkét, mert van elég ami zaklassa.” És tartják a papot a gyászbatári szereléknek, hogy „szép”, sőt „gyönyörű” halotti prédikációval elpredikálja és kikísérje az úrnapján is hétköznapi munkában, egy életen át fáradozó, önmagában emésztő atyafiakat.

Ó református Sion, hova jutottál? Úgy viselkedsz, mint aki számára nem áll az Istennek évezredes rendelkezése: „hogy az Úr napját megszenteld”. Nem hallod, a dicsőséges református múltadból, a Bocskai és Bethlen Gábor korszakából atyáid hitvalló vallomását, s nem látod az ő ünnepmegszentelésüknek szépséges tényeit. Bedugtad már füledet XVI. századbéli atyáid figyelmeztető hitvallása előtt is, amikor hozzád így szólnak: „Megszentelni a béke napját ez teszi: az Istent Lélekben és igazságban imádni, és valamely meghatározott napon az Isten nyilvános tiszteletére rendelt szokásokat illendő renddel az Isten törvénye szerint megtartani, a testnek a testi munkától pihenést engedni, hanem az isteni munkában foglalkozni.” (*Debreceni Hitvallás*. A 4. parancsolat magyarázatából. Kiss Áron: *i. m.* 277.)

Csoda-e, hogy az Isten verése rajtunk, amikor egy tízezernél több lélekszámú gyülekezetben a reformáció napján tizennyolcan hallgatták az Igét, és 1956 egyik nyári délutánján pedig tizenketten.

Csoda-e, hogy ver minket az Isten, amikor 1956 nyarán az egyik Maros menti lelkipásztor a lelkészértekezleten arról beszélt nagy lelki fájdalommal,

hogy a falu kocsmárosa milyen örömtől sugárzó arccal újságolta, hogy „most már nekem is örömöm van, tiszteletes úr, mert kezd menni”, s ami megy, az az alkoholfogyasztás, mert az egy hónapi alkoholfogyasztás tizenegyezer lej forgalmat jelentett neki, egy – pár család kivételével – tiszta református magyarokból álló, hétszáz lelkes gyülekezetben.

Valóban mély bűnbánattal kell kérnünk az Isten Szentlelkét, hogy támaszson köztünk: új Nehemiásokat.

Csoda-e, ha ver minket az Isten? Amikor ilyen megdöbbentő adatok mellett az egyház fenntartásra hozott áldozatok, az ember bűnös szenvedélyeire adott kiadások mellett alig mutatnak számbavehető, komoly, hitbeli meggondolást.

Csoda-e ezek után, ha már-már a vezetők is megtántorodnak s feltámad szívükben az a kétségbe ejtő gondolat, hogy hagyjuk a szórványokat, ha csak az anyagyülekezeteket fenn tudjuk valahogy tartani? Még gondolhatni is iszonyú és istentelen.

Valóban „szociális válságba” jutottunk. Valóban szükség van itt Nehemia szociális tudatára és hívő bátorságára. Szükség van, hogy a XVI. század zsinati végzéseiből megértsük a felénk hangzó szociális intéseket s védjük az Ige hatalmával az alattvalók jogait, a munkások béreit, s felvegyük a küzdelmet a heréknek és a kizsákmányolóknak, a lelketlen uzsorásoknak és tékozlóknak minden formájú néptiprása ellen a harcot. [*Debreceni Hitvallás*. Kiss Áron: *i. m.* 280 (260–262.)]

De ahhoz, hogy ezt tehessek, szükséges az, hogy mint Jeruzsálemet és a szent templomot [helyreállító] zsidó nép, Nehemia vezetése alatt, visszatérjünk az „erő forrásához”, az Igéhez, ennek ítéletei és kegyelme ígéreteihez, imádkozó lélekkel. Tehát szükséges, „az Ige-hirdetésünknek” a megújulása.

Hitvallásaink rámutatnak, hogy ennek első forrása: a Szentírásnak naponkénti hívő olvasása: „Hanem azt mondjuk, hogy kell a Szentírást mindenkinek olvasni és tudni, mind addig, míg az Igének helyes magyarázásával, mely az eklézsiában kiszolgáltatik, magát megerősítheti és a hamis prófétákat mind megismerheti s mind eltávoztathatja. De azt is hozzátesszük, nem hogy a Szentírásnak olvasása, hozzáadván azt, aki minden hűséges lelki tanítótól megkívántatik, hogy azt hűségesen magyaráznák.” (*Tarcal-tordai Hitvallás*. Kiss Áron: *i. m.* 353.)

„Mint hogy a Szentlélek átkot dörög azokra, akik az Isten munkáját csalárdul végezik, emlékezzenek meg a lelkipásztorok, hogy ők nem tunya heverésre, sem nem külső gazdálkodásra, hanem az Úr gabonájában hívattattak, amelyben olvasással, tanulással és tanítással kell foglalkozniuk. Különben a nem tanulók, a hanyagok és a Szentírásban jobban-jobban előre nem haladók, mint haszontalan béres szolgák fognak elúzetni.” (Jer 48,10)

„A próféták és az apostolok írásaiból teljes egyházi beszédeket köteleztetnek meríteni, mégpedig azért, hogy mind a pásztor, mind a hallgatók, naponként jobban előhaladjanak és növekedjenek a mennyei tudomány ismeretében.” (Lk 16,29) (*Felső Magyarországi cikkek 1595, VI. Tanulni és tanítani kell. XI. Micsoda forrásból kell a prédikációt meríteni*. Kiss Áron: *i. m.* 711.)

Valaha a magyar református Sion igehirdetése erőteljes igehirdetés volt. Tisztán zengett atyáink ajkán az Ige. Nem emberi bölcselkedéssel magyarázták, de a Szentírást a Szentírással értelmezték, amint ezt szigorúan előírja a Debreceni Hitvallás is, amiről tanúskodnak a XVI. és XVII. századbeli református atyáink teológiai és gyakorlati-kegyességi iratai is. Ma, semmi ellenőrzés, semmi örökös. Minden teológia tárt karú befogadásra talál a lelkipásztorképző intézetekben, s a tiszta református teológiának „a bujdosó kuruc” keserves szerepe jutott a mi magyar református XX. századbeli egyházunkban. Kálvin nagy francia ismerője, Doumergue, mit mond idevonatkozólag a nálunk tett tapasztalatairól 1909-ben: „Szigorú ortodoxiával itt nem találkozunk.” (A szigorú kálvinizmus zászlaját 1916-ban, dr. Kuypernek a Magyarországon járta alkalmával bontotta ki dr. Sebestyén Jenő – Horvát László megjegyzése.) Ha valaki az ellenkezőjét állítaná, tévedne. A teológiai akadémiák és valószínűleg a lelkesi kar is szabadon csatlakozik egyik vagy másik irányhoz. Vannak egyházak, melyekben az ortodox hit szunnyadozik, de olyanok is vannak, melyekben új életre kap. Egyik legfontosabb jelenség az, hogy általános a nézet, hogy a kálvinista egyháznak bizonyos újításra van szüksége, ami részben már meg is indult.”

„Hű marad-e a magyar kálvinizmus az ősi hagyományainak? Képes lesz-e a nagy történelmi szerepét tovább folytatni? Sokakat aggodalom fog el, ha erre gondolnak. Az élet sokat ígér, keveset ad. A magyarok az ő történelmüket, nyelvüket, szabadságukat, függetlenségükért vívott harcukban megnyilvánult hősiességüket, modern kultúrájukat a kálvinista hitnek köszönhetik. Kívánom, találják meg a magyarok azt, amit keresnek: ősi hitükben, az igaz hitben, az igazi keresztyén hitben való megújulásukat, megerősödésüket!” (*Genfi emlékekönyv*, 84.)

Tehát a reformáció útját! Doumergue is hangsúlyozza, hogy rá kell ébrednünk a református-mivoltunknak a tiszta és erőteljes tudatára. Tehát ugyanazt látja szükségesnek, amit a másik nagy külföldi kálvinista, a holland dr. Hepp professzor. S ha ma meghallgatnák igehirdetésünket, s megnéznék a mai lelkipásztori kar teológiai felfogását, vajon mit mondanának? A magyarországi kálvinizmus „új teológiai orientációba” kezdett s a keresztyénség ökümenikus jellegét írta a zászlajára, s az Evangéliumot a világ arculatára fordította s a világ kedvéért „kifordította” a maga igazi valójából. Mit mondana Doumergue vagy Hepp, és mit mondanának magyar református atyáink, ha ma körülnéznének a magyar Sion falain belül, a teológiai áramlatokon és a magyar református lelkipásztorok igehirdetésének hallattán.

Hallának tiszta unitárius, vagyis Szentháromság tagadó prédikációt, miképpen nekünk is négy éven át kellett hallgatni az egyik magyar teológiai akadémián Krisztus Istenségét tagadó, unitárius meggyőződésű „református” teológiai tanárt.

A magyar Sion falain belül „mindent” lehet szellemileg elkövetni, mert lehetővé teszi a deformált, vagyis az Ige vonalától messze romlott egyházkormány-

zati rendszerünk, amelyben az igés elvek helyett, az egyéni és családi protekció vezérelve az uralkodó: az *amicitia*, *supra principia*!

Ha a reformátustól eltérő és idegen szellemiségű teológiai tanárok oktathatnak a magyar református teológiai akadémiákon, akkor milyen szellemiséget mutathat a lelkipásztorok igehirdetése? Ezerarcút. Az egyik elhunyt teológiai professzorunk egy egész sorát idézte azoknak a teológiai irányoknak és áramlatoknak, amelyek mind helyet és kenyeret kaptak a magyar református akadémiákon.

A magyar református XX. századbeli Sion még nem ébredt döbbenetesen tudatára annak, amire az egész Szentírás figyelmeztet, s amit a Nehemia példája is tanúsít, hogy a felfogás és a gyakorlat, a tan és az élet összetartozik az Isten akarata szerint.

A tan: az igazság elmondása. Isten a tiszta és teljes igazság, a tan tehát: Isten látása, értése, gondolatainak utánagondolása, akaratanak akarása, cselekvése. Így az igazi tan mindig theocentrikus, azaz Istenre irányul, Istent keresi, Istenről tanít, mégpedig főként a Szentírás alapján. Ezért mondja Kálvin az *Institutio* első könyvének végén: „A mi okosságunk nem lehet semmi egyéb, mint az, hogy kegyes tanulékonyssággal magunkévá tegyük mindazt, ami a Szentírásban foglaltatik.”¹³⁸ Magunkévá tegyük! Ez nemcsak azt jelenti, hogy megtanuljuk, hanem azt is, hogy cselekedjük. „Az ismeret vagy tan, cselekedetté alakul és a cselekedetek azon célokra irányulnak, amelyeket a tiszta és a helyes tan határoz meg és jelöl ki. A tudomány vagy tan tehát az Isten igazságának minél teljesebb megismerésére és cselekvésére törekszik és így nem egyéb, mint az Örökkévaló felé törekvés egyik módja. Nagyon helytelenül gondolkodik ezért az, aki a tant kevésre becsüli vagy megveti. Mert egyetlen helyes tan milliók üdvösségét szerezheti meg, s egyetlen hazug tan, milliókat dönthet kárhozatba. Ezért az Istent tanuló és tanító ember a legszentebb szolgálatot végezi. Minél többet tudok, annál közelebb jutok a mindent tudó Istenhez s minél tanulatlanabb vagyok, annál távolabb esem Istentől; a tanulatlan papok, presbiterek, egyháztagok: Istentől távolodó, hulló csillagok. Ezért volt mindig fontos a tan, a református reformátorok szemében.” (Dr. Budai Gergely: A tan a reformációban. *Kálvinista Szemle*, 42. XIII. 1932, 333.)

Vajon hogy fénylenek a mai magyar református „Csillagok”? Mert „a lelkipásztorok csillagok, a világ világossága és föld sava: minélfogva a magunk egyházaink előtt szent és ártatlan étellel, tiszta tudománnyal tartoznak járni”. (*Debreceeni Hitvallás*. Kiss Áron: *i. m.* 581.)

Milyen fényt hintenek az igehirdetésben a XX. századi magyar református lelkipásztorok? Az erdélyi Sionunkban, az Úr (évében) 1956. esztendejében egyetemesen elrendelt prédikáció, közösségi munka, milyen képet mutat az egyházmegyei bíráló bizottságok mérlegén. A beszédek javarésze az úgynevezett „mottós”-beszédek kategóriájába [tartozik]. A textusba, mint üres hordó-

¹³⁸ A hiányzó hivatkozás: *Inst.* I. 17,4. (*Szerk.*)

ba, hordja az igehirdetők java része a maga tanultsága és olvasottsága szerinti bölcsességét, képzeletvilágát vagy e világból szerzett ismereteit. Alig akadt a beszédek között „textusszerű” beszéd, vagyis amelyik az Ige mélyére ment, és kihámozta, Szentírás igaz értelmezéssel, az Isten üzenetét ama textuson keresztül. A legtöbb beszédben Krisztus a beszéd végén csak „flastromként” ragasztatott hozzá s csattogóként az ostor végén. S alig akad beszéd, amelyben az Isten Fiának fősege hordta volna az egész beszédet és mondotta volna el a Megváltó üzenetét a gyülekezetnek. A temetési beszédek java részében még csak említés sem tétetett arról, hogy Krisztus föltámadt és arról, hogy mit szerzett nekünk az örök életre az ő feltámadásával, mennybemenetelével és az Atya színe előtt érettünk való közbenjárásával.

Vajon nem áll-e most is a magyar református egyházban fellelhető igehirdetésre a nagy átlagot véve, a 26 évvel ezelőtti megállapításunk, hogy: „a mai magyar református egyházban nincs ötlet, etikett, mottó-prédikáció és sokszor mégis a szalon pintyőke csicsergésére emlékeztető igehirdetés hangjait halljuk, csak itt-ott zúg bele az Írás prófétáira és apostolaira emlékeztető Írás-szerű, azaz valóságos kálvinista igehirdetés”. (Horváth László: *A Kálvinizmus és a dogma*. Hódmezővásárhely 1930, 127.)

Mikor döbben rá már, hogy „nem a juhok a pásztort, hanem a pásztor tereli a juhokat” (*Debreceni Hitvallás*). Mikor érti meg már a magyar református egyház, hogy nem az ember s a világ arculatára kell alakítani az evangéliumot, hanem az evangélium akaratára az embert és a világot a Szentlélek erejével.

Mikor vállaljuk el azt a szent harcot, amellyel ellent állunk a különböző igéjű „megrendeltetéseknek” és „a pokol kapui ellen” is mondjuk az igazat és tanítunk az ördög és „a gonosz emberek akarata ellenére is”. (*Debreceni Hitvallás*. Kiss Áron: *i. m.* 586.)

A magyar református egyháznak tudnia kell, hogy századokon keresztül iges volt az élete és ez az élet a „hitzabadság diadal énekéből, a hitért és nemzeti szabadságért üldözöttek zsoldáraiból, imáiból, mártírok könnyeiből és véréből, Isten Lelkétől ihletett nagy szellemek munkájából, nélkülözéseiből, könyörgéseiből, áldozni kész jó lelkek gondviseléseiből” (Nagy Károly: *Református Prédikátori Tár*. Kvár 1912, 101.) nyerte a maga gazdag tartalmát.

Tehát, Nehemiaként „ébernek” kell lennie, úgy szent öröksége, mint a jelenben és a jövőben, reávaró szent feladatai tekintetében. Jobban, mint valaha rá kell figyelni Nehemiára, mert ha van Isten nyájának vezetője, aki magában hordta az Ige tiszta tudatát, s ha van még Isten szíve szerinti igazi lelki gondozó és áldással munkálkodó Néppásztor, úgy Nehemia volt az, mert azon az őrhelyen, ahová állította őt az Úr, a szent Igében megszabott legszigorúbb követelmények szerint: éber volt. Magyar református Sion: „Légy éber, ah, napod bármerre fordul, mert szüntelen vigyáz az ellen. S a Szentek Szentjét elfoglalja orvul, ha égő hittel telve nincs. Ő szüntelen, légy éber s imádkozzál Sion.”

Mert csak éberséggel lehattünk résen az Ige-fegyverével az Isten világügyének nyílt ellenségeivel s a nép, az Isten népe élete és sorsa, saját vérű renegátjaival szemben úgy, ahogy ezt tőlünk Isten megkívánja. Mert csak lelki éberséggel lehattunk az Isten szent ügyének áldott munkásai s az Isten által megváltott emberiség fejlődési lehetőségének továbbvivő eszközei!

Másként nem, mert másként magunk is a hitetők elhíttettjei leszünk s így a történelem örökös Géseimjeivel, Sanballathjaival és Tóbiásaival szemben, nem tudjuk a nehemiási győzelmet megszerezni, az Isten szent ügyének és népének.

Meg kell tanulnunk Nehemiától, hogy mit jelent egy erőszakos, zsarnoki hatalommal teljes világban rendületlenül bízni az Istenben, az ő Igéjének szilárd erejében és gyógyító hatalmában. (Zsolt 107,20)

Éreznünk kell újból az egyik erdélyi fénylő pásztor-csillaggal azt, hogy: „Atyánk, Istenünk! Mind azt az áldást, mit e világnak adtál, a mi Urunk Jézus Krisztusunkban és az ő szent evangéliumában, ma mélyebben érezzük, mint valaha. Ma, midőn a bűnnek, emberi gonoszságnak átka mint egy mindent elpusztítóval fenyegető özönvíz árad el a világon s nyomában ott jár a pusztulás és a halál: ma érezzük igazán, mit tesz Benned bízhatni, a Te Atyai orcád elé gyermeki bizalommal mehetni, sorsunkat a Te kezében tudni, bűnbocsátnak és örökéletnek bizonyosságában élni, szenvedni és meghalni.” (Nagy Károly. *Református Szemle* 1917. 36. sz. 374.)¹³⁹

Éreznünk kell azt, amit Kálvin a szívünkre kötött, hogy a világ sorsáért, különösen a lelki és szellemi életet illetően, mi világító csillagok, evangéliumi pásztorok felelősséggel tartozunk az Úristen színe előtt, mert a világ „hamis és veszedelmes tévelygésekbe esik bele, hacsak a pásztorok a legnagyobb bölcsességgel elejét nem veszik.” (*Inst.* IV. 12,19)

Igen, az Ige bölcsességével! Hivatásunk profetikusan, mert próféta az – Kálvin szerint – „akiben az Úr Jézus Krisztusban megjelenő dicsőség a földi élet árnyékai között is, olyan erővel és határozottsággal jelenik meg, hogy világosságunkkal egy korszakot, egy darab földet behintenek, s mint sötétségben világító lámpások, irányt mutatnak, biztatnak és vigasztalnak Annak az erejével, akinek a képében járnak”.

Profetikusan felelősséggel kell tehát járnunk az élet útjait, és így tekintenünk a nekünk adott időt. Úgy, amint kegyes atyánk vallomásából halljuk: „Nem lehet hát veszteg állnom, mert az álom elnyomhatja a lelkemet. A szövétnek lánggal égjen, legyünk ébren, az Úr még ma itt lehet. A kürtzengés máris hallik, már hajnallik, útban már az angyalok. Életem csak egy tenyérynnyi számonkéri Jézusom, ha meghalok.” (Szőnyi Benjámin, XVII. század. *Az én időm*. Ld. *A mi énekeink*. Kvár 1943, 12.)

Ó, azért imádkozzunk, hogy az Úr küldje Szentlelkét és az ezer bajban vergődő Sionunkat építse meg az ő romlásából. Több mint fél évszázaddal ezelőtt valaki így kiáltott fel: „Egyházi életünknek meddősége sok esetben azért állott

¹³⁹ Pontosabban: Nagy Károly: Megnyitó Ima. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület 1917. szept. 29-i közgyűlésén. In: *Református Szemle* 1917/36, (373–374) 374. (*Szerk.*)

elő, mert politikai érdekek útvesztőibe és az adminisztráció terméketlenségébe terelte a legjobb erőink tevékenységét, az egyházi élet belső erőinek fejlesztése helyett! Az idők fordulásaiban az Ige egyháza nem félhet, mert tartalma örök: a Krisztus. Ha őt követi, nem félhet semmitől. Csak serkenjünk fel egyszer a le-targiából, hogy világosodjék meg előttünk a Krisztus, akkor bátran a győzelem biztos reményével vehetjük fel a küzdelmet, mert velünk az Ige: a Krisztus, az ő világgyőző hatalmával.” (PREIL 1892, 372.)¹⁴⁰

Ó, jövel Szentlélek Úristen, tedd egyházunkat, a magyar Siont, igazán a Krisztus református egyházává.

Ó, hadd legyen erkölcsi ereje és önbizalma arra, hogy az Ige követelményeit és következményeit levonja és alkalmazza a szolgálatában.

Ó, add, hogy kikerüljünk bálványaink hatalmából. (R. S. 1930, 310–311.)¹⁴¹

Ó, Szentlélek Úristen, fejtsd ki a mennyei Krisztusunk fenséges dicsőségét, a földön és sokszor a mi református egyházunkban is, agyonglóriázott, bűnös emberi dicsőségek sötét árnyékvilágából. Mutasd meg nekünk a Krisztus Urunk egyedüli glóriáját, az ő igés, református szentegyházában. Ó, jövel Szentlélek Úristen, mert az utánad való kiáltás egyre jobban elhalkul az ajkakon, s egyre éktelenebb lármával csap az égre az Isten-tagadók bosszús lármája. Jövel Szentlélek Úristen, mert ím, látod, gyermekeink már alig maradtak, kik a szent keresztség kötelezettségével a Krisztusban való hitet tanulják. Jövel, mert egyre sokasodnak, akik a konfirmációi és úrvacsorai bizonyágtevéseiket elfelejtik s testestől, lelkestől ez átok verte világhoz, sokszor orcátlanul tüntető hűtlenséggel odafarolnak. Jövel, mert még egyházunkban is szívkönyvet meghazudtoló mosolygó farizeizmust találsz, s kettős nyelven beszélni tudást, a kanaáni és a philiszteusi nyelven való beszélést, a pünkösdi kettős tüzes nyelvnek az őszintesége, bizonyágtevő ereje helyett. Ó, jöjj, s az Annások és Kajafások, a Heródesek és a Pontius Pilátusok világában mutasd meg nekünk az igazi Főpapunkat és Világkormányzó Jézusunkat. Rázd fel az aléltóságából a XX. század Sionjának két világháború üszkös romjai között, életét tengető Új Izrael elalélt lelkét.

Ó, Isten, atyáink Istene, légy hozzánk is irgalmas, mint egykoron a régi Izraelhez, Nehemia idején! Légy irántunk is késedelmes a haragra és nagykegyelmű! Emlékezzél meg szent ígéreteidről, amelyeket a XVI. században református atyáinknak tettél, hogy a töredelmes szívet te szereted és az engedelmes lelket meg nem veted! Szólj újra hozzánk, hogy a Hozzád megtérőket szent Fiadban magadhoz öleled s a bűneink miatt szétszórt népünket, még a világ túlsó sarkából is újból összegyűjtöd s beviszed őket arra a helyre, amelyet ígértél nekik és adtál örök rendeléssel! Hirdesd újból egyházunknak, hogy ne félj Sion, ímhol jön a te szabadítód! A porból is megépítéd Sion kapuit és falait. A sír széléről is visszahozlak téged és megmutatom, hogy én vagyok a te Istened, hogy hirdesd annak a nagyságos tetteit, ki az alacsonyt felemeli a porból s a szűkölködőt megalégíti, és a megalázottat felmagasztalja, a halálra jutottat pedig az élet útjára

¹⁴⁰ A *Protestáns Egyházj és Iskolai Lapra* történő utalást nem sikerült beazonosítani. (*Szerk.*)

¹⁴¹ Egyelőre ez a hivatkozás is beazonosíthatatlan.

segíti. S az üszkös, romok között heverő Sionból dicsőségesen munkálkodó egyházat állít helyre.

Ó, jövel Szentlélek Úristen, támassz közöttünk is Nehemiásokat és nehemiási reformátorokat. Olyanokat, mint voltak magyar reformátoraink is, akik jöttek a XVI. században „az ellentétet is megdöbbentő küzdelmek századában”. Igen, amikor sírt a föld és elerőtlenült mindenki, aki azon lakott. (Ef 4,3). Jöttek és nem rettegtek. Nem tudták volna, hogy mi vár rájuk? Igen, ma romok, a felégett falvak között járván nemcsak olvasták, mi sors érte azokat, akik hirdették Istennek akaratát egykoron, hanem maguk is szenvedtek, viszontag, csúfolódásokat és ostromozásokat, annakfelette kötözéseket és tömlöcöt. (Zsid 11,36)

Mert ugyanaz volt itt mindig a próféták, az apostolok sorsa: kikre nem volt méltó e világ: pusztákon bujdosnak, hegyekben, barlangokban és földnek hasadékaiban. (Zsid 11,28) Igen, de ezekből épült fel Krisztus egyháza.

De volt fegyverük: az Ige s ez hozott bizalmat és reményt a szívekbe. „A romok között templomok, iskolák épültek, amelyekből énekek szálltak fel lelkesen, s amelyekből hangzik az a beszéd, amely megmarad, mely megtart.

A keresztyénségnek, a maga tisztaságában, visszaállított (reformációs) tanításai, a népünk lelkéből kiváltották a nemesebb érzéseket, a komoly, szent elhatározásokat. Országgyűlési végzések, csatateretek, áldozatkészség, beszéltek idősk folyamán a megnemesült érzésekről, elhatározásról, munkásságról. Igen, teremtettek számunkra emberek, „kik jöttek a nagy nyomorúságból, és megmosták, megfehéřítették ruháikat a Bárány vérében”. (Jel 7,14) Férfiak, akik érezték, hogy itt küldetésük van, érezték és küldetésüknek megfelelni igyekeztek. Haladtak füstfelhőkön, porfelhőkön, mindennemű omladékokon át és alig tudjuk elképzelni a nehézségeket, a sziklákat, a fehérlő csontokat, amelyek mellett jártak. Volt erejük, nem ismerték a bizonytalanságot, amely a munkára képtelen, hanem érezték a bizonyosságot, a kipusztíthatatlan őserőt, amely bennük érvényesült. Érezték, mint a próféták egykoron és az apostolok. (Pruzsinszky Pál: *Hitünk hősei a XVI. században. Az Ige-hirdetők*, 20–26.)¹⁴²

Igen, mint egykor Nehemia!

Százados református hitvallásunk a Debreceni Hitvallás, a nagyobb cikkek 42-ik cikkében, a lelkipásztorok fegyvereiről tárgyalva így szól: „A lelkipásztorok mennyei fegyverekkel legyenek felszerelve: szent bibliával, és a megpróbált tudósok magyarázataival...” A 74-ik cikkben pedig azt mondja: az olyan tudós férfiak írásait, amelyek megegyeznek a szent bibliával és az apostoli hitformával „be vesszük, helyben hagyjuk”, mert elismerjük, hogy az írások kegyes és katolikus magyarázata „az Isten ajándéka” (1Kor 12), s hogy az igaz és helyes magyarázatokat, doktorokat, evangélistákat, az Isten ajándékozta és küldi. (Kiss Áron: *i. m.* 583., 612.)

¹⁴² Teljesebben: Pruzsinszky Pál: Az Ige-hirdetők. In: uő: *Hitünk hősei a XVI. században*. Szerk. Szőts Farkas. A protestáns Irodalmi Társaság Házi Kincstára, XIV. Budapest 1914, (19–26.) 20–26.

Ilyen gondolatokkal fogadjuk az Írás e tudós magyarázójának L. Oranje-nak is: Nehemia könyvét. A cél a romban levő Sion Isten kegyelme általi megépítésének a megmutatása a Nehemia igés és szentlelkes szolgálatán keresztül. Ilyen céllal buzdítottam a holland nyelv megtanítása után Szabó József lelkipásztor barátomat e könyv lefordítására. A fordítás szövegűségét fejezetről-fejezetre ellenőriztem, míg az I., V. fejezeteket szabad alakítással, magam dolgoztam át magyarra.

Illesse elismerés az én kedves barátomat azért a szívós szorgalomért, amellyel hetente – szép és csúf időben, napsütésben és záporosóben is, megtette a kétszer tizennégy kilométernyi utat gyalog azért, hogy négy felnőtt gyermekről gondot viselő apai elfoglaltsága dacára megtanulhassa annak a népnek a nyelvét, amelynek egyetemeire mindig vágyott, de amelytől az egyházunkban már megszokottá vált „mostoha kezelés” vágyai ellenére elütötte. S Hollandiát nem látva, s holland egyetemen nem járva, az Isten kegyelméből a református hit kitartó buzgóságával, a holland református irodalmat mégis lelki kincsei közé számíthatja.

Ajánljuk e könyvet magyar fordításban a jövődönk drága ígéreteinek, az ifjú Timotheusoknak, a Teológiai Akadémia ifjúságának azzal az imádságos óhajjal, hogy hadd ismerjék meg az Ige-szolgálatra való felkészülés áldott idején: az Isten nagyságos tetteit, a Nehemia Ige-szolgálatán, egyházépítésén és néppásztorlásán keresztül. Hadd harsogjon az Ige biztos zengésű trombitája az ajkukon s hadd vegyék az Ige lándzsáját, vakoló kanalát és csákányát a kezükbe, szent-egyházunk építésére és hadd hordjanak Istentől kapott képességeikkel szerény tégladarabokat a szent Sionnak építéséhez. Hadd legyen örömük, a fáradságos, küzdéssel és szenvedéssel teljes Ige-szolgálatuk után a Nehemia öröme, hogy hálaimát rebeghessenek egykoron ajkaik azért, hogy a parányi életük által is elvégezte az Úr a Siont építő szent szándékait és tetteit. Hadd zengjen mindannyiunk ajkán az ősi énekünk: „Akik bíznak az Istenben, az Istennek beszédében, kik maradnak szerzésében, ezek lépnek erősségben mintegy kőszál keménységben idvezülnek hitből.” (1778 Debrecen: *A mi énekeink*. Kvár 1943, 5.)

Hadd zengjen nehéz, a XX. századi Ige-szolgálatunk közepette, a Szentháromság Istenbe vetett hitünk vallomása: „Mentsvárunk minékünk az Úr s a zord időben sziklavár s bár paskol az orkán vadul, ott szívünk menyhelyre talál.” „Úgy, úgy bízunk az Úrban, mentsvárunk ő, mentsvárunk ő! Ó Jézusunk, Tebenned megnyugszunk mi, Te zord viharban, Sziklavár.” Hadd zengjen nemzetségeken keresztül a Siont építők Istenben való bizodalmanak szent dala: „Megáll az Istennek Igéje és nem állhat senki ellene, a nagy Isten vagyon mive-lünk és Szentlelke lakozik bennünk.” (*Énekeskönyv*, XVIII.)

Kelt Magyarregében, a reformáció 439. évfordulóján.

Horváth László

Felhasznált irodalom

- A plevnai csata jul. 31-én*: A csata színtere <http://keptar.oszke.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=052804> (2015. nov. 25.).
- Aalders, G. Ch.: Dr. Kuyper en de theologie. In: Scholten, L. W. G. – Smeenk, G. – Waterink, J. (szerk.): *Dr. A. Kuyper 1837–1937. Gedenkeboek*. J. H. Kok, Kampen 1937.
- Albeda, W.: Solidariteit en souveriniteit in-eigen-kring. In: *Beweging84* (1984/21–22).
- Bántó István: *Magyar közművelődés a román fővárosban*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2012.
- Barát József: *A holland református egyházak szociális munkái*. Theologiai magántanári értekezés a gyakorlati theologia köréből. Tata 1921.
- Bartos Gábor – id. Adorján Kálmán: A tárgyalás elmaradt (Horváth László). In: Miklós László (szerk.): *Akik imádkoztak üldözőikért. I. Börtönvallomások, emlékezések*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996.
- Bavinck, H.: *Christendom, Oorlog, Volkenbond*. G. J. A. Ruys, Utrecht 1920.
- Bérczes Tibor: A magyar Kuyper. Sebestyén Jenő tevékenysége a magyar-holland református kapcsolatok építésében (1910–1920-as évek). In: *Confessio*, XIV. évf. (1987/4), 3–11.
- Csohány János: *Magyar protestáns egyház történet 1849–1918*. Sokszorosított kompendium. Debrecen 1973.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2006.
- Dunamelléki Református Egyházkerület 1934. éve november hó 17. következő napjain tartott rendes közgyűlésének és 1934. évi bírósági üléseinek jegyzőkönyvei. Dunamelléki Református Egyházkerület hivatalos kiadványa. Budapest 1934, 39. (ld. még Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyvei (1860–1930) *1934. nov. 17.* http://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Egyhazkerulet_Dunamelleki_1934_1936/?pg=38&layout=s (2015. nov. 24.).
- Fazekas Zsuzsanna (szerk.): „Rész szerint...” *Galambos Zoltán lelképásztor írásai, előadásai és ígéhirdetései szüületésének 120. és halálának 40. évfordulója alkalmából*. Szlovákiai Református Egyház, Komáromi Egyházközség, Komárom 2014.
- Fülöp Ferenc: Krisztus királyságáért. Kuyper Ábrahám élete és munkássága. Ifjú Erdély, Cluj [Kolozsvár], 1939.
- Geréb Pál: Referátum Krisztus poklokra való szállásának kérdéséhez. In: *Református Szemle* 1949, 431–433.
- Ghenadie Petrescu. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ghenadie_Petrescu (2015. nov. 25.).
- Gilicze László: *Az egyetlen kegyelem tana Kuyper Ábrahám és bírálói, továbbkutatói szerint*. Doktori dolgozat. Debrecen 1989. Kézirat.
- Harinck, George: *Aan het roer staat het hart. Reis om de oude wereldzee in het voetspoor van Abraham Kuyper*. Tweede druk. Amsterdam 2015.
- Hermán M. János: Dr. Horváth László (Kolozsvár, 1901. május 15. – Kolozsvár, 1961. november 23.) mártír lelképásztor. Az újkálvinista teológia erdélyi képviselője, Kuyper fordítója, akinek 1962-ben a szekuritátások elégették a könyveit. In: Baráth Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral. Tanulmánykötet a 60 éves Hörcsik Richárd születésnapjára*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 8. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015, 167–188.

- Hermán M. János: In memoriam Juhász András. Az Istennel járó lelkipásztor (Kolozsvár, 1941. november 28. – Budapest, 1993. január 5.) In: *Üzenet*, XXIV. évf. (2013/3., febr. 1.), 8.]
- Hermán M. János: Oost-Europese theologiestudenten aan de Vrije Universiteit in de jaren 1921–1943. Kézirat. 1980.
- Hermán M. János: Samen op weg. Együtt az úton. A holland református egyházak közeledése és egyesülése. In: *Confessio*, XI. évf. (1987/4), 32–36.
- Hermán M. János: Tisza István emlékezete Hollandiában (1.). Az öntudatos kálvinista államférfi. In: *Harangszó* XXII. évf. (2011/14), 4.
- Hongaarse vertaling Kuyper. In: *Friesch Dagblad*, Leeuwarden, zaterdag, 3. Febr. 1990, 2.
- Horváth László: Ha a halottak közül... Református András párbeszéde Kereső Tamással a szellemidézésről. Oradea [Nagyvárad] 1938, 6.
- Horváth László lelkipásztor áthelyezése a Szilágysámsoni Egyházközségbe. In: *Református Szemle* 1959, 81.
- Horváth László lelkipásztor kinevezése a Széki Egyházközségbe. In: *Református Szemle* 1960, 267.
- Hörömpő Gergely, id.: *Történelmi kálvinizmus*. Iránytű Kiadó, Budapest-Gödöllő 1996.
- Jakos Lajos: *A holland szigorú református egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*. Budapest 1942.
- Juhász Ábel: A közjó szolgálatában. In: *Református Szemle* (2008/3), 262–267.
- Juhász Ábel: A történelmi kálvinizmus nyomai Erdélyben. In: *Teológiai Szemle* 2015/1, 15–20.
- Juhász István: *Jézus Krisztus egyháza. Az egyháztörténet vázolata*. A szöveget gondozta, a névjegyzéket készítette Juhász Tamás. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Kolozsvár 2015.
- Kenessey Béla: Hollandiából. A „Protestantische Kirchenzeitung” (Berlin) után. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 29. évf. (1886), 153–154.
- Kiss Béla, id.: Hozzászólás a Sinka–dr. Horváth vitához evangélikus részről. *Református Szemle* 1949, 498–500.
- Koch, Jeroen: *Abraham Kuyper. Een Biografie*. Uitgeverij Boom, Amsterdam 2006, 506.
- Kolfhaus Vilmos: *Dr. Kuyper Ábrahám*. Németből fordította Czegléd Sándorné Kósa Margit. A fordítást dr. Victor János revideálta. Dr. Ravasz László és Kuyper Katalin előszavával. Kiadja a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség Szövetség Kiadóvállalata, Budapest 1926.
- Kuyper Ábrahám: *A biblia nőalakjai*. Ford. Nagy Zsigmond. Holland–Magyar Kálvinista Könyvtár, IV. kötet. Szerk. Sebestyén Jenő. Budapest 1923.
- Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*. II. kiadás. Ford. Csűrös József, Czegléd Sándor és Sebestyén Jenő. H. S. S. Kuyper előszavával. Bethlen Gábor Kiadó, Sylvester Nyomda, Budapest 1922, 51.
- Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*. Ford. Csűrös József, Czeglédi Sándor. A fordítást átnézte és bevezetéssel ellátta Sebestyén Jenő. A Kálvin-szövetség kiadványai. XIV. Nánásy István Könyvnyomdája, Nagybánya 1914.
- Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*. Ford. Csűrös József, Czegléd Sándor és Sebestyén Jenő. A szerző arcképével és Kuyper Henriette előszavával. Második kiadás. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részv.-Társaság, Budapest 1922.
- Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus politikai jelentősége*. Ford. Miklós Ödön. Holland–Magyar Református Bizottság, Budapest 1923.

- Kuyper Ábrahám: *Jézusban hunyt el*. Ford. Gilicze László. Ez kézirat.
- Kuyper Ábrahám: *Kálvinizmus és modernség. Hat előadás (Princetoni Egyetem, 1898)*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár 2001.
- Kuijper, Abraham: *Om de oude Wereldzee. I–II*. Derde onveranderde druk. Van Hoekema & Warendorf, Amsterdam 1907/1908.
- Kuijper, Abraham: *Varia Americana*. Pretoria en Amsterdam 1899.
- Kuyper, Henriëtte Sophia Suzanna: *Brieven uit Rusland*. H. Tulp, Zwolle 1905.
- Kuyper, H. H.: *Gedenksboek Dr. A. Kuyper. Ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper*. Standaard Serie deel V. W. ten Have, Amsterdam 1921.
- Kuyper, Henriëtte Sophia Suzanna: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw*. Tweede druk. E. J. Bosch Jbzn, Baarn 1919.
- Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („kuyperianizmus”) hatása a magyarországi református egyházban. Magyar diákok az Amszterdami Szabad Egyetemen*. Egyetemi jegyzet. A Károli Gáspár Református Egyetem Idegen nyelvű lektorátusa kiadása. Károli Református Egyetem, [Budapest 1998].
- Ladányi Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1986.
- László Dezső: Nyílt levél... Horváth Lászlóhoz és Geréb Pálhoz. In: *Református Szemle* 1949, 493–498.
- László Lóránt: *Az Erdélyi Református Egyházkerület az első világháború alatt*. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24259> (2015. nov. 24.).
- Mast, H. A. van der: *Beelden en schetsen uit de kerkgeschiedenis*. H. A. van Bottenburg, Amsterdam 1924.
- Molnár János: *Az 1962-es kolozsvári püspökválasztás és a szekuritáté*. Ld. <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/molnarjanos-kolozsvar.htm> (2015. nov. 23.).
- Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium. II. kötet*. Partium Kiadó, Nagyvárad 2010.
- Oranje, Leendert Czn.: *Nehemia, de held Gods*. Naamlose Vennootschap W. D. Meinema, Delft 1930. Második kiadás: 1931.
- Papp Vilmos: 50 éve halt mártírhalált Dr. Horváth László lelkipásztor (1901–1961). In: *Lelkészei* 58. évf., új folyam (2012/3), 12.
- Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre az egyházépítő professzor, különös tekintettel dunántúli szolgálataira*. Teológiai disszertáció. Vásárosnamény 1996. <http://mek.oszk.hu/02400/02489/02489.rtf> (2015. szept. 7.).
- Ráczy Lajos: A Soli Deo Gloria Szövetség és a történelmi kálvinizmus. In: *Theológiai Szemle* 2000/2, 115–120.
- Román Királyság, https://hu.wikipedia.org/wiki/Rom%C3%9A1n_Kir%C3%A1lys%C3%A1g (2015. nov. 21.).
- Rullmann, J. C.: *Abraham Kuyper. Een levensschets*. Kok, Kampen 1928.
- Sebestyén Jenő: *Het communisme en zijn ware gedaante. Herinneringen aan het communistisch schrikbewind in Hongarije*. J. H. Kok, Kampen 1925.
- Sógor Csaba: *A kisebbségi lét dimenziói egy református lelkész esetében. Horváth László (1901–1961)*. Kézirat. Kolozsvár 2009.
- Szárzajtai Nagy Csaba: Nagy Sándor (1896–1954). In: Nagy Sándor: *A regáti magyarság*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Sz. Nagy Csaba, Demény Lajos utószavával. Kalota, Kolozsvár – Zé Könyvkiadó, Sopron 2000.
- Tavaszy Sándor: A kálvinizmus mint az erkölcsi komolyság vallása. In: *Református Szemle*, 1925, 141–143.

Török Ernő: Fülöp Ferenc (1903–1959). In: *Református Szemle* 1959, 101–105.

Török Zsuzsa: *Korona és lant. Carmen Sylva és a szerzőség modern létmódja a 19. századi magyar sajtóban.*

https://www.academia.edu/11969010/Korona_%C3%A9s_lant._Carmen_Sylva_%C3%A9s_a_szerz%C5%91s%C3%A9g_modern_l%C3%A9tm%C3%A9dja_a_19._sz%C3%A1zadi_magyar_sajt%C3%B3ban (2015. nov. 19.).

Valentiny Antal: *Románia Magyar Irodalmának Bibliográfiája.* Erdélyi Tudományos Füzetek 112. Az E. M. E. Kiadása. Cluj-Kolozsvár 1939, 14.

Vasárnapi Újság, 1897. okt. 3.

Levéltári források

CNSAS, Bűnügyi fond, dos. P013350, 1. köt. ff. 115–125.

Historisch Documentatiecentrum Nederland Protestantisme. Vrije Universiteit Amsterdam. Sign.: Archief dr. A. Kuyper. Archiefnummer: 154. Stuk nr.: 8397.

Nationaal Archief Den Haag. <http://www.gaberna.nl/collectie/archief/ead/index/eadid/2.05.28/anchor/descgrp-context-bioghist> (2015. nov. 26).

* * *

Abraham Kuyper's travels to Romania (1905) and Hungary (1916) is not widely known. In his travel book entitled *Om de oude Wereld-zee* (Around the Ancient World Sea), he describes his traveling around the Mediterranean Sea. The first chapter of his book outlines the threats coming from Asia and an analysis of Islam. The book also contains sixty pages about Romania in which Kuyper compares Romania to Belgium. Kuyper was also received by the Romanian royal family. He foresees a great future for the Romanian people, even though they do not excel in practicing their orthodox faith.

In 1914 some works of Kuyper were translated into Hungarian by Jenő Sebestyén, who was well-acquainted with him, and who introduced the Dutch theologian's work to the Hungarian public. Abraham Kuyper's daughters travelled to Hungary several times and were familiar with the Eastern-European conditions, as they volunteered work through the Red Cross in a Budapest hospital during World War I, and later played a significant role in the Dutch child transport actions to nourish and sustain Hungarian children after the war. Kuyper's visit to Budapest in April 1916 was linked to his daughter's request, and he was the guest of prime minister István Tisza. As early as 1913 Kuyper already envisioned the storms that were rising above Europe. During his short stay in Budapest (1916) he foresaw that peace was soon to come.

Kuyper was the founder of the Free University of Amsterdam (Vrije Universiteit), where the Transylvanian reformed pastor László Horváth spent a year as an exchange student. Horváth translated most of Kuyper's works into Hungarian, but his manuscripts never got a chance to be published since the Calvinist principles were not tolerated by the Communist regime in Romania. Pastor Horváth was arrested in the spring of 1961 based on false charges and died in prison on November 23. Until this day his grave remains identified in the prison's cemetery. His translations and the books that were confiscated during a search warrant were burnt in 1962. The appendix of this study contains a list of Hungarian students that studied at the Reformed Theological Seminary in Kampen and at the Free University in Amsterdam in the interwar period. The appendix also contains Horváth's preface to the Hungarian translation (by József Szabó) of a Dutch commentary on the book of Nehemiah by Leendert Oranje. This preface was considered hostile, reactionary and an offense to the system, which is why it was set on fire together with the other books.

Keywords: Abraham Kuyper's travels to Romania and Hungary, László Horváth.